

**Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts,
LU aģentūra**

**Pretestība sabiedrības integrācijai: cēloņi un
pārvarēšanas iespējas (etnicitātes, valsts un
pilsoniskās sabiedrības mijiedarbības analīze)**

Projekta vadītājs: Leo Dribins
Projekta koordinatore: Vallija Rone
Pārskata redaktori: Leo Dribins, Aleksejs Šņitņikovs

Pētījums sagatavots ar Eiropas Savienības un Latvijas valsts finansiālu atbalstu (Granta līgums Nr. 2003/004-979-01-01/2-7/28). Par šī teksta saturu pilnībā atbild LU Filozofijas un socioloģijas institūts, LU aģentūra, un tas nevar tikt uzskatīts par dokumentu, kas pauž Eiropas Savienības vai Latvijas Republikas oficiālo viedokli.

**Rīga,
2006**

Saturs

Saīsinājumi	3
Priekšvārds. <i>L. Dribins</i>	4
Ievads. Sabiedrības integrācijas problēmu analīze, pētot mijiedarbību starp valsti, etnicitāti un pilsonisko sabiedrību. <i>A. Šņitņikovs</i>	6
Etnopolitikas analīze. <i>I. Apine</i>	13
Latvijas vēstures faktors sabiedrības integrācijas procesā. <i>L. Dribins</i> ...	33
Latviešu etniskā identitāte un tās loma sabiedrības integrācijas procesā Latvijā. <i>I. Boldāne</i>	50
Nevalstisko organizāciju loma sabiedrības integrācijā. <i>K. Gaugere</i>	68
Sabiedrības integrācijas procesa analīze un vērtējums. <i>E. Vēbers</i>	91
Nobeiguma secinājumi un rekomendācijas	108

Vairākkārt lietotie saīsinājumi

BSZI – Baltijas Sociālo zinātņu institūts

DU – Daugavpils Universitāte

DU MVC – DU Mutvārdu vēstures centrs

EDSO – Eiropas Drošības un Sadarbības organizācija

EK – Eiropas komisija

EMK – Latvijas vēstures institūta Etnogrāfisko materiālu krātuve

EPPA – Eiropas Padomes Parlamentārā asambleja

ES – Eiropas Savienība

ĪUMSILS – Īpašu uzdevumu ministra sabiedrības integrācijas lietās Sekretariāts

LR – Latvijas Republika

LU – Latvijas Universitāte

LU FSI – Latvijas Universitātes aģentūra „Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts”

LTF – Latvijas Tautas Fronte

NMV – LU FSI Nacionālā mutvārdu vēstures krātuve

NRA – Neatkarīgā. Rīta Avīze Latvijai

NVO – Nevalstiskās organizācijas

OKROL – Latvijas krievu kopienu apvienotais kongress

OMF – Latvijas Okupācijas muzeja Video un kinofotofono materiālu krātuve

PCTVL – Par cilvēka tiesībām vienotā Latvijā

SKDS – Tirgus un sabiedriskās domas pētījumu centrs SKDS

TB/LNNK – „Tēvzemei un brīvībai”/ Latvijas Nacionālā neatkarības kustība

Priekšvārds

Zinātniskās izpētes projekts „Pretestība sabiedrības integrācijai: cēloņi un pārvarēšanas iespējas (etnicitātes, valsts un pilsoniskās sabiedrības mijiedarbības analīze)” ir Latvijas Universitātes aģentūras – LU Filozofijas un socioloģijas institūta socioloģijas nodaļas projekta grupas „Latvijas kā Eiropas Savienības dalībvalsts etniskās attiecības” ierosināts un īstenots pētījums. Tā ideja radās, pētot sabiedrības integrācijas procesa norisi Latvijā un tā novērtējumu masu medijos, politisko partiju un nevalstisko organizāciju sanāksmēs un apspriedēs. Zinātnieki konstatēja pretestības pieaugumu pret integrāciju, kas radīja skepses un neticības gaisotni sabiedrībā, kavēja integrācijas gaitu. Radās bažas, ka Latvija var arvien vairāk atpalikt no citu Eiropas Savienības valstu nacionālās integrācijas līmeņa un tas varētu apgrūtināt arī starpvalstisko integrāciju ES mērogā.

Atsaucoties uz problēmu, LU Filozofijas un socioloģijas institūts izveidoja jaunu pētniecisku grupu, kura izvirzīja uzdevumu noskaidrot, cik plaši un bīstami ir tie faktori un noskaņojumi, kuri pretdarbojas integrācijai, kādi ir to cēloņi, ciktāl tie nāk no politiskām nostādnēm un ciktāl – no iedzīvotāju negatīvības integrācijai. Zinātnieki centās sniegt arī pretdarbības un kļūdu pārvarēšanas aplēsi, sniegt savas rekomendācijas integrācijas grūtību pārvarēšanai, tās attīstības veicināšanai.

Projekts „Pretestība sabiedrības integrācijai...” tika izstrādāts 2005. gadā un konkursa kārtībā Sabiedrības integrācijas fonda (SIF) grantu programmas „Sabiedrības integrācijas veicināšana Latvijā” ietvaros guva Eiropas Savienības un Latvijas valsts (ES PHARE programma) finansiālu atbalstu.

Projekts sāka izpētes darbu 2005. gada 1. septembrī un pabeidza 2006. gada 31. augustā.

Projekta pētījums nebūt nav tikai pret integrāciju vērsto negatīvo un kavējošo parādību uzskaitē un novērtējums. Pētnieki analizēja integrācijas procesa etnisko attiecību aspektus to kopumā, parādot veicinošo un kavējošo uzskatu iedarbību, ietekmes un seku izpausmes, to nozīmes svarīgumu. Pētījuma mērķis bija arī iezīmēt integrācijas pretrunu pārvarēšanas virzienus.

Katrs pētījuma autoru kolektīva dalībnieks sagatavoja integrācijas problēmas vienas svarīgas tēmas aprakstu ar attiecīgu uzskaiti, analīzi un secinājumiem. Tas deva iespēju sniegt etnisko attiecību un etnopolitisko aspektu detalizētu atspoguļojumu, parādot arī integrācijas teorētisko pamatojumu, Sabiedrības integrācijas Konceptijas, kā arī Sabiedrības integrācijas Valsts programmas atbilstību integrācijas īstenošanas iespējām Latvijā.

Pārskats par projekta darba rezultātiem sagatavots zinātnisku rakstu krājuma veidā. Tas parāda katra autora veikumu un viedokli, viņa secinājumus un rekomendācijas. Autoru kolektīvs darba gaitā diskutēja par daudziem pētījumā apskatītiem jautājumiem un deva katram autoram iespēju brīvi izteikt savu redzējumu, kas arī parādīts pārskata autorizētās daļās.

Aleksejs Šņitņikovs ievada pārskatu ar integrācijas teorētisko atziņu apskatu: „Sabiedrības integrācijas problēmu analīze, pētot mijiedarbību starp valsti, etnicitāti un pilsonisko sabiedrību”. Raksts iepazīstina ar Rietumu demokrātisko valstu zinātnieku domām un priekšlikumiem par etnisko, nacionālo un multinacionālo faktoru mījsakarības optimizāciju sabiedrības integrācijas kontekstā. Parādītas Rietumeiropas un Austrumeiropas kopīgās un atšķirīgās pazīmes, kuras nosaka atsevišķu valstu specifiku etnopolitikas jomā. Autors īpaši akcentē ievērojamā zinātnieka Georga Šopflina koncepciju par valsts un etnicitātes mijiedarbības evolūciju.

Ilgas Apines plašais raksts „Etnopolitikas analīze” sniedz Latvijas valsts etnopolitikas novērtējumu par periodu no 1991. gada līdz mūsu dienām. Autore skata kā valsts institūciju, tā politisko partiju un masu mediju pozitīvo un negatīvo lomu, demokrātijas un etnokrātijas izpausmes, iekļaušanos vai atgrūšanos no Eiropas Savienības pieredzes pozitīvajiem modeļiem. Rakstā īpaši detalizēti analizēta valsts politiskās elites pretrunīgā loma integrācijas procesā, kā arī Latvijas etnopolitikas un ārpolitikas mijiedarbība. Republikas politikā autore saskata etniskās demokrātijas pazīmes, kuras sašaurina integrācijas iespējas. Kritiski vērtēta masu mediju publicistika par etnopolitiku. I. Apine iesaka veicināt plurālistisku demokrātiju, kuras veidošanu var stimulēt zinātnieku kolektīvi. Tikai tā varētu pārvarēt etnopolitikas mazspēju.

Leo Dribina raksts „Latvijas vēstures faktors sabiedrības integrācijas procesā” tapis uz daudzu interviju un aptauju pamata. Tas atspoguļo vēsturnieku, pedagogu, studentu un vidusskolu skolēnu izpratni par Latvijas jaunāko laiku vēstures faktoriem un norisēm, kuri tiek pretrunīgi un konfrontējoši interpretēti, rada plaša apjoma nesaskaņu par Latvijas neseno pagātņi. Īpaši atšķirīgi ir priekšstati par boļševistiskās un nacistiskās okupācijas vēsturi, Otrā pasaules kara traģiskajiem notikumiem, atjaunotās Latvijas Republikas etnopolitiku. Integrācijai jāmazina šo pretrunu negatīvā iedarbība uz cilvēku apziņu.

Ilzes Boldānes rakstā „Latviešu etniskā identitāte un tās loma sabiedrības integrācijas procesā Latvijā” veltīta ļoti maz pētītam jautājumam par tām latviešu etniskās identitātes īpatnībām, kuras rada piesardzīgu, dažkārt atturīgu, rezervētu attieksmi pret integratīvu apvienošanos ar citu etnisko un etnolingvistisko kopumu cilvēkiem. Autore izpētījusi šo attieksmju vēsturiskās saknes, kas radušās nebrīves un pazemojuma ilgajos gadsimtos. Tās guva pastiprinājumu pēc neatkarības zaudēšanas 1940. gadā, divu okupāciju jūgā. I. Boldāne pierāda, ka to sekas var pārvarēt, tikai apvienojoties uz citādības atzīšanas tolerantā pamata.

Kristīne Gaugere ar rakstu „Nevalstisko organizāciju loma sabiedrības integrācijā” apkopojusi ziņas, kuras iegūtas, aptaujājot nevalstisko organizāciju vadītājus un aktīvistus. Tās liecina par NVO pozitīvo devumu dažādas etniskās izcelsmes cilvēku orientēšanā uz sadarbību un savstarpēju cieņu. Bet autore arī parāda, ka pašas NVO organizācijas vairumā ir etniski viendabīgas. Tas atspoguļo mūsu sabiedrības vēl nepārvarēto sadalīšanos etnolingvistiskās kopdarbības apvienībās, kurām ne vienmēr piemīt centieni savstarpēji iekļauties vienā nacionālā Latvijas sabiedrībā. Integrācija vēl ir tālu no savu mērķu virsotnes.

Apkopojošu skatījumu par sabiedrības integrācijas problēmām, Valsts programmas izpildes pretrunību, sasniegtiem un vairāk – nesasniegtiem mērķiem devis Elmārs Vēbers rakstā „Sabiedrības integrācijas procesa analīze un vērtējums”. Autors uzskata, ka pretestību integrācijai rada ne trūkumi tās Konceptijā un Programmā, bet gan izpildes mehānisma neizveidošana, valsts pārvaldes pasivitāte, paredzēto uzdevumu sadales nekonsekvence. Joprojām nav radīta kompleksi vadīta valsts integrācijas sistēma. Integrācija notiek epizodisku, savstarpēji nesaistītu pasākumu rezultātā. Tās iniciatori ir entuziasti.

Taču E. Vēbers saskatījis, ka pašā pēdējā laikā mazinājusies etniskās spriedzes pretdarbība integrācijai. Palielinās sociālo pretrunu negācijas ietekme. „Mēs pašlaik atrodamies visai kritiskā integrācijas procesa posmā.”

Rakstu krājuma autoru kolektīvs pauž pārliecību, ka pretestības tendence tomēr nav spēcīgāka par integrācijas tendenci. Integrācijai vēl ir daudzas neizmantotas iespējas.

Ievads.

Sabiedrības integrācijas problēmu analīze, pētot mijiedarbību starp valsti, etnicitāti un pilsonisko sabiedrību

Latvijas Universitātes aģentūras „LU Filozofijas un socioloģijas institūta” (turpmāk – LU FSI) Etnisko pētījumu centrā veiktie pētījumi un novērojumi liecina par to, ka Latvijas sabiedriskajā un politiskajā dzīvē iezīmējas tendences, kas apdraud sabiedrības integrācijas procesu. LU FSI veiktajā pētījumā „Mainīgās identitātes: etnisko grupu mobilizēšanās un sabiedrības etniskās struktūras izmaiņu ietekme uz sabiedrības integrāciju” (2004) tika konstatēts, ka etnisko grupu (krievu, baltkrievu, ukraiņu, poļu, lietuviešu, ebreju) konsolidēšanās un mobilizēšanās, sava etniskuma apzināšanās un etniskās identitātes pastiprināšanās bieži vien netiek līdzsvarota ar pilsoniskās identitātes veidošanos un atbalstu integrācijas procesam. Uz līdzīgām tendencēm norāda arī citi pēdējā laikā veiktie socioloģiskie pētījumi par sabiedrības integrācijas problemātiku. Baltijas Sociālo zinātņu institūta (BSZI) pētījums „Etnopolitiskā spriedze Latvijā: konflikta risinājuma meklējumi” (2005) konstatē etniskās spriedzes esamību un faktiski norāda uz slēpta sociāli politiska konflikta pastāvēšanu sabiedrībā. SKDS veiktajā pētījumā „Uzskati par starpetniskajām attiecībām Latvijā: Latvijas iedzīvotāju aptaujas rezultātu apkopojums” (2005) novērots, ka, lai gan attiecību pieredze starp dažādu tautību pārstāvjiem individuālajā līmenī pārsvarā ir pozitīva, grupu līmenī starp dažādām etniskajām (etnolingvistiskajām) grupām ir konstatējamas pretrunas: lielākā daļa krievvalodīgo uzskata, ka viņu intereses nav pietiekoši ņemtas vērā, bet gandrīz puse latviešu uzskata, ka krievvalodīgo intereses Latvijā tiek ņemtas vērā pat vairāk nekā vajadzētu; latvieši tendēti uztvert krievvalodīgos kā grupu, kas apdraud latviešu valodu un kultūru, uzskatīt par „nelojāliem” Latvijas valstij, bet krievvalodīgie uzskata, ka viņus neuztver par vienlīdzīgiem pilsoņiem, jūtas neuzklausti, aizvainoti un nepārstāvēti.

Arī publiskajā telpā ir vērojama skeptiska un pat noraidoša attieksme pret integrācijas procesu un sabiedrības integrācijas ideju kā tādu. Ja agrāk, drīz pēc sabiedrības integrācijas koncepcijas izstrādāšanas, sabiedrības integrācijas kritika bija vērsta uz tās atsevišķiem aspektiem, pēdējā laikā bieži vien izskan noraidoša attieksme pret sabiedrības integrāciju vispār. Arī sabiedrībā kopumā ir pieaudzis skepticisms par sabiedrības integrācijas gaitu.

Pretrunas starp Latvijā dzīvojošajām etniskajām grupām pēdējā laikā izpaužas galvenokārt šādās formās: 1) simboliskajā līmenī, piemēram, pretrunīgos uzskatos par vēsturi, pieminekļiem, nozīmīgiem notikumiem iekšzemē un ārvalstīs un ar to saistīto konfrontāciju publiskajā telpā; 2) politikas jomā – joprojām pastāvošā dalījumā „latviešu” un „nelatviešu” partijās, etniski motivētajās vēlēšanu kampaņās un iedzīvotāju balsošanā, pretrunās par valsts īstenoto etnopolitiku; 3) joprojām sadalītajā informācijas telpā, krasi atšķirīgo un konfrontējošo sociāli politisko diskursu pastāvēšanā; 4) negatīvajos starpetniskajos stereotipos sadzīviskajā līmenī – savstarpējās uztveršanas un saskarsmes formā; 5) radikālo nacionālo organizāciju aktivitātes pieaugumā.

Valsts programmā „Sabiedrības integrācija Latvijā” liela uzmanība pievērsta pamattautas un citu valstī dzīvojošu tautību tuvināšanai. Ņemot vērā to, ka pašlaik pastāvošo pretrunu starp valstī dzīvojošām etniskajām grupām izpausmes ir tik

dažādas, būtu teorētiski neproduktīvi un nepamatoti pieņemt, ka tām ir kāds viens cēlonis. Projekta „Pretestība sabiedrības integrācijai: cēloņi un pārvēršanas iespējas (etnicitātes, valsts un pilsoniskās sabiedrības mijiedarbības analīze)” (turpmāk – projekts) darba grupa uzskata, ka nebūtu produktīvi uzskatīt, ka sabiedrības „sašķelšanās” cēloņi ir meklējami tikai manipulatīvajā darbībā, ko veic politiskie aktieri, kuri politiskā kapitāla uzkrāšanas dēļ „mākslīgi” pretnostata vienas etniskās grupas intereses citas grupas interesēm. Pats sabiedrības integrācijas jēdziens ir sintētisks un komplicēts (kā, piemēram, tiek uzskatīts socioloģijas zinātniskajā tradīcijā) un paredz dažādu sabiedrības sistēmas elementu un aspektu mijiedarbību un mijšakarību, tāpēc adekvātai sabiedrības integrācijas problēmu analīzei jāaptver dažādi sociālās sistēmas elementi un to mijiedarbība.

Par ietvara modeli, pētot „pretestību” sabiedrības integrācijai Latvijā, projektā tika pieņemta ungāru-britu politikas zinātnieka Georga Šopflina¹ valsts, etnicitātes un pilsoniskās sabiedrības mijiedarbības koncepcija, kuru viņš izstrādājis savā grāmatā „Nācijas. Identitāte. Vara” (2001). Šopflina koncepcija tika izvēlēta tāpēc, ka šis autors apvieno plašas zināšanas par Centrālo un Austrumeiropu – reģionu, kuram pieder arī Latvija, ar sintezējošo teorētisku pieeju. Savu koncepciju viņš ir radījis, lai izskaidrotu atšķirības starp Rietumeiropu un Centrālo un Austrumeiropu starpetnisko attiecību un etnopolitikas jomā un rastu etnisko konfliktu risinājumus „jaunajā Eiropā”.

Šopflins uzskata, ka mūsdienu demokrātiskās nācijas būtiskākie strukturējošie elementi ir valsts, etnicitāte un pilsoniskā sabiedrība. Šie elementi atrodas dinamiskā mijiedarbībā un to raksturs nosaka konkrētas sabiedrības jeb konkrētas demokrātijas īpašības. Kopumā Šopflina tēze ir tāda, ka Rietumeiropā šī reģiona vēsturiskās attīstības dēļ spēcīgāki elementi ir bijuši valsts un pilsoniskā sabiedrība (lai kādu pilsoniskās sabiedrības definīciju ņem: plašāku – iekļaujot tirgus attiecību jomu, vai šaurāku – ar to domājot galvenokārt brīvprātīgas asociācijas un neformālus komunikācijas tīklus); bet Centrālajā un Austrumeiropā kopumā valsts un pilsoniskā sabiedrība, vēsturisko nosacījumu dēļ, ir salīdzinoši vājākas, taču etnicitātei ir dominējoša loma. Pilsoniskā un valstiskā dimensiju dominējošā loma padara sabiedrību par iekļaujošāku, tādu, kurā ir vieglāk integrēties dažādu etnisko un citu minoritāšu grupu pārstāvjiem. Etniskuma dominēšana padara sabiedrības par mazāk iekļaujošām un kopumā uztur sabiedrībā etnisko konfliktu un saspīlējumu veicinošu gaisotni, atražo pretrunas starpetniskajās attiecībās. Tā dominēšana piešķir pilsonības institūtam etnisku krāsojumu, kas mazina iespēju kļūt par efektīvu integrācijas mehānismu. „Etniskota” valsts ir tendēta nošķirt iedzīvotājus pēc etniskuma principa, kā rezultātā iedzīvotāju lojalitāte pret valsti kļūst etniski nosacīta. Valsts „etniskošanas” ietekmē pilsoniskā sabiedrība arī etniski „iekrāsojas”, tā pārstāj būt par indivīdu un grupu neitrālu sadarbības telpu, kurai nav raksturīgs pretnostatījums „mēs” un „viņi”. Līdz ar to šādās sabiedrībās trūkst vienojošo faktoru – spēcīgas valsts un pilsoniskas identitātes.

Ir radīts liels skaits teoriju, kuras skaidro nacionālisma fenomenu un kuras nacionālisma tapšanā izceļ dažādu faktoru nozīmīgumu: kapitālisma attīstību, nacionālistisko kustību etniskās saknes, komunikācijas līdzekļu attīstību, valsts un kara darbības lomu. Šopflins uzskata, ka nacionālo valstu veidošanās procesā liela loma bijusi gan valsts institūta attīstībai, gan etnicitātei. Valsts koncepcijā Šopflins

¹ Georgs Šopflins ir bijis projekta „Pretestība sabiedrības integrācijai: cēloņi un pārvēršanas iespējas (etnicitātes, valsts un pilsoniskās sabiedrības mijiedarbības analīze)” eksperts un uzstājies ar referātu „Nācijas, valstis un etnicitāte Centrālajā un Austrumeiropā” projekta grupas rīkotajā seminārā „Šķēršļi sabiedrības integrācijai: rašanās cēloņi un pārvēršanas iespējas” 2006. gada 9. jūnijā.

ievēro „jauno politikas socioloģiju”, kura aplūko valsti ne tikai kā „vietu”, bet arī kā aģentu, kas ir „relatīvi autonomas” no sabiedrības (King, 87). Valsts varas autonomijas jēdziens ļauj analītiski nošķirt valsti no sabiedrības un tās elementiem un aspektiem un pēc tam analizēt to mijiedarbību. Valsts varas autonomiju saskaņā ar amerikāņu sociologu Maiklu Mannu veido trīs faktori: valsts ir nepieciešama, valsts pilda vairākas sabiedrībai eksistenciāli svarīgas funkcijas un valsts ir teritoriāli centralizēta (Mann, 11). Valsts nepieciešamība izriet no tā, ka sabiedrība nevar pastāvēt bez atzītas noteikumu noteicošās varas. Alternatīvi kārtības uzturēšanas veidi – apmaiņa, tradīcijas vai spēks nav pietiekami un ilgtspējīgi. Starp funkcijām, kuras pilda valsts, var izdalīt šādas: noteikumu autoritatīva izdošana un to izpildes kontrolēšana, iekšējās kārtības uzturēšana, „naktssarga” funkcija; militāra aizsardzība vai agresija – valstis ir kolektīvas aizsardzības vienības un zināmā mērā ir konstituētas attiecībās ar citām valstīm. Valsts ir leģitīmas vardarbības lietošanas monopols; iekšējās infrastruktūras uzturēšana – komunikāciju sistēmas, ceļi, monetārā sistēma, dažādu standartu noteikšana; resursu sadalīšana starp dažādām sociālajām grupām, reģioniem un institūcijām. Valsts ir vienīgā sociālā organizācija, kura centralizēti kontrolē teritoriju, kas ļauj valstij ātri mobilizēt resursus pieņemto lēmumu izpildīšanai. Lai kontrolētu izdoto likumu un noteikumu izpildi, valsts veido tai pakļauto institūtu tīklu, kas aptver valsts teritoriju – šādu valsts varas veidu Manns sauc par „infrastruktūras” varu (Mann, 19).

Valstis kā teritoriālās organizācijas, kuras ir spēka lietošanas, likumdošanas un taksācijas monopoli, Rietumeiropā veidojās astoņpadsmitajā gadsimtā un turpmākajos gadsimtos attīstījās „iejaukšanās” sabiedrībā intensificēšanās virzienā. Valstis veidojās centralizēšanās, teritorializēšanās un iekšējo institūtu diferencēšanās procesā (Kaspersen, 2006, 104). Valstu veidošanās jaunajos laikos notiek paralēli „racionalizēšanas procesam”, kas valsts institūtu jomā atspoguļojās efektīvu un pārskatāmu administrēšanas procedūru un birokrātiskā aparāta izveidē. Valstis centās iegūt lielāku varu pār to teritorijās dzīvojošajiem iedzīvotājiem, panākt efektīvu ne tikai centrālās varas, bet arī „infrastruktūras varas” izveidi. Minētie centralizēšanās un citi iekšējie valstu veidošanās procesi norisinājās ciešā sakarā ar ārējo kara darbību un militāro konkurenci ar citām valstīm. Valsts varas intensificēšanās, pieaugoša valsts „iejaukšanās” sabiedrībā radīja pretestību un attiecīgi nepieciešamību pēc jauna politiskās varas leģitimācijas veida. Valsts varai bija nepieciešams panākt sabiedrības piekrišanu tās pārvaldīšanai. Turklāt, ja viduslaikos, valsts varas difūzijas apstākļos, valsts pārvaldē bija iesaistīta tikai neliela daļa attiecīgās teritorijas iedzīvotāju, valsts varas intensificēšanās rezultātā tā sāka aptvert un iesaistīt valsts pārvaldē lielāku iedzīvotāju skaitu. Tautas suverenitātes ideja, raksta Šopflins, ir valsts varas intensificēšanās sekas. Lai panāktu arvien lielāku sabiedrības uzticēšanos varai un piekrišanu tās pārvaldīšanai, arvien lielākam cilvēku skaitam ir jāpiešķir vara – potenciāli, simboliski vai reāli – piemēram, tiešās pārvaldes jeb demokrātijas formā. Taču ir nepieciešams ne tikai panākt sociētālo solidaritāti un uzticēšanos starp valsti un sabiedrību un piekrišanu pārvaldīšanai: ir nepieciešams šo uzticēšanos atražot, uzturēt ilgākā perspektīvā. Šopflins uzskata, ka dziļākā līmenī sabiedrības individu piekrišana pārvaldei (*consent to be ruled*) tiek iegūta etnicitātē. Etnicitāte ir kopīgo normu un vērtību avots, kas ļauj izveidot kopīgo uzticēšanās ietvaru sociētālajā mērogā.

Vēsturiskā attīstība un situācija, kura atradās Centrālās un Austrumeiropas valstīs deviņpadsmitajā un divdesmitajā gadsimtā, noteica to, ka etnicitāte, tās elementi un pirmām kārtām valoda jaunajās topošajās valstīs kļuva ne tikai par līdzekli, bet lielā mērā arī par mērķi (Schöpflin, 121). Rietumeiropā nacionālisms parādījās astoņpadsmitajā gadsimtā, kad šajā reģionā valstu sistēma un valsts

institūcijas jau bija izveidojušās (piemēram, Francija, Anglija, Spānija, Vācija, Dānija). Nacionālisms bija veids, kā iesaistīt politikā lielāku skaitu cilvēku un nodrošināt iedzīvotāju atbalstu pārvaldei un teritoriju viengabalainību. Tas notika, attīstoties kapitālismam un pilsonības institūtam un attiecīgi mainoties sabiedrības šķiru struktūrai: feodālo sabiedrību, kurā dominēja aristokrātija, nomainīja līdztiesīgo pilsoņu sabiedrība, kurā valdošā šķira bija buržuāzija – „trešā šķira”. Centrālajā un Austrumeiropā nacionālisma doktrīna izplatījās, kad šajā reģionā attiecīgās etniskās grupas nebija izveidojušas stabilas neatkarīgas politiskas vienības un to mītnes zemes atradās svešo impēriju sastāvā (piemēram, Čehija, Slovēnija, Polija, Ungārija, Lietuva, Latvija, Igaunija). Valdošās šķiras, kuras dominēja pār šo zemju etniskajām grupām, veidoja pārsvarā citas nacionalitātes pārstāvji. Austrumeiropas nacionālisma vēsturnieks Mirosłavs Hrohs šādas nācijas sauc par „apspiestajām”, iedalot tās divās kategorijās – nācijas „bez vēstures” – tādas, kuras pirms kapitālisma ēras nekad nav pastāvējušas kā atsevišķas politiskas vienības, un tādas, kuras feodālisma laikā veidoja neatkarīgas valstis ar savu feodālu šķiru, bet zaudēja neatkarību moderno nāciju veidošanās periodā, 17. – 18. gadsimtā (Hroch, 9). Taču abos gadījumos nacionālisms šajās valstīs ieguva nacionālo „atmodu” formu un nacionālisms tika uztverts kā ideoloģija, ar kuras palīdzību tika mēģināts mobilizēt iedzīvotājus suverenitātes iegūšanai un augstu ekonomiskās attīstības un politiskās integrēšanas standartu sasniegšanai, kuru paraugi tika saskatīti Rietumeiropas valstīs. Čehu-amerikāņu zinātnieks, viens no nacionālisma studiju pamatlicējiem Hanss Kons savā klasiskajā darbā „Nacionālisma ideja” rakstīja, ka Rietumu zemēs, piemēram, Lielbritānijā, Francijā un ASV nacionālisms izpaudās galvenokārt politiskajās un ekonomiskajās pārmaiņās, demokrātisko institūtu tapšanā un kapitālisma attīstībā, bet Austrumu zemēs – pārsvarā kultūras jomā – literatūrā, folklorā, dzimtajā valodā un vēsturē (Kohn, 4).

Nacionālās kustības Centrālajā un Austrumeiropā bija ne tikai ekonomisku un politisku apsvērumu motivētas. Tās skatāmas arī kā varena „cīņa par atzīšanu” nolūkā panākt, lai „lielās” nācijas pieņemtu un uztvertu jaunas un topošās nācijas par līdzvērtīgām, novērtētu to kultūru nozīmīgumu un unikalitāti (Šopflins, 2001, 76, 2006). Vācu filozofs un kritiskās teorijas vadošais pārstāvis Jurgens Hābermāss Baltijas valstu tiekšanos pēc neatkarības pagājušā gadsimta beigās kategorizē kā „cīņu par atzīšanu” (Habermas, 119). Sabiedrības integrācijas problēmu analīzes kontekstā ir nozīmīga atziņa, ka savstarpējās atzīšanas attiecības un cīņa par atzīšanu eksistē ne tikai starp indivīdiem vai sociālajām grupām, bet arī starp valstīm (valstu teritoriju robežu vai suverenitātes savstarpējā ‘atzīšana’) un starp valsti un iedzīvotāju grupām (valsts iedzīvotāju iekļaušana vai izslēgšana no pilsoņu loka, kad valsts ‘atzīst’ vai ‘neatzīst’ iedzīvotājus par tai piederošiem) (Kaspersen, 1995, 47). Eiropas „jauno” nāciju izaicinājums un problēma ir bijusi tāda, ka to vēsturiskā, nacionālā „cīņa par atzīšanu” ieguva spēcīgu etnisku akcentu, kas sarežģīja un dažos gadījumos noveda pie pretrunām ar „atzīšanas” attiecībām šo zemju iekšienē starp valsti un sabiedrību un starp dažādām sociālajām grupām.

Etnicitātes būtiskākie elementi, saskaņā ar Šopflina atziņām, ir valoda (tās sociāli kultūras, nevis lingvistiskajā aspektā), mīti, rituāli, simboli. Par etnicitāti visplašākā nozīmē var runāt no kultūras atražošanas viedokļa un sociālā konstruktīvisma pozīcijām. Kultūra ir tā, kas „pārvērš haosu kārtībā” (rumāņu reliģijas pētnieka Mirčas Eliādes termins) – un tas ir cilvēku kolektīvās darbības process. Cilvēku kopiena rada simbolus un nozīmes, kuras regulē kopīgo dzīvi, sniedz atbildes uz morāles jautājumiem, nodrošina kopienas stabilitāti, kohēziju, prognozējamību. Kultūras veido īpašas prakses, izpaušanas formas un „domu pasaules” – kolektīvus priekšstatus, kuriem ir īpaši liela nozīme kopienas kohēzijas

uzturēšanā. Kultūrā ietvertās nozīmes palīdz rast attaisnojumus neveiksmēm, jo spēj kontekstualizēt atsevišķu notikumu plašākā un subjektīvi nozīmīgākā stāstījumā. Šis mehānisms ir svarīgs kopienas un kultūras stabilitātes nodrošināšanā. Kopīgās nozīmes, kas ir iekodētas etniskajā kultūrā – valodā, simbolos, kolektīvajos priekšstatos un vēsturiskajā atmiņā, kalpo par veidu, ar kuras palīdzību kopienas locekļi jūt un atzīst, ka viņiem ir kopīgs pasaules redzējums, ka viņi ir no vienas „domu pasaules”. Turklāt daļa šo nozīmju kļūst pašas par sevi saprotamas, nereflektējamas. Šajā koncepcijā ir redzama līdzība ar sociologu Tomasa Lukmana un Pītera Bergera (*T. Luckman, P. Berger*) kultūras teoriju, kurā norādīts, ka kultūra ir „pašu par sevi saprotamu” nozīmju krātuve un avots, un atzīta šo nozīmju lielā loma cilvēku saskarsmē un kopienas solidaritātē. Kultūrā ir iekodēts, kas ir „normāls”, „pareizs”. Jebkura kultūra izstrādā jēdzienus par to, kas ir atbalstāms un kas ir nosodāms, un kopiena izstrādā atbilstošus sociālās kontroles mehānismus, ar kuru palīdzību atbalsta vai nosoda noteiktu rīcību. Kultūras atražošanas koncepcija paredz, ka sociālo kopienu un institūtu pamatmērķis ir to pastāvēšanas nodrošināšana. No šāda viedokļa, kopienas centīsies pasargāt savu morālās regulācijas modeli no izaicinājumiem, kritikas, uzbrukumiem – gan no iekšienes, gan no ārpuses. Grupas centīsies panākt savu atzīšanu citu grupu starpā, lai tās tiktu pieņemtas un akceptētas kā grupas ar morālo vērtību līdzās citām grupām (*moral worth* – termins, kuru Šopflins skaidro kā „kultūras pievilcības spēku”). Kāpēc etniskā kolektīva identitāte turpina būt nozīmīga mūsdienu sabiedrībās? Racionālā rīcība un identitāte nav pretnostatījumi un praktiski viena nevar pastāvēt bez otras. Un politiskā vara eksistē abās sfērās. Racionalitāte piešķir rīcībai efektivitāti, nodrošina rīcību ar skaidrību par mērķiem, līdzekļiem, spēju paredzēt un atskaitīties par darbību. Politiskā un ekonomiskā rīcībā labi funkcionējošajā valstisko un ekonomisko institūtu ietvarā ir mērķracionālās rīcības piemēri. Kolektīva identitāte atbilst cilvēka vajadzībām pēc drošības kopienā, solidaritātes, jēgpilnas darbības un saskarsmes. Kultūrā iesakņotās nereflektīvi pieņemtās nozīmes caurvij cilvēka rīcību un paliek rīcības subjektam nepamanītas. Kultūra ir sociālās patības avots. Pēc Šopflina domām, Apgaismības ticība universālajam prātam, mācība, ka pasaules vēsture ir progresīva pozitīvo zināšanu uzkrāšana un ka cilvēka kritiskajam prātam ir pakļaujamas visas viņa subjektivitātes izpausmes, praktiski nepiepildās. Faktiski ir redzams, ka cilvēku kopienas, etniskās grupas cenšas saglabāt sevi un savu kultūru, savus pieņēmumus par to, kas ir normāli un dabiski – īsumā – nodrošināt savas kultūras atražošanu. Šīs tendences filozofiskais pamatojums ir „partikulārisma” imanence jebkurā cilvēka rīcībā: cilvēks rīkojas noteiktu kognitīvo modeļu ietvaros, kuru pamati viņam nav skaidri. *Etnicitāte, etniskā kultūra paredz zināmu neiecietību pret citādāku* (tas ir ietverts pašā etnicitātes, etniskās kultūras jēdzienā), kas, pēc Šopflina domām, neizslēdz demokrātijas un etnicitātes savienojamību. Ir svarīgi panākt, lai demokrātiskajā režīmā etnicitāte nebūtu vienīgais varas avots. Kad valstiskā un pilsoniskā identitātes nostiprinās, kas ir atkarīgs no attiecīgo jomu funkcionālās stabilitātes, tās „atšķaida” etnicitāti un veido iekļaujošāku un iecietīgāku telpu sociālajai rīcībai.

Visās Centrālās un Austrumeiropas valstīs valodai tika piešķirta īpaši liela loma nacionālo kustību rašanās pašā sākumā (Hroch,12). Šajā reģionā valodai ir bijusi ne tikai funkcionāla, bet arī liela simboliska un politiska nozīme. Valodas politikas jautājumi arī jaunajos laikos, bieži vien saistībā ar izglītības reformām, nokļuvuši politisko diskusiju centrā. Rietumeiropā valstu centralizācijas un pilsonības tapšanas periodā (piem., Francijā 17. -18. gs.) iedzīvotāju kultūras homogenizācija notika, lai padarītu par iespējamu vai atvieglotu komunikāciju starp valsts varu un iedzīvotājiem, kā arī nacionālās, valstiskās identitātes, patriotisma audzināšanas nolūkā (Brubaker,

14). Austrumeiropā nacionālo kustību līderi sastapās ar daudz sarežģītāku situāciju, kad vispirms bija jādefinē „tauta”, kura kļuva par politisko subjektu. Valoda kļuva par mobilizējošu un reizē diferencējošu instrumentu, ar kura palīdzību „tauta” tika nodefinēta. Taču bija jādefinē ne tikai politiskais subjekts, bet lielā mērā arī pati valoda: tai bija jāsasniedz augstas kultūras valodas standarti (augstas kultūras tradīcijas bija tikai dažām valodām šajā reģionā). Valodas kopšanas darbu uzņēmās pildīt intelektuāļi – literāti, dzejnieki, folkloristi, lingvisti un citi „rakstošo” profesiju pārstāvji, kuru loma Centrāleiropas un Austrumeiropas nacionālismā bija daudz lielāka nekā Rietumos. Valoda kļuva par nacionālo kustību un to izvirzīto suverenitātes prasību leģitimāciju.

Tradīcijas modernajā sabiedrībā izzūd, bet kolektīvās atmiņas nozīme saglabājas. To funkcijas ir uzturēt kolektīvajā apziņā atmiņas par notikumiem, kuriem tiek piešķirta simboliska nozīme, kuri norāda uz kolektīvajām vērtībām un kopienas unikalitātes apziņu. Dziļākā līmenī vēsturisko atmiņu funkcija ir saistāma ar kultūras funkciju kā tādu: fiksēt nozīmes – ‘pārvērst haosu kārtībā’, norādīt rīcības morālos orientierus, sekmēt kopienas solidaritāti. Vēsturiskajai atmiņai ir liela politiskā nozīme, jo ar tās palīdzību valsts nostiprina saites ar pilsoņiem. Centrāleiropā un Austrumeiropā vēsturiskā atmiņa ir publiskās dzīves ievērojama parādība. To dzīvīguma pamatā ir kultūras atražošanas imperatīvs, apziņa, ka kopienai, kuru apvieno viena kultūra, ir jādzīvo. Bet daudz kultūru sabiedrībās situācija var būt sarežģīta. Jo dažādiem notikumiem grupas var piešķirt dažādas interpretācijas un atšķirīgi, pat pretēji tos vērtēt. Starp dažādām etniskajām grupām var būt domstarpības par svinamajām un atceres dienām, pieminekļiem, vēsturisko notikumu prezentāciju publiskajā telpā utt. Situāciju sarežģī tas, ka dominējošā grupa centīsies panākt atbilstību starp vēsturisko atmiņu, vēstures izklāstu vēstures zinātnē un vēstures kā mācību priekšmeta saturu mācību programmās. Turklāt vēsture var kļūt par politiku un citu publisko figūru spekulāciju objektu. Amerikāņu zinātnieki – kultūras sociologi Dž. Aleksanders, R. Ajermans, N. Smelzers u.c. (skat. Alexander et al.) ir izvirzījuši kultūras traumas koncepciju. Šajā koncepcijā vēsturiskā atmiņa tiek aplūkota kā sociālās konstruēšanas rezultāts. Publiskās komunikācijas procesā grupas pārdzīvotās sociālās sāpes tiek uzturētas kolektīvajā apziņā un reprezentētas kā fundamentālais drauds grupas pastāvēšanai. „Kultūras trauma” kļūst par atsevišķo grupu ideoloģisko ieroci un spēj ietekmēt procesus sociālajos un politiskajos institūtos. Vēsturiskajām spekulācijām ir jāpretnostata šauri partijisku nostāju atklāšana, notikumu bezaizspriedumaina pētīšana, analīze un apraksts. Bet, ņemot vērā, ka noteiktajām vēsturiskajām interpretācijām grupas var piešķirt simbolisku nozīmi, jāatceras, ka gan majoritātei, gan minoritātēm ir vienādas tiesības uz kultūras atražošanu. Ir jāievēro cieņa pret citādākiem uzskatiem un nav nepieciešamības piekrist un pieņemt interpretācijas, kuras apdraud grupas kultūru, pašcieņu un pašpaļāvību.

Vēl viena īpašība, kura padara etniskumu par izcilu Centrāleiropā un Austrumeiropā un rada spriedzi starp majoritāti un minoritātēm, ir šī reģiona nāciju bailes no izzušanas, kuras nāk no vēsturiskās atmiņas par kolektīvajām ciešanām no „politiskajām plēsoņām”. Piemēram, 18. gadsimtā Polija tika sadalīta starp lielvarām trīs reizes, vairākas reizes tā pārstāja eksistēt kā neatkarīga valsts, bet 20. gadsimtā pārcieta vairākas lielvaru okupācijas. Vēsturiski iemantotās bailes no nespējas nodrošināt kultūras reproducēšanu tagad var tikt projicētas uz minoritātēm. Īpaši nedrošā pozīcijā ir tās minoritātes, kuru etniskās izcelsmes valsts ir bijušas agresīvo lielvaru lomā pret viņu pašreizējās mītnes zemi. Abpusējās apdraudētības sajūta var novest pie tā, ka viena grupa centīsies nodrošināt sev lielākas izredzes atražot kultūru uz citas grupas rēķina, pārkāpjot labas pārvaldības principus – taisnīgumu,

atskaitīšanos un caurskatāmību. Tas savukārt var izraisīt citu etnisko grupu konsolidēšanos un politisko mobilizēšanu, tādu politisko pretenziju izvirzīšanu, ko majoritāte uztvers par nesamērīgām. Etnisko minoritāšu mobilizēšanās izraisīs to demonizēšanu (ļauo motīvu piedēvēšanu) un atbilstošas politikas piekropšanu pret minoritātēm, un tā noslēgsies apburtais loks. Rezultātā sabiedrībā veidojas baiļu un neuzticēšanās gaisotne, kas arī ir pretstats sabiedrības integrācijai. Daudzkultūru sabiedrības izvirza grupām prasības ievērot lielāku jutīgumu pret citu grupu tiesībām uz kultūras atražošanu. Ja sabiedrības integrācija ir mērķis, tad savstarpējā palāvība un atzīšana ir ideāls, pēc kura jātiecas etniskajām grupām savās attiecībās.

Literatūra

Alexander J. C., Eyerman R., Glesne B., Smelser N. J., Sztompka P. Cultural Trauma and Collective Identity. – Berkeley: University of California Press, 2004.

Brubaker R. Nationhood and Citizenship in France and Germany. – Los Angeles and Berkeley: University of California Press, 2001.

Habermas J. Struggles for Recognition in the Democratic Constitutional State. // Multiculturalism (ed. by Ch. Taylor). – NJ: Princeton University Press, 1994.

Hroch M. Social Preconditions of National Revival in Europe. A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations. – NY: Columbia University Press, 2000.

Kaspersen L.B. The State under Transformation in Western Europe: the Emergence of a New Struggle for Recognition? – Copenhagen: University of Copenhagen, 1995.

Kaspersen L.B. The Formation and Development of the Welfare State. // National Identity and the Varieties of Capitalism. The Danish Experience. – Montreal and Kingston: McGill-Queen's University Press, 2006.

King R. The State in Modern Society. New Directions in Political Sociology. – NJ: Chatham House Publishers, 1986.

Kohn H. The Idea of Nationalism: a Study in its Origin and Background. – NY: The Macmillan Company, 1946.

Mann M. The Autonomous Power of the State: its Origins, Mechanisms and Results. // States, War and Capitalism. – Oxford: Oxford University Press, 1988.

Schöpflin G. Nations. Identity. Power. The New Politics of Europe. – London: Hurst&Company, 2000.

Strode I., Makarovs V. Uzskati par starptautiskajām attiecībām Latvijā. 2005. gada augusts. SKDS. www.politika.lv. (skatīts 10.09.2005).

Šopflins G. Nācijas, valstis un etnicitāte Centrālajā un Austrumeiropā. Referāta tēzes seminārā „Šķēršļi sabiedrības integrācijai: rašanās cēloņi un pārvarēšanas iespējas” 2006. gada 9. jūnijā. www.politika.lv. (skatīts 10.07.2006).

Zepa B., Šūpule I. u.c. Etnopolitiskā spriedze Latvijā: konflikta risinājuma meklējumi. – Rīga: Baltijas Sociālo zinātņu institūts, 2005.

Ievads

Etnopolitika Latvijā ir pētīta gan speciāli, gan raksturota pētījumos par Latvijas minoritātēm un integrācijas procesu. Pēdējo gadu publikāciju vidū jāmin LU FSI ietvaros veiktais sešu autoru kolektīvais pētījums par etnopolitisko stāvokli Latvijā 2000. gadā (Apine, Dribins u.c.). Autori analizē etnopolitikas subjektu (politisko partiju, preses) lomu integrācijas procesā, kā arī vērtē valsts īstenoto izglītības, kultūras politiku un naturalizācijas gaitu līdz 2000. gadam.

Atzīmējot Latvijas valstiskās neatkarības atgūšanas 10 gadus, uzrakstīta grāmata, kur sniegta salīdzinoša analīze: Latvijas politika brīvvalstī (1920–1940) un pēc 1991. gada. Divu autoru (L. Dribins un I. Apine) rakstos salīdzinātas minoritāšu tiesības un valsts etnopolitika toreiz un tagad (Zīle, 307-334). 2004. gadā publicēti 2003. gada oktobrī notikušās starptautiskās zinātniskās konferences materiāli par postkomunistisko transformāciju un demokratizācijas procesu Latvijā kopš 20. gadsimta 80. gadiem. Liela sadaļa šajā izdevumā veltīta etnopolitikai pēc 1991. gada (N. Muižnieks, J. Prikulis, J. Goldmanis, A. Pabriks, I. Apine, J. Rozenvalds, G. Dilāns, B. Cilēvičs, M. Krūmiņa) (Guščins, 49-102).

Šo rindu autore 2004. gadā Latvijas ZA Baltijas stratēģisko pētījumu centra izdotajā krājumā „Latvija Eiropā: nākotnes vīzija” publicēja rakstu par etniskajām attiecībām un etnopolitikas perspektīvām Latvijā. Rakstā mēģināts pamatot agrāk pieņemto likuma plusus un mīnus un prognozēt Latvijas nostāšanos uz plurālistiskās demokrātijas ceļa pēc iestāšanās ES sastāvā (Apine, 2004).

Taču kopš tā laika integrācijas procesā radušies šķēršļi un mūsu skats uz etnopolitiku vairs nav tik optimistisks. Etnopolitikai jāpievēršas no jauna, jo tā ir ļoti svarīgs instruments valsts rokās, lai sekmētu sabiedrības integrāciju. Šis instruments netiek racionāli un konsekventi izmantots. Turklāt agrākās publikācijās maz uzmanības veltījām politiskās elites lomai, kā arī etnopolitikas un ārpolitikas mijiedarbībai.

Etnopolitikas analīzei izmantoti: 1) ārvalstu ekspertu darbi (Hanne-Margreta Birkenbaha, Rodžers Brūbeikers, Marks Beisingers, Jurgens Hābermāss, Egberts Jans, Prijts Jerve, Vils Kimlika, Džozefs Rotčailds, Leokādija Drobiževa, Valērijs Tiškovs, Renalds Simonjans u.c.); 2) Latvijas autoru darbi un publikācijas (to vidū – Elmārs Vēbers, Nils Muižnieks, Artis Pabriks, Ilze Brands-Kehre, Boriss Cilēvičs, Jānis Peters, Brigita Zepa, Juris Rozenvalds u.c.); 3) socioloģisko pētījumu atskaites; 4) preses u.c. materiāli.

Sabiedrības viedokļu noskaidrošanai veiktas padziļinātās intervijas un izplatītas anketas. Anketas izpildīja studenti (67) – politologi, sociologi, daži vēsturnieki Rīgā, Valmierā, Daugavpilī, Liepājā. Piecu augstskolu studenti tobrīd mācījās vai nu 4. kursā, vai arī – maģistratūrā; padziļinātās intervijas (24) veiktas laikā no 2005. gada decembra līdz 2006. gada maijam Rīgā, Liepājā, Daugavpilī, Valmierā. Individuālām intervijām pielīdzinu arī piedalīšanos diskusijā ar LU Politoloģijas nodaļas 1. kursa maģistrantiem šā gada 26. aprīlī. Tāpat vairākas izvērstas intervijas presē sniedz labu priekšstatu par cilvēku viedokļiem, – piemēram, Viktora Avotiņa sarunas ar Juriju Abizovu, Igoru Pimenovu, Igoru Zlotņikovu, Ivaru Godmani (“Neatkarīgās” avīzes slejās).

Intervēto kontingents: apmēram 80% ir vecāko kursu studenti un augstskolu mācītbspēki, ap 20% – nacionālo kultūrbiedrību aktīvisti. Visi intervējamie ir

akadēmiski izglītoti vai topošie politologi, sociologi, kas ir ieinteresēti spriest par etniskajām attiecībām un valsts etnopolitiku.

Intervējamo viedokļi, kā arī anketēšanas rezultāti tekstā izmantoti dažādi – pēc problēmas analīzes vai arī ievadot to.

Likumdošanas ietekme uz integrāciju

LR likumdošana no pirmajiem neatkarības gadiem stāvēja latviešu interešu sardzē. Visu galveno likumu (par Valsts valodu, Pilsonības, Izglītības) saturs izrietēja no Atmosdas laika mērķiem atjaunot latviešu, kā pamatnācijas, statusu savā dzimtenē. Minoritāšu, lai arī daudzskaitlīgu, lietas un intereses likumdevējiem nešķita sabiedriski nozīmīgas. Vienīgais speciāli minoritātēm domātais likums LTF ideju garā pieņemts vēl Augstākās Padomes darbības laikā 1991. gada 19. martā. To uzskatīja par deklaratīvu, bet tas veica savu pozitīvo darbu – aktivizēja minoritāšu kultūrbiedrības un joprojām ir spēkā. Etnopolitika, tāpat kā valsts sociālā politika, nebija prioritāte. Par prioritāru tika uzskatīta ārpolitika – starptautiskā atzīšana, iestāšanās NATO, Eiropas Savienībā. Cittautiešu politiskā pasivitāte to pieļāva. Starptautiskie eksperti atzīst, ka Latvijas cittautieši ar savu uzvedību akceptēja visas radikālās pārmaiņas (Бейсингер, 309). Vai šādu sākotnējo likumdošanas ievirzi jāuzskata par kļūdu vai arī tajos apstākļos tā bija neizbēgama?

Vērtējam etnopolitiku ar 15 gadu distanci, neņemot vērā politisko un psiholoģisko spiedienu, kādu izjuta likumdevēji 1989.–1991. g., kad tika iezīmētas kontūras galvenajiem likumiem. Nevar noliegt milzīgas grūtības, kādas nācās pārvarēt atjaunotajai LR, atgriežoties Eiropā. Visām Baltijas valstīm, raujoties ārā no PSRS sastāva, šis process bija smagāks nekā Centrālās Eiropas valstīm. Latvija atradās visneizdevīgākajās pozīcijās ar savu komplicēto etnisko sastāvu, kas iedvesa nedrošības sajūtu latviešiem, un tas savukārt ietekmēja likumdevējus. Neraugoties uz to, savlaicīgi tika veiktas nepieciešamās ekonomiskās reformas un no jauna izveidota nacionālās valsts likumu sistēma, kas atbilda parlamentārās demokrātijas noteikumiem. Eksperti atzīst Baltijas valstu straujo ieiešanu tirgus ekonomikas aprītē par fenomenālu. R. Simonjans Latvijas ceļu uzskata par daudz veiksmīgāku nekā tas ir Krievijā. Latvijā tas aizņēma 6 gadus un rezultātā šeit jau pastāvēja tirgus ekonomika, demokrātiska iekārta un politiska stabilitāte (Симонян, 251). Arī atzīstot nenovēršamo likumsakarību likumdošanas sākotnējā gaitā, skaidri redzamas etnopolitiskās darbības vājās vietas. Tai trūka stratēģiska redzējuma: etnopolitiskie soļi netika savlaicīgi pārdomāti un tie nebija konstruktīvi. Pozitīvās izmaiņas bija epizodiskas un notika nevis pašu Latvijas politiķu iniciatīvas rezultātā, bet gan kā reakcija uz jau notikušajiem procesiem vai pakļaujoties Eiropas partneru spiedienam. 5. Saeima, lai Latvija tiktu uzņemta Eiropas Padomē, bija spiesta atteikties no kvotu idejas Pilsonības likumā.

Trūkstot pastāvīgam dialogam ar sabiedrību, politiķiem nebija skaidrības, ko domā dažādu sociālu un etnisku kopu pārstāvji, kā viņi reaģēs un kādas tālākas sekas var būt šodien pieņemtajiem likumiem. Vairākkārt sekas izrādījās negaidītas. Paredzot pārāk strauju naturalizācijas gaitu, tika meklētas barjeras un ierobežojumi jaunpilsoņu pieplūdumam – sākumā kvotas, pēc tam vecuma ierobežojumi. Pieplūduma nebija un nācās mainīt pašu Pilsonības likumu. Pilnīgi aplama izrādījās nacionāli konservatīvo politisko spēku (TB/LNNK) pārliecība, ka stingrie Valsts valodas, Pilsonības u.c. likumi, kā arī morālais spiediens liks pēckara imigrantiem masveidīgi atgriezties savā etniskajā dzimtenē (Apine, 2004, 246).

Neparedzētas sekas izrādījās arī Izglītības reformas un Valodas likuma īstenošanai. Netika ņemts vērā ekspertu – sociologu (Brigitas Zepas veiktais pētījums “Cittautiešu jauniešu integrācija Latvijas sabiedrībā”) brīdinājums, ka Izglītības

reforma nav pilnīgi sagatavota. Tāpat politiķu vidū nebija atsaucības Latvijas Asociācijas krievu skolu aizstāvībai (Igoris Pimenovs) piedāvātajam profesionāli izstrādātajam reformas kompromisa variantam. Dialoga gadījumā konfliktu varēja pieļaut (Брандс-Кехре, 150). Nemākulīga politiķu reakcija uz jau sākušos protesta kampaņu stāvokli vēl pasliktināja. Pilnīgi neparedzētās sekas bija krievvalodīgo sakļaušanās, aizstāvēt dzimtās valodas saglabāšanu vidusskolās, un vērienīga etniska mobilizācija. Vēl 2001. gadā izdotajā pētījumā konstatēta krievu neorganizētība un zems etniskās mobilizācijas līmenis (Ziemele, 57). Izglītības reforma visu izmainīja.

Valsts valodas likuma neparedzētās sekas izrietēja no krievu valodas statusa noteikšanas. Pretēji tam, ka vietējai krievu kultūrai Latvijā ir 200 gadu ilga tradīcija un ka tā bija dzimtā iedzīvotāju trešdaļai, krievu valodai tika piešķirts svešvalodas statuss un tā noteikta kā izvēles priekšmets latviešu skolās. Veselai latviešu jaunatnes paaudzei atņemta iespēja labi zināt krievu valodu. Pētnieks Deivids D. Leitīns (ASV) konstatēja, ka neatkarības gados izglītojušies krievu jaunatne ar savu kultūras repertuāru (angļu, latviešu, krievu valodas zināšana) izrādās konkurētspējīgāka (Deivid D. Leitīns). Jaunākie diasporu pētījumi liecina, ka krievu valoda kļūst pieprasītāka Eiropā tieši Eiropas Savienības paplašināšanās dēļ.

LR etnopolitikas attīstībā 90. gadu beigās – 21. gadsimta sākumā iezīmējās pozitīvas pārmaiņas – liberalizācijas tendences. Tās izpausmes: izmaiņas Pilsonības likumā 1998. gadā, naturalizācijas procesa paātrināšana, būtiski papildinājumi Satversmes tekstā 2000. gadā par minoritāšu iespējām attīstīt savu kultūru, sabiedrības integrācijas programmas apstiprināšana par valsts programmu 2001. gadā, Īpašu uzdevumu ministra posteņa izveide integrācijas lietās u.c. Tomēr šīs pozitīvās tendences pārtrūka un liberalizācijas process apstājās. Etniskās demokrātijas evolūcija plurālistiskās demokrātijas virzienā Latvijā pagaidām nenotiek. Vaina jāmeklē politiskās elites rīcībā un pieļautajās kļūdās. Negatīvās tendences visskaidrāk parādīja Izglītības reformas ieviešana un protesta kampaņa pret to 2003.–2004. gadā. Līdz ar to arī integrācijas process sabiedrībā palēninājās.

LR etnopolitika arī 21. gadsimtā turpina atražot sākotnējās kļūdas: tā nav atvērta visai sabiedrībai un saglabā neuzticēšanos plašai cittautiešu masai. Politiskās elites konservatīvismu var izskaidrot ar restauracionisma ideoloģiju. Viskonsinas Universitātes profesors Marks Beisingers saskata tajā gan baltiešu fenomenālo panākumu izskaidrojumu, gan vājo punktu. Par visu vairāk baltieši gribēja atgriezties savā agrākajā vēsturē (Бейсингер, 304-306), Eiropā. Tas ir īstenojies, bet jaunu ideju nav un nākotnes vīzijas arī nav.

LR likumdošanas novērtējums padziļinātās intervijās

Padziļinātās intervijas atspoguļo LR likumdošanas vērtējumu plašu spektru – no ļoti kritiska vērtējuma līdz pilnīgai tās atbalstīšanai.

Lielākā daļa intervējamo (kā latvieši, tā arī krievi) atzina likumdošanas vēsturiski izskaidrojamo ievirzi pēc PSRS sabrukuma. Likumi pieņemti nacionālisma ideoloģijas iespaidā nolūkā visu radikāli izmainīt. Pavisam citādi nevarēja būt.

Izteikti kritiski LR likumdošanu vērtē vairāki krievvalodīgie (ne tikai krievi) – kā diskriminējošu, netaisnīgu, kas lika tik daudziem cilvēkiem justies šeit kā svešiniekiem. Likumi darbojoties ne tā kā iecerēts. Visasāk kritizēta Izglītības reforma – kā nepārdomāta, kā neizdevusies (studenti politiķi, arī latvieši, no Vidzemes augstskolas).

Vairāki intervējamie pievērta uzmanību tam, ka likumi netiek izskaidroti – ne pirms, ne pēc likumu pieņemšanas. Ierindas cilvēki nemāk saskatīt labumu, kas gaidāms no likuma nākotnē. Masu mediju skaidrojums ir tendenciozs.

Likumiem jāmainās, likumdošana jāpilnveido (Daugavpils Universitātes sociologu maģistra programmas studenti). Piemēram, – balsošanas tiesības nepilsoņiem pašvaldībās pavērtu līdzdalības iespējas tam kontingentam, kas nekad nenaturalizēsies. Daugavpilī tādi ir. Pavisam praktiskas lietas: vēlami likumi, kas atvieglotu iedzīvotājiem pierobežā (baltkrieviem) apmeklēt etnisko dzimteni. Likums, kas atzītu darba stāžu ārpus Latvijas, būtu vēlams utt.

Oriģinālākie viedokļi: 1. Krievs, Latvijas Krievu kultūras biedrības aktīvists, pensionārs: Likumi pieņemti absolūti pareizā virzienā. Labi, ka to saturu nevarēja grozīt pēckara iebraucēji (“Ne dai bog”, ja viņi piedalītos). Latvija esot ideāli nostāigājusi ceļu uz neatkarību – ar vismazākajiem zaudējumiem. Nepilsonība – mīts, pilsonība ir katram pieejama, ja pārvar krievu tradicionālo slinkumu. Likumdošanā nekas nav jāgroza.

2. Krievu students no DU: pozitīvi izsakās par Valodas likumu – tas esot radikāli izmainījis situāciju Daugavpilī. To ietekmē DU akadēmiskās vides pastāvēšana. Visās galvenajās jomās latviešu valoda funkcionē. Cilvēki sapratuši Valsts valodas likuma nepieciešamību, kaut vai viņu bērniem.

Atsvešināšanās

Atsvešināšanās pētījumos definēta kā process, kas palielina distanci starp indivīdiem un sabiedriskajām grupām, kā arī starp sabiedrību un valsti un ir pretrunā ar integrāciju (Pabriks u.c., 5). Vispārāzīta ir visu Latvijas iedzīvotāju neuzticība valstiskajām struktūrām. Mūsu gadījumā runa ir par sabiedrības nelatviskās daļas – etnisko minoritāšu pārstāvju, atsvešināšanos no valsts, atsvešināšanās, kas radusies gan kā mantojums no padomju pagātnes, gan arī valsts institūciju politikas dēļ.

Padziļināto interviju laikā etnisko minoritāšu atsvešināšanos no varas struktūrām intervējamie saistīja galvenokārt ar jau sākotnēji pieņemto likumu sekām.

Šajā vidē (to atzina gan krievi, gan latvieši) likumi tika uztverti kā netaisnīgi, vērsti pret viņiem. Daži komentēja: lai atrietos par padomju režīma nodarījumiem latviešiem. Piecpadsmit gados Latvijas politiskās elites dažādu partiju pārstāvji nav spējuši pārvarēt iesakņojošos priekšstatu, ka likumi vērsti pret viņiem un viņu ģimenēm.

Cilvēkiem saglabājušās sāpīgas atmiņas no sastapšanās ar latviešu birokrātiju – Pilsonības un imigrācijas departamenta ierēdņiem iedzīvotāju Reģistra veidošanas laikā, Valodas likuma realizācijas procesā, kad cilvēki izjutuši galvenokārt spiedienu, kontroli, sodus.

Krievvalodīgos aizvainojusi demonstratīvā necieņa pret krievu valodu kā okupantu valodu (to teica arī kultūrbiedrību pārstāvji), politiķu rusofobiskā retorika. Tā ir aizvainojusi, atgrūdusi, lai arī stāvoklis jau esot mainījies uz labo pusi.

Ļoti nopietni (kā daudzu pārliecība) skanēja viedoklis par preses negatīvo lomu.

Zinātnieces no Rīgas (bioloģijas zinātņu doktores) vērtējumā: regulāri lasot krievu presi (to prasa sabiedriskā darbība), pārliecinājusies, ka tā kultivējot atsvešināšanos krievu lasītāju vidū, nostiprinot negatīvismu pret Latviju, ierasti ironiski sniedzot informāciju par politiķiem. Daudzu publicēto materiālu mērķis – rādīt situāciju Latvijā distancēti, it kā no malas. Krievijas ietekme plaši ienāk krievu vidū. Piemēram, informācija par vēsturi, lai arī absurda (par latviešu strēlniekiem, leģionu u.c.), tiek uztverta kā svēta patiesība. Latvijas puses skaidrojums nenasniedz mērķi. DU students (strādā un mācās vēstures maģistratūrā), krievs, paziņoja, ka pārstājis lasīt Latvijas krievu presi, kā dezinformējošu, bet lasot “Dienu”.

Kopumā atsvešināšanās: 1) ir mantota no padomju laika (pastāvēja divas atšķirīgas vides ar dažādām vēsturiskām atmiņām un savām kultūras orbītām, kuras

nesaskārās); 2) radās no jauna likumu iespaidā, kuru mērķis bija latviešu interešu apmierināšana; 3) to pastiprināja ierēdņu korpusa neveiksmīgā taktika, interpretējot un realizējot likumus (Izglītības reformas laikā); 4) preses negatīvās lomas sekas.

Politiskā elite

Ko saucam par politisko eliti? Pastāv pamatots viedoklis, ka politiķi nav elite, ka elite stāv augstāk (ne rangu ziņā) un veic sarežģītākus uzdevumus: samēro Latvijas attīstību ar to, kas notiek pasaulē. Latvijā ir cilvēki, kas intelektuālā līmenī izstrādā valsts attīstības perspektīvas. Kā, piemēram, Edvīna Karnīša profesoru grupa izstrādā ilgtermiņa attīstības modeli, Tāļa Tisenkopfa grupa analizē dzīves kvalitāti. Valsts prezidentes kancelejas paspārnē darbojas Žanetas Ozoliņas vadītā Stratēģiskās analīzes komiteja. Minēsim šeit arī Latvijas Inteliģences apvienību ar Maiju Kūli un Jāni Škaparu, kas jau daudzu gadu garumā pūlas veidot plašāku skatījumu uz Latvijas dzīves problēmām. Mēs tomēr runāsim par varas cilvēkiem, par valdošām politiķu aprindām, kas īstenībā ir menedžeri ar noteiktām funkcijām – gādāt, lai valsts nenovirzītos no kursa. Visvairāk – par likumdevējiem, jo četras Saeimas ir darbojušās kopumā 13 gadus un te ir saskatāmas zināmas konsekvences, kamēr Ministru kabineti mainījušies biežāk.

Latvijā politisko partiju un politiskās elites sistēma vēl tikai veidojas un tāpēc ir nestabila. Nav radīti politisko līderu atlases, selekcijas mehānismi kā vecajās demokrātijas valstīs. Katrās vēlēšanās politikā ieplūst pilnīgi jauni cilvēki. No politoloģijas teorijas (S. Hantingtons u.c.) zināms, ka straujas demokratizācijas procesā tas ir neizbēgami – cilvēki bez politiskās pieredzes, bet ar priekšstatiem, kas veidojušies ikdienas apziņas līmenī, ievieš tajā populismu. Vērojama peldēšana pa straumi, izdabāšana kādai šaurai elektorāta grupai u. tml. Mūsu politiskai elitei nav izveidojusies tradīcija ieklausīties zinātnieku rekomendācijās, ievērot pašmāju ekspertu un Eiropas partneru brīdinājumus. Gluži otrādi – vērojama ironiska, nevērīga attieksme pret tiem. Rezultātā politiķiem tomēr nākas akceptēt mūsdienīgas idejas (sabiedrības integrācija, politiskā nācija, nacionālās intereses kā valstiskas, pilsoniskas vērtības), bet tas notiek ar vairāku gadu nokavēšanos. Līdz ar to politiķu kompetences līmenis neizskatās visai augsts: tiek pieļautas stratēģiskas kļūdas, trūkst jaunu mūsdienīgu ideju. Partiju starpā nenotiek vis nopietnas politiskas diskusijas, no kurām varētu mācīties sabiedrība, bet gan plūkšanās, un LR Saeima brīžiem izskatās kā kaujas lauks. Tanī pašā laikā resursi, no kuriem varētu smelties jaunus spēkus, ir trūcīgi. Mazs ir sabiedriski aktīvu cilvēku skaits. Politiskajās partijās iesaistīties tikai 1% pilsoņu. Spilgtu līderu trūkums ir jūtams visās partijās. Priekšvēlēšanu laikā veidojas sasteigtas, arī ideoloģiski pretrunīgas kombinācijas. Redzams, ka apvienošanās nenotiek, lai paplašinātu elektorāta etnisko bāzi, kaut gan tieši tā ir aktuāla problēma Latvijā (Lulle, 1).

Pastāvot resursu trūkumam, pavisam nepamatotas šķiet politiskās elites tieksmes atbrīvoties no konkurentiem un ierobežot jaunu līderu ienākšanu politikā. Tas bija vērojams no paša sākuma – 90. gados. Notika inteliģences nobīdīšana (vai aiziešana) no politikas un elites intelektuālā potenciāla mazināšanās. Jānis Peters atgādina, ka Atmodas kulminācijas laikā intelektuālā elite, kupli pārstāvēta LTF vadībā, atrada nevardarbīgo ceļu uz brīvību un tauta sekoja lielā vienprātībā. Neesot pieļauta “etnokrātiskā bravūra”, citu tautību pārstāvji tika aicināti piedalīties. Tāpēc Latvijai gāja secen Atmodas lumpenizācija (Peters). Vēlāk (kā to pēc 10 gadiem atzina LTF vadītāji Sandra Kalniete un Jānis Škapars) notika konceptuāla, stratēģiska atkāpšanās no LTF programmas, kas paredzēja lielāku inteliģences lomu un ciešāku sakļaušanos ar mazākumtautībām (Apine, 2000, 114). Vienlaicīgi notika abi procesi: inteliģences nobīdīšana un politiskās elites mononacionālā sastāva nostiprināšanās.

Rezultātā redzams likumdevēju nekvalitatīvais darbs. Prezidente Vaira Vīķe-Freiberga pēdējā laikā bija spiesta atdot otrreizējai caurlūkošanai trīs likumprojektus un savā uzrunā Saeimai 2006. gada Jāņu dienas priekšvakarā viņa kritizēja Saeimas darbu (Arāja, 2005).

Padziļinātās intervijās un anketēs, kurās tika uzdots jautājums par politisko eliti (kopumā apm. 90 izraudzītie cilvēki), respondenti pašu politisko eliti vērtē ļoti kritiski. Intervijās skanēja šādi atzinumi: politiskās elites pārstāvji nav sagatavoti nopietnam likumdevēju darbam, trūkst stratēģiskas domāšanas, nav arī spilgtu personību – vadoņu. Politiskajā elitē ir iekļuvuši šauri pragmatiski, uz karjeru orientēti cilvēki. Kapitālismā viņi iejutušies kā zivis ūdenī un politiku uztver kā biznesu un nevis kā kalpošanu Latvijas interesēm. Rīgas Stradiņa universitātes pasniedzējs, filozofs, par politiķu intelektuālo kapitālu teica: tas palicis trūcīgs, jo inteliģence ir atgrūsta, sociāli degradēta un aiziet nepieprasīta. Studenti, atbildot uz anketēs uzdotiem jautājumiem, lomu sadali politiskās elites vidū (etnisko dominēšanu) neatzina par taisnīgu. Par to sīkāk būs runa nodaļījumā par etnisko demokrātiju.

Tāpat negatīvi novērtēta politiskās elites loma sabiedrības integrācijas procesā. No 67 cilvēkiem tikai 10 atzina, ka politiķi veicina sabiedrības integrāciju.

Pazīstami Latvijas politologi (Ilze Ostrovska, Ivars Godmanis) saskata dažas būtiskas izmaiņas Latvijas politiskajā sistēmā. Mazinoties politisko partiju loma. Vispirms jau tāpēc, ka izsmelts politiskais uzticēšanās kredīts partijām. Cilvēki saskata, ka tā ir “vienas dienas valdnieku” darbošanās bezatbildības režīmā. Tā secina Ilze Ostrovska (Ostrovska). Tas notiekot arī citās vecajās demokrātijas valstīs, vienlaikus pieaugot mediju lomai politikā. Ivars Godmanis savos secinājumos iet vēl tālāk. Samazinoties politisko partiju lomai, pieaugot satelītu loma. Ar to viņš domā masu mediju sapārošanas ar dažām nevalstiskām organizācijām. Veidojās tādas kā kvazi partijas, bet mazinās parlamenta un valdības loma. Savā esejā “Quo vadis, demokrātija Latvijā?” Ivars Godmanis šajos procesos saskata bīstamu analogiju ar to, kas Latvijā notika pirms 1934. gada 15. maija. Ja arī Latvijai nedraud labējo spēku apvērsums, tad tomēr simptomi pastāvot (Godmanis). Masu mediju ietekme uz sabiedrisko domu ir bīstami liela.

2006. gada jūlijā publicētie ES dalībvalstu sabiedriskās domas aptaujas rezultāti (Eiropabarometrs) parāda, ka Latvijā partijām neuzticas 88%, parlamentam – 71%, valdībai – 68% (Dreijere). Uz “Neatkarīgās” korespondenta jautājumu par tik zema politiķu reitinga cēloņiem komunikāciju eksperts Ābrams Kļeckins un sociologs Aigars Freimanis izteica domu, ka pie varas esošā politiķu paaudze ir izsmēlusi visas rezerves, tai vairs nav ko teikt tautai. Runa nav par fizisku vecumu, Latvijas politiķi ir relatīvi jaunāki nekā parasti tas ir Eiropā. Jānāk cilvēkiem ar citu pieredzi. Varbūt tie būšot administratīva tipa politiķi, kas spēj pieņemt racionālus lēmumus un precīzi organizēt savu struktūrvienību darbu (Lulle, 2). Politiskā elite Latvijā neveicina integrāciju, bet drīzāk kavē to.

Etnopolitikas un ārpolitikas mijiedarbība

No radikālo pārmaiņu paša sākuma Latvijā jau 80. gadu beigās etnopolitika savijās ar ārpolitiskām interesēm.

I.

1. Starptautiskā sabiedrība pievērsa uzmanību un augstu novērtēja LTF nevardarbīgās metodes ceļā uz brīvību. Tāds ceļš kļuva iespējams arī tādēļ, ka LTF programmās attiecības ar minoritātēm bija viena no prioritātēm. Uzticoties LTF un cerot uz demokrātiju Latvijā, viena cittautiešu daļa nobalsoja par LTF kandidātiem Augstākajā Padomē 1990. gadā un par Latvijas neatkarību 1991. gadā. Lielākā viņu daļa

saglabāja pasīvas neitralitātes stāvokli, kas arī bija svarīgi stabilitātes saglabāšanai (Цилевич, 398).

2. Pēc faktiskās neatkarības atgūšanas 1991. gadā minoritāšu stāvoklis vairs nebija prioritāte un, kā jau konstatēts, likumi apmierināja, galvenokārt, majoritātes intereses. Par prioritāti kļuva ārpolitika. Taču ārpolitisko mērķu sasniegšanā Latvijas politiķiem nācās rēķināties ar starptautisko partneru (EDSO, EK u.c.) rekomendācijām. Uz kritiskām piezīmēm par kļūdām etnopolitikā (Pilsonības likuma sakarā, lēno naturalizācijas gaitu, profesiju aizliegumu u.c.) Latvijas politiķi gan atsaucās uz vēsturisko mantojumu – okupācijas sekām, tomēr bija spiesti arī piekāpties, piemēram, mainot Pilsonības likumu.

3. Daļēju etnopolitikas liberalizāciju 90. gadu otrajā pusē un dažus panākumus (Pilsonības likuma izmaiņas, naturalizācijas paātrināšanu, darba uzsākšanu, izstrādājot Sabiedrības integrācijas programmu) Latvijas politiķi veiksmīgi izmantoja, cīnoties par iekļūšanu NATO un uzņemšanu Eiropas Savienībā. Tas arī izdevās.

II.

Latvijā pastāvīgi darbojas un arī nākotnē darbosies spēcīgs faktors, kas vienmēr saistīs ārpolitiku ar etnopolitiku – lielais minoritāšu piederīgo (42%) skaits un viņu attiecības ar etniskām dzimtenēm – Krieviju, Baltkrieviju, Poliju, Izraēlu u.c. ārvalstīm.

1. Jaunākie pētījumi par diasporām globalizācijas laikmetā atklāj kopīgas likumsakarības diasporu uzvedībā. G. Šefera fundamentālais pētījums parāda diasporu vietu pasaules politikā. Diasporas ir transnacionāla parādība un tās nenovēršami ietekmēs savu etnisko dzimteni un mītni valstu diplomātisko praksi. Ļoti aktīvas starptautiskajā politikā ir ebreju un poļu diasporas ASV, armēņu kopienas u.c. Ir vairāki pētījumi par krievvalodīgo uzvedības īpatnībām ārpus Krievijas. Rodžers Brūbeikers pieskaita tos “katakližu diasporām” Krievijas politikas dēļ, kura cenšas kontrolēt postpadomju telpu un paturēt savā redzes lokā tautiešus (sootečestvenņiki) ārpus Krievijas (Брубейкер, 6-9, 25-27). Natālija Kosmarska, Valērijs Tiškovs, Pols Kolsto u.c. konstatē divus galvenos krievvalodīgo evolūcijas variantus ārpus dzimtenes: diasporu variants ar orientēšanos uz etnisko dzimteni un adaptācijas – integrācijas variants ar orientēšanos uz mītnes zemi. Pirmais var provocēt konfliktus (Космарская, 1-167). Latvijai simpatizējošais (tagad jau nelaiķis) publicists Oto Lācis (Maskava) savā publikācijā avīzē “Moskovskije novosti” tieši jautāja: kurp dodas šeit dzīvojošie krievi – meklēt dialogu ar latviešiem vai atklāti konfrontēt? (Hermanis).

2. Tīri objektīvi Latvijā daudzskaitlīgā krievvalodīgo minoritāte (36%) paliek katakližu diaspora un spēlēs lomu attiecībās ar Krieviju. Pašu krievvalodīgo izvēle aizritējušajos gados liecina par vairākuma tieksmi adaptēties un integrēties. Zināmā nozīmē viņi jau ir integrēti: sociālajā, administratīvajā, teritoriālajā vidē. Tātad, atbildot uz O. Lāča jautājumu, – vēlas dialogu ar latviešiem.

Tomēr varam saskatīt arī mazāk vēlamu pirmo uzvedības variantu. Natālija Kosmarska, domājot krievvalodīgos Izraēlā, to raksturo šādi: izaicinoša tieksme demonstrēt savu pašpietiekamību, ignorējot pastāvošos likumus un uzvedības normas (Космарская, 2-17). Ja arī ne burtiski, tad tomēr daļēji šāds raksturojums piemērojams dažu politizēto krievu organizāciju tipam. Latvijas krievu kopienu apvienotais kongress (OKROL), kura sastāvā esot 26 juridiskas personas, savu vadītāju (A. Gaponenko, V. Guščins u.c.) intervijās un paziņojumos pauž konceptuālās pieejas, – runājot par krieviem Latvijā kā pašpietiekamu tautu, kurai pienākas visas struktūras, un par divām līdzvērtīgām kopienām, tātad par divkopienu valsti. Kā šīs deklarācijas, tā arī OKROL 2. kongresa (notika Liepājā 2005. gada oktobrī) pieņemtie

lēmumi – par krievu valodu kā otru oficiālo valodu Latvijā un automātisku pilsonību visiem iedzīvotājiem – ir diametrāli pretēji LR likumiem. Tāds uzvedības variants provocējoši iedarbojas uz latviešu iedzīvotājiem, aktivizē latviešu politiķu nacionālkonservatīvo spārnu un vairo konflikta iespējas, tātad attālina no integrācijas.

3. Latvijas krievvalodīgo vidē pastāv arī tieksme tieši piedalīties starptautiskajā politikā. To apliecina Eiroparlamenta locekles (PCTVL pārstāves) Tatjanas Ždanokas aktivitātes. Eiroparlaments ir pieņēmis viņas referātu par cīņu ar diskrimināciju, gan izslēdzot no teksta čigānu un Latvijas nepilsoņu kategorijas. Avīzes “Čas” redaktore Ksenija Zagorovska arī solās piedalīties Eiropas krievu alianses veidošanā. Vairāki krievu preses pārstāvji piedalīsies 9. Saeimas vēlēšanās, lai iekļūtu varas struktūrās (Загоровская).

4. Ārzemju faktors etnopolitikā izpaužas arī tajos gadījumos, kad latviešu masu mediji (visvairāk “Latvijas Avīze”) kā aksiomu atražo viedokli, ka krievvalodīgo minoritātes mobilizācija ir “Maskavas roka” un tiek inspirēta no Maskavas. Latvijas drošības struktūras ne reizi nav sniegušas pierādījumus šai versijai. Tomēr zināmā latviešu auditorijas daļā šāda pārliecība saglabājas (Boguševiča, 2008). Atsevišķi politiķi Krievijā neapšaubāmi gūst politisku kapitālu, rakstot un runājot par krievu “apspiešanu” Latvijā

(V. Žirinovskis, D. Rogozins u.c.), tiek dibinātas arī kaut kādas komitejas. Tomēr oficiālo struktūru pārstāvji (Krievijas ĀM Starptautiskā zinātnes un kultūras sadarbības centra vadītāja Eleonora Mitrofanova) norobežojās no tieša spiediena politikas un arī atzīst, ka runas par naidīgo vidi, kurā jādzīvo krieviem Baltijā, esot stipri pārspīlētas (skat.: NRA, 2005-25.X.).

5. Politiķu vidū vērojama nerēķināšanās ar objektīvi nosacīto divu svarīgu politikas atzaru (etnopolitikas un ārpolitikas) nepārtrauktu mijiedarbību. Pretēji tai Saeimas sēdēs un ārpus tās tiek pielietota izaicinoša politiska retorika (A. Kiršteina ar antisemitismu robežojošie izteicieni, ierosinājumi apturēt naturalizāciju un veicināt “okupantu” repatriāciju), kas domāta iekšējai lietošanai. Tomēr tā sarežģī attiecības ar Krieviju, Eiropas Savienību un apgrūtina ārpolitisko mērķu sasniegšanu.

Etniskās demokrātijas modeļa pazīmes Latvijā

Pēc sociālisma sabrukuma Austrumeiropas lielākajā daļā izveidojās līdzīga situācija un līdzīgs etnopolitikas modelis. Tautām raujoties ārā no uzspiestā režīma (Latvijas un Igaunijas gadījumā – arī no padomju impērisma), aktivizējās nacionālisma ideoloģija. Pastāvot visiem galvenajiem parlamentārās demokrātijas kritērijiem (tirgus ekonomika, brīvās vēlēšanas, varas dalīšana, brīvā prese u.c.), prioritāte ir titulnācijai. Likumos vispirms ievērotas tās intereses, titulnācija kontrolē politisko dzīvi. Starp titulnāciju un citu etnosu pārstāvjiem trūkst paritātes, partnerības. Tāds etnopolitikas modelis mūsdienās pastāv Slovākijā, Igaunijā, Gruzijā, Maķedonijā, u.c. Domājams, ka postkomunistiskajās valstīs tieši tas kļuvis par tipisku pārejas periodā. Etniskās demokrātijas kopīgās tipoloģiskās iezīmes ir šādas:

1. Valstiskums tiek īstenots tautas, pilsoņu kopuma, nevis etniskās nācijas vārdā.
2. Funkcionē demokrātisks režīms, tiesiskuma principi.
3. Iedzīvināti likumi un konstitucionālās normas, kas garantē kultūras dzīves daudzveidīgumu un minoritāšu etniskās un kultūras identitātes saglabāšanu. Asimilatoriskā politika netiek īstenota.
4. Politiskajā dzīvē dominē titulnācija (Core-nation), bet citu etnosu pārstāvji (Non-core-nation) ir politikas objekti.

Latvijai ir piemērojams šis modelis. Pēc analogijas ar Igaunijas autoru (Prijs Jerve, Vello Petai u.c.) vērtējumiem arī Latvijas pētnieki jau agrāk savos publicētajos darbos to tā ir kvalificējuši (Apine, 2004). Svetlana Djačkova kolektīvajā pētījumā par

etnisko demokrātiju postkomunistiskajā Eiropā ne tikai atzīst dažas Latvijas etnopolitikas īpatnības (etniskās demokrātijas modelis tiek realizēts, arī nepastāvot pamatnācijas pārliecinošam skaitliskam pārsvaram), bet arī pieskaita Latviju šim tipam. Viņa uzskata, ka šāds attīstības variants Latvijā un Igaunijā bija „vienīgā iespēja, kā pēcpadomju periodā atjaunot demokrātisku nacionālu valsti.” S. Djačkova saskata vairākus nosacījumus, kā Latvijā varētu sekmēt turpmāko pilsoniskās demokrātijas attīstību (Diatchkova, 110-114).

Etniskās demokrātijas modelis Latvijā 90. gadu sākumā veidojās vēsturiski likumsakarīgi. Nacionālisma aktivizācija bija izaicinājums padomju impērijai un protests pret padomju nacionālo politiku. Pieņemot likumus, Latvija arī nepārkāpa Rietumeiropas standartus, kur pastāvošās nacionālās valstis (Francija, Vācija u.c.) nodrošina pamatnāciju dominanti politikā. Latvijas gadījumā notika arī atgriešanās pie savas vēsturiskās pieredzes, kur Latvijas brīvvalstī latvieši bija politiskais līderis. Latviešu politiķu maksimālā aktivitāte dabiski izrietēja no Atmosdas mērķiem un visi politiskie resursi tika smelti no Latvijas Tautas frontes aktīva, kas pārsvarā bija latvisks. Latvijā dzīvojošais autors Viktors Guščins saskata šajā politikas modelī visas etnokrātijas pazīmes (Гущин, 10-11).

Ārvalstu eksperti ir vērtējuši Latvijas etnopolitiku – sākumā kritiskāk, bet vēlāk sasniegtos rezultātus – aizvien pozitīvāk. Vienlaicīgi ar uzraudzību no starptautisko partneru puses (EDSO, EPPA u.c) tapuši arī kapitālāki pētījumi. Vācijā dzīvojošie autori Hanne Margareta Birkenbaha (1998. g.) un Egberts Jans (1997. g.) savās grāmatās kritizēja Latvijas un Igaunijas pilsonības politiku, saskatot tajā etnonacionālisma ideoloģijas izpausmes. Autori redzēja Latvijas iespējas virzīties uz valstiska un pilsoniska patriotisma pusi, kas būtu pilnībā savienojams ar demokrātiju (Ян, 281, 286-287). Maskavas socioloģe Leokādija Drobīževa ar izpratni vērtēja etnopolitikas variantus bijušās PSRS teritorijā (piemēram, Tatārijā) un nosauca to par liberālo nacionālismu. Neuzticība šādam liberālajam, konstitucionālajam nacionālismam nozīmētu atbalstu despotiskām daudznacionālām valstīm, kāda bija arī PSRS. Liberālais nacionālisms ir analogs etniskajai demokrātijai (Дробижева, 81-82).

Vairāku autoru kolektīvais pētījums (2002. g.) izskaidro Baltijas valstu fenomenu – strauju atraušanos no citām postpadomju valstīm un ieiešanu tirgus ekonomikas aprītē. Daži (Ralfs Tuhtenhāgens, Lubošs Švecs) (Тухтенхаген, 81-113) redz cēloņus Baltijas tautu agrākajā vēsturē (Швец, 28-81). Maskavas etnoloģe Māra Ustinova lielu nozīmi piešķir latviešu pašorganizācijas spējām, kas kļuvas par vēsturisku un nacionālu tradīciju (Устинова, 314-319). Marks Beisingers saskata panākumus restauracionisma ideoloģijā un baltiešu disciplinētībā. Maskavas sociologs Renalds Simonjans monogrāfijā ”Krievija un Baltijas valstis” (2005. g.) salīdzina Krievijas un Baltijas valstu (to skaitā arī Latvijas) nostaigāto ceļu uz demokrātiju un tirgus ekonomiku. Viņa viedoklis: privatizācija Latvijā notikusi lēnāk, bet caurspīdīgāk, pastāvot sociālai un masu mediju kontrolei. Visa procesa atslēga – Latvijā pastāv liberālās demokrātijas reālie atribūti, investīcijas sasniedza mērķi un netika pieļauts valstiskās birokrātijas spiediens uz ekonomiskajiem procesiem, kā tas bija Krievijā (Симонян, 221, 251).

Vērtējumos no malas Latvijas presē parādās līdzīgi atzinumi. ASV un Baltijas fonda līdzpriekšsēdētājs un American Baltic Investments vadītājs Hamids Ladževardi, arī redzot vājās vietas Latvijas dzīvē (nenokārtoto sociālo un etnisko politiku), Baltijas attīstības modeli uzskata par paraugu valstīm pārtapšanas stadijā (Ladževardi). Vairāku grāmatu autors par Baltijas tautām Īvs Plasero, atbildot uz avīzes „Čas” redaktora Ksenijas Zagorovskas jautājumiem, nepiekrita viņas vērtējumiem par krievvalodīgo stāvokli Latvijā un optimistiski novērtēja Latvijas

nākotni (Плассер). Pasaules bankas pārstāve Svetlana Proskurovska, labi pazīdama situāciju Latvijā, salīdzina to ar Moldovu un Ukrainu, kur pašlaik viņa strādā ar PB mandātu. Viņas atzinums: Latvijā pastāvot „pilsoniskās brīvības sajūta” (Avotiņš, 1).

Salīdzinājumā ar ārzemju ekspertu samērā komplimentāriem vērtējumiem, situāciju Latvijā krietni kritiskāk vērtē pašmāju politologi un sociologi. Viņi redz, ka etniskā demokrātija ir ierobežots, nepilnīgs demokrātijas paveids. Ilze Brands-Kehre un Brigita Zepa, atbildot uz publicista Zalmana Kaca jautājumiem, par nedemokrātisku atzina cittautiešu izslēgšanu no lēmumu pieņemšanas izglītības jautājumos (Брандс-Кехре, 150; Зева, 113). Latvijas zinātnieki pauž bažas par demokrātijas nepietiekamo līmeni Latvijā un par to, ka Latvijas iedzīvotāji netiek audzināti, lai ievērotu demokrātiskās kultūras principus saskarsmē ar citādo (Rozenvalds, 16). Marija Golubeva raksturo Latvijas etnopolitiku kā konservatīvu un paternālistisku (Golubeva, 183). Jānis Urbanovičs sarunā ar publicistu Zalmanu Kacu uzsvēra, ka jaunie apstākļi (Latvijas attīstība ES ietvaros) prasa korekcijas vecajos demokrātijas mehānismos (Urbanovičs, 10-11).

Nevaram piekrist etniskās demokrātijas pielīdzināšanai etnokrātijas režīmam, kā to mēģina darīt V. Guščins savā grāmatā un šo viedokli ļoti labprāt tiražē krievu prese. To nevar pielīdzināt arī mūsdienās pasaulē pastāvošiem „demokrātijas dublieriem” – režīmiem, kas ārēji atgādina demokrātiju, bet būtībā ir vai nu vadāma demokrātija (Krievijā), vai populistiska demokrātija (Argentīnā) (Krastevs). Vērā ņemams ir poļu publicista Adama Mihnika pārdomas, ka īsta demokrātija nav ne sarkani iekrāsota, ne melna, tā ir pelēka – normāli funkcionējoša un mierīga (Михник, 31). Latvijā ir visi demokrātijas atribūti un tā ir reāli funkcionējoša parlamentārā demokrātija. Taču tajā ir nopietni robi. Etniskā dominēšana politikā liecina par demokrātijas deficītu. Etniskā demokrātija nevar būt mūžīga. Latvijai savā attīstībā un arī tās etnopolitikai jāiet tālāk.

21. gadsimts atnesa būtiskas izmaiņas Latvijas ārpolitikā un iekšpolitikā. Latvijas atrašanās Eiropas Savienības sastāvā nozīmē pilnīgi citu tās drošības līmeni. Svarīgas izmaiņas iekšējā dzīvē saistītas ar Latvijas minoritāšu jauno – etniskās mobilizācijas, stāvokli. Pazīstams etnopolitikas pētnieks Džozefs Rotčailds savā grāmatā apraksta procesa loģiku un nenovēršamo gaitu. Etniskā dzīve nevar stāvēt uz vietas, identifikācija iziet 3 stadijas: sevis identificēšana, pēc tam mobilizācija, visbeidzot var notikt arī etniskās dzīves (etnicitātes) politizācija. Etniskā mobilizācija notikusi tad, kad identificēšanas kritēriji (relīģija, valoda, rase u.c) tiek pacelti ideoloģijas līmenī, kā īpaši nepieciešami etniskās kopas turpmākā eksistencē (Rotčailds, 29-33).

Visas minoritātes Latvijā pārdzīvo etniskās dzīves aktivizācijas, etniskās mobilizācijas stāvokli (Apine, Dribins u.c., 170). Krievvalodīgo lingvistiskās minoritātes etniskā mobilizācija iezīmējās protestu laikā pret Izglītības reformu. Viņi aizstāvēja krievu valodas saglabāšanu izglītības sistēmā. Krievu valoda šai iedzīvotāju daļai ir viņu identitātes svarīgākais etnokulturālais simbols. Krievu „politiskās pasivitātes” periods bija ļoti ērts Latvijas politiskai elitei. Tas ir beidzies. Atpakaļceļa nav un atvirzīt krievus atpakaļ viņu agrākajā stāvoklī nav iespējams. Politizācija savukārt bija reakcija uz Izglītības reformas īstenošanas spēcīgi politizēto procesu. Skaitliski iespaidīga iedzīvotāju daļa (krievvalodīgo 36%) tagad daudz labāk ir organizēta, strukturēta, izglītota un ir ambicioza. Vai ilgi jaunā un vidējā paaudze samierināsies ar politikas objekta lomu? Etniskā demokrātija Latvijā nonāk pretrunā ar valstī notiekošām izmaiņām.

Latvijā sekmīgi norisinās naturalizācijas process, pilsonību ieguvuši 100 000 cilvēku. Kur paliek naturalizācijas raža, kāpēc politiskajās partijās neparādās jaunpilsoņi? Krievu vidū lielākā daļa ir LR pilsoņi, ebreju, poļu u.c. tautību vidū ir vēl

lielāks pilsoņu īpatsvars. Arī viņi nav sajūtami politikā. Reālā lomu sadale pašlaik izskatās šādi: pašvaldību deputātu sastāvā pamazām pieaug tur ievēlēto cittautiešu skaits. Tāpat lēni mainās Saeimas sastāvs. Ja 5. Saeimā 89 deputāti bija latvieši, tad 8. Saeimā samērs starp latviešiem un cittautiešiem ir 79:21. Vēlēto parlamentāriešu vidū naturalizācijas process tomēr samanašs. Turpretim ierēdniecība kā bija, tā arī paliek latviska. Ministriju darbinieku vidū 92% ir latvieši, viņi veido absolūto vairākumu budžeta iestāžu personālā (Pabriks, 24). To konstatējot, A. Pabriks savā pētījumā runā par paritātes trūkumu pārvaldes sistēmā. Citi pētnieki (J. Rozenvalds, I. Brands-Kehre) atzīst, ka tajā nav cittautiešu līdzdalības, politikā resursus neizmanto racionāli.

„Latvijas Avīze” 2005. gada rudenī aicināja politisko partiju pārstāvjus izteikties par attieksmi pret pilsoņiem cittautiešiem. No izvairīgām, negribīgām atbildēm kļuva skaidrs, ka cittautieši latviskā spektra politiskās partijās nav īpaši vējami (Kuzmina). Bet ir arī otrs jautājuma aspekts: labējās partijas krievvalodīgajiem pilsoņiem nešķīst pievilcīgas ne viņu programmu, ne viņu vadoņu dēļ (Krašņiņš, Muceniece). Brigita Zepa ar nožēlu konstatēja, ka Latvijā nav savu Adenaueru un Erhardu (Зена, 215). Atgādināšu, ka Latvijā tāpat nav savu Brazausku un Savisāru.

Kā vērtēta etniskā dominēšana Latvijā politikā intervijās un anketās (apm. 90 cilvēku – augstskolu pasniedzēju un studentu politologu viedoklis)?

Anketās viedokļi summējās šādi:

1. Latviešu pilnīgu dominēšanu politikā neatzīst par taisnīgu. Tikai 4 cilvēki no 67 to atzina par taisnīgu, bet 18 – par netaisnīgu.
2. Vairākums (45 no 67) stāvokli gatavi pieņemt, ja tā tas reiz ir izveidojies: krievus no politiskās sfēras atgrūda, bet tagad viņi paši vairs neizrāda par to interesi.

Aptaujātie Liepājas pārstāvji komentēja situāciju šajā pilsētā: krievi aktīvi tiecoties pēc pilsonības ne tādēļ, lai ietu politikā. Mērķi ir citi: nodarboties ar biznesu, brīvi braukt uz ES valstīm.

Padziļināto interviju laikā izskanēja divi ļoti skaidri formulēti, it kā pretēji, bet principā savienojami viedokļi.

1. Jauns latviešu politiķis, topošais jurists, pauda mūsdienīgu eiropisku skatījumu uz šo Latvijas problēmu klasiskā liberālisma garā: liberālā demokrātija nosaka vairākuma tiesības pieņemt lēmumus. Latvieši kā pamattauta ir arī relatīvais vairākums Latvijā. Viņu aktivitāte nacionālajā kustībā arī nodrošināja vietu vadībā. Toreiz nebija cienīgu konkurentu krievu politiķu vidū.

2. Krievs – žurnālists, arī uzņēmējs, vidējās paaudzes pārstāvis: izglītoto krievvalodīgo pilsoņu jaunā paaudze ir neapmierināta ar to, ka netiek politikā, ierēdniecībā, jo izveidojusies latviešu ierēdņu korporatīvā sasaiste. Mūžīgi nevar saglabāties stāvoklis, ka sabiedrības vienai daļai ierāda otrās šķiras cilvēku lomu. Stāvoklim jāmainās.

Varētu pieņemt, ka pirmais viedoklis izskaidro, kā radusies lomu sadale 90. gados. Otrais viedoklis pauž pārlicību, ka stāvoklim nākotnē jāmainās. Svarīga ir arī sabiedrības attieksme pret šo problēmu. Socioloģiskajā pētījumā „Uzskati par starptautiskajām attiecībām Latvijā”, kas veikts SKDS centrā 2005. gada augustā, mēģināts noskaidrot, kā Latvijā tiek ņemtas vērā krievvalodīgo intereses. No atbildēm izriet, ka analizēto grupu uzskati būtiski atšķiras. 68% krievu jūtas atstumti no politikas, kamēr latviešu vidū to atzīst tikai 18%. Tātad, latvieši nesaskata netaisnību, ko valsts politika pieļauj pret blakus dzīvojošiem līdzpilsoņiem. Šajā jautājumā slēpjas konflikta varbūtība. Ilgstoši pastāvošā etniskā demokrātija iekonservē agrākos kompleksus: latviešu apdraudētības un krievvalodīgo atsvešināšanās pašsajūtas. Demokrātijas deficīts etniskajās attiecībās kavē Latvijas sabiedrības integrācijas procesu.

Valstīs, kuras pētnieki uzskata par etniskās demokrātijas tipa valstīm, pēdējos gados notiek pozitīvas pārmaiņas etnopolitikā. Maķedonijā albāņu valoda atzīta par otru, oficiāli lietojamu valodu, arī par pārvaldes valodu rajonos, kur dzīvo vismaz 20% albāņu. Nodrošināta vidējās izglītības iegūšana albāņu valodā. Slovakijā kopš 1999. gada darbojas likums, kas atļauj oficiāli lietot minoritāšu valodu (ungāru) pašvaldībās, kur ir ievērojams minoritāšu pārstāvju skaits (Dribins, 134, 183). Redzams, ka valstis, kam ir politiskā griba paplašināt demokrātijas ietvarus, vispirms nodrošina pilnīgāku minoritāšu līdzdalību pašvaldību līmenī. Tāds ceļš ejams arī Latvijai.

Etnisko konfliktu iespēja Latvijā

Mūsdienu konfliktoloģija aicina meklēt etnisko konfliktu cēloņus ārpus etniskajām reālijām. Ne jau etniskais sastāvs vai kultūru atšķirības pašas par sevi rada konfliktus. Dziļākie cēloņi meklējami sociālajā pamatā – resursu nevienmērīgā sadalījumā, kura sekas ir nevienprātība sabiedrībā. Etniskais raibums nosaka to, ka pēc formas konflikts izskatās kā etnisks un dažādu politisku spēku mobilizācijas forma arī kļūst etniska. Latvijā – etniski raibā valstī ar sarežģītu vēsturisku mantojumu, atšķirīgās intereses un etniskā spriedze bija nenovēršama. Ja raugāties uz resursiem, tad Latvijas gadījumā tā nebija ne zeme, ne ūdens, ne teritorija, bet iespēja visām sabiedrības daļām pilnvērtīgi piedalīties valsts dzīvē, lēmumu pieņemšanā. Var pieļaut domu, ka spriedze trīs reizes (90. gadu sākumā, Pilsonības likuma pieņemšanas laikā 1993.–1994. g. un Izglītības reformas ieviešanas laikā 2003.–2004. g.) bija saasinājusies – tā bija konflikta izpausme.

Konfliktu iespējas Latvijā ir analizētas gan teorētiskā, gan – visvairāk, socioloģiskā līmenī. Kā piemēru pirmajam tipam minēsim Tatjanas Boguševičas publikāciju par etnisko konfliktu novēršanas teorētiskām iespējām. Piemērojot Latvijai konfliktu attīstības vispārējās shēmas, T. Boguševiča secina, ka mūsu valstī konflikta pastāvīgais cēlonis ir etniskās dominēšanas institucionalizācija un ierobežota minoritāšu līdzdalība. Kamēr tas nemainās, saglabājas arī konflikta potenciāls (Boguševiča, 202).

Ārvalstu eksperti vairs neveltī lielu uzmanību etnisko konfliktu iespējai Latvijā. Kopš Latvija ir NATO dalībvalsts un ieiet ES sastāvā, tiek pieņemts, ka Latvija atbilst zināmiem demokrātijas standartiem. Pašmāju sociologi redz Latvijas ainu detalizētāk un no dažādiem viedokļiem (pilsoniskās sabiedrības veidošanos, etniskās tolerances, atsvešinātības, jauniešu stājas), viņi pēta attieksmes un noskaņas sabiedrībā. Mūsu pētījuma aspektā īpaši svarīgi divi samērā nesen veiktie pētījumi: Baltijas Sociālo zinātņu institūta B. Zepas vadībā veiktais darbs par etnopolitisko spriedzi Latvijā un SKDS ietvaros (Viktors Makarovs u.c.) veiktā aptauja „Uzskati par starpetniskajām attiecībām”. Pirmais veikts tieši konflikta kulminācijas brīdī (2004. g. februārī – 2004. g. augustā, septembrī), kas bija izcēlies sabiedrībā Izglītības reformas dēļ. Otrs – izstrādāts pēc gada – 2005. gada augustā.

Pētījumā par etnopolitisko spriedzi Latvijā apskatīti konfliktu veidojošie faktori: etnisko grupu attiecības ar valsti, politisko partiju un politiskās elites rīcība spriedzes apstākļos, draudu sajūtas un kolektīvās bailes abās sabiedrības daļās u.c. Vērtēti arī labvēlīgie apstākļi, kas ļautu spriedzi mazināt. Piemērojot Latvijai Dž. Rotčailda koncepciju par etniskās stratifikācijas struktūras tipiem, pētījuma autori secina, ka Latvijā pastāv „tīklveida jauktais modelis”, kad katra etniska grupa ir pārstāvēta dažādās sfērās un pilda dažādas funkcijas. Reliģiskās piederības atšķirības, kā arī tradicionālais dzīvesveids neradot nekādus konflikta draudus. Šāds sadzīvošanas modelis būtu vislabākais priekšnosacījums etniskā konflikta

mazināšanai. Turklāt cittautiešu grupas Latvijā neuzrāda segregācijas tieksmes un visumā pozitīvi vērtē etniskās attiecības Latvijā (BSZI, 2005, 9-14).

Vislielākās atšķirības cilvēku stāvoklī un attieksmēs saistās ar valsts īstenoto etnopolitiku, kuras sastāvdaļa bija arī neveiksmīgi īstenotā Izglītības reforma. Politisko partiju un politiskās elites dēļ paliek neizmantotas demokrātiskā režīma sviras un Latvijai labvēlīgie sadzīvošanas apstākļi. Tāpēc konflikts nav viss etniskais, bet gan etnopolitiskais.

SKDS ietvaros veiktais pētījums par sabiedrības nostāju starptautiskajās attiecībās parāda, ka spriedze Latvijā nedaudz mazinājusies. Tikai 12% iedzīvotāju atzina, ka viņiem bijusi negatīva pieredze sakarā ar etniskajām attiecībām. Latvijas iedzīvotāju vairākums nesliecas atbalstīt radikālos politiskos spēkus, viņi dotu priekšroku dialogiem, kompromisiem. Un tomēr saglabājas dziļāki cēloņi, kas var radīt jaunu spriedzi. 46% latviešu joprojām jūtot draudus savai valodai un kultūrai. Redzama būtiska atšķirība ir latviešu un cittautiešu vērtējumos par lielākām krievalodīgo līdzdalības iespējām politiskajā dzīvē (SKDS, 2005, 5-8, 15).

Intervijās un anketās sniegtās atbildes nav pretrunā ar profesionālo sociologu pētījumu rezultātiem. Studentu izpildītajās anketās draudu līmenis abās sabiedrības daļās novērtēts šādi: draudus latviešu valodai kā reālus novērtēja 10 no 67. Zīmīgi, ka tos vairāk saskatījuši studenti no Liepājas. Absolūtais vairākums (57 no 67) sliecas domāt, ka draudu neesot, bet latviešu valodas stāvoklis jāvēro. Arī krievu valoda netiekot vardarbīgi izspiesta un krievi Latvijā asimilācija nedraudot. Brīvprātīga asimilācija gan notiekot. Tomēr latviešu identitāti par atvērtu atzinuši tikai 2 no 67 studentiem. Vairums uzskata, ka latvieši ir piesardzīgi (50 no 67), bet 15 domā, ka latviešu identitāte ir noslēgta. Bija arī piezīmes, ka latvieši esot aizspriedumaini.

Intervijās un anketās situācija Latvijā vērtēta reālistiski. Latvijā, tā domā aptaujātie, pastāv abas varbūtības. Konfliktam ir pamats. Vienlaicīgi pastāv ilgstošas sadzīvošanas tradīcijas, tās mīkstina situāciju. Interesants šķita padziļinātās intervijas laikā iegūtais viedoklis, ko puda krievu žurnālists (arī biznesmenis), vidējās paaudzes pārstāvis. Tā ir pārlicība, ka iestāšanās Eiropas Savienībā palielinās visu iedzīvotāju kopīgās intereses: 1) Latvijas ekonomikas, ekoloģijas jautājumos, jo nāksies aizstāvēt Latvijas intereses ES, turoties pretī veco ES valstu diktātam un ES birokrātijai; 2) visu Latvijas iedzīvotāju intereses sakrītīs, palielinoties jaunās imigrācijas draudiem.

Anketās konflikta iespējas Latvijā kā reālas novērtēja 4 no 67; par neiespējamu konfliktu atzina 16, bet 47 domā, ka konflikta iespējas pastāv, bet ar prasmīgu politiku tās novēršamas.

Integrācijas gaita Latvijā

Sabiedrības integrācijas programmas izpilde ir palēninājusies. Sākotnējā programmas tekstā bija formulētas idejas, kuras deva zināmu pamatu stereotipu un skepses saglabāšanai. Sabiedrības daļā radās iespaids, ka integrācijas process ļoti nelielā mērā attiecas uz latviešiem, bet ka tas attiecas tikai uz cittautiešiem. Turklāt izskatījās, ka tas tiks veikts no augšas, cittautiešus iekļaujot latviešu etnokulturālā vidē. Tātad asimilācija? Arī latviešiem bija nevēlama tāda masveidīga ielaušanās viņu etnokulturālajā telpā. Tāpēc pēc zināma laika kļuva redzama nepieciešamība aktualizēt sabiedrības integrācijas programmas tekstu, mainot akcentus. Tas arī tika darīts īpašu uzdevumu ministra sabiedrības integrācijas lietās sekretariātā.

Integrācijas procesa neveiksmes izriet no etnopolitikas rakstura. Etniskās demokrātijas režīms ar latviešu dominēšanu politikā nesekmē sapratni un saglabā atsvešināšanos. Integrāciju bremzēja politiķu pieļautās kļūmes. Sasteigtā Izglītības

reforma un neveiksmīgā tās realizēšanas taktika atsvieda Latvijas sabiedrību par vairākiem gadiem atpakaļ. Par to rakstīts iepriekšējās sadaļās.

Liela atbildības daļa par integrācijas procesa gaitu jāuzņemas ceturtajai varai – masu medijiem. Iedzīvotāju uzticība valdībai un parlamentam mazinājās, bet masu mediju paustai informācijai cilvēki joprojām uzticas. Reizē ar informācijas sniegšanu tiek veidota sabiedrības attieksme pret integrāciju. Arī negatīva. Preses izdevumi tiražē idejas un viedokļus, kas konfrontē ar pašu integrācijas būtību. Visbiežāk to dara “Latvijas Avīze” un “Čas”. “Latvijas Avīzes” slejās kā aksiomātiski skan apgalvojumi par krievvalodīgo neloyalitāti un nevēlēšanos mācīties latviešu valodu. Pavīd “kolonizācijas” un “okupantu” repatriācijas priekšlikumi. Plaši aprakstot TB/LNNK frakcijas ierosinājumu Saeimai vispār apturēt naturalizāciju, Pilsonības likums nodēvēts par prettautisku. Kronis visam bija Jāņa Lejas raksts “Integrācijas jokdari” (Leja).

Avīzē “Čas” savukārt nievājoši raksturota īpašu uzdevumu ministra sekretariāta darbība, it kā šai institūcijai nebūtu nekādas reālas darba programmas. Pavisam negatīvi, pat personiski aizskaroši, avīze publicēja rakstu par ministru Ainaru Latkovski. Turpat blakus parādījās žurnālista Leonīda Fedosejeva ironiskā replika par aktualizējamo integrācijas programmu – kā vēl vienu, nekam nederīgu papīrīti (Малнач). Kaut arī 2006. gada pavasarī krievu avīzēs parādījās citādā tonalitātē ieturētās intervijas ar jauno ministri Karinu Pētersoni, bez pēdām nekas nepazūd un krievu lasītājos ilgi stiprināta neticība integrācijas lietām.

Sen konstatēts, ka Latvijā pastāv dalīta, pat sašķelta informācijas telpa. Izveidojusies īpatnēja lomu sadale starp presi latviešu un krievu valodā, paužot krasi atšķirīgus viedokļus un turpinot šķelt sabiedrību. 2005. gadā preses izdevumi vairākkārt nonāca asā konfrontācijā.

1. 2005. gada maijā un jūnijā sakarā ar Saeimā gaidāmo Eiropas Padomes Konvencijas par nacionālo minoritāšu aizsardzību ratifikāciju.
2. 2005. gada oktobrī sakarā ar EPPA pārstāvja Georga Frundas vizīti Latvijā. Vizītes mērķis bija noskaidrot, vai vajadzēs pagarināt pēcmonitoringa dialogu par minoritāšu stāvokli Latvijā (tas bija iesākts 2001. gada janvārī). Krievu presē skanēja gaviles – Latvijas politiķi dabūs trūkties un pēcmonitorings tiks pagarināts. Latvijas presē, turpretim, ietekmīgā Eiropas Padomes pārstāvja vizīte apgaismota visnotaļ ironiski – gan “Dienā” un ”Neatkarīgajā”, gan “Latvijas Avīzē”. Tur dabūja lasīt, ka ieradies kārtējais uzraugs, nezinītis, Latvijas vēsturi nezinošs kontrolieris (Krallišs) u. tml. Rezultātā pēcmonitorings Latvijai netika pagarināts.
3. Sevišķi smaga konfrontācija iezīmējās 2005. gada maijā pēc tam, ka Saeima pieņēma Deklarāciju par PSRS okupācijas nosodišanu. Trešā deklarācija par okupāciju kopš 1996. gada. Cik savlaicīgs un racionāls solis tas bija? Vai bija mēģināts konsultēties ar ekspertiem Sergeju Kruku, Brigitu Zepu vai Mariju Golubevu – kādu reakciju var gaidīt Latvijas krievvalodīgo vidē? Reakcija krievu presē bija vētraina un žurnāliste Dita Arāja to nodēvēja par auksto karu krievu valodas masu medijos (Arāja, 2005). Šoreiz visi trīs preses izdevumi (“Čas”, “Vesti Segodņa”, “Telegraf”) raksturoja šo dokumentu kā atriebības un naida deklarāciju, kas vērsta nevis pret PSRS izdarīto okupāciju, bet gan vienīgi pret krieviem Latvijā, draudot tiem ar etnisku tīrīšanu. Deklarācijas teksta dažas vietas ļāva tā domāt, jo tur bija runāts par militārpersonu repatriāciju un kompensācijas saņemšanu no Krievijas. Vai kaut viena atbildīga amatpersona skaļi un nepārprotami (un tieši krievu presē) paziņoja, ka dokuments neattiecas uz Latvijas iedzīvotājiem? Samērā nepārlicieņoši izklausījās ārlietu ministra A. Pabrika teiktais, ka Latvija jau reāli neprasišot kompensāciju no Krievijas. Tāpat integrācijas ministra Ainara Latkovska skaidrojumi

satrauktajiem kultūrbiedrību pārstāvjiem, ka repatriācija notikšot, bet tikai brīvprātīga, diez vai viņus nomierināja (Avotiņš, 2).

Deklarācija nekādā ziņā neuzlaboja attiecības ar Krieviju un uz kādu laiku pamatīgi sagandēja atmosfēru valstī. Jāpiekrīt komunikāciju speciālistam Sergejam Krukam, ka Latvijas vara (latviešu politiķi) absolūti nemāk komunicēt ar cittautiešu pārstāvjiem, neparedz viņu reakciju un paši neprot adekvāti reaģēt. Ilzes Šulmanes un Sergeja Kruka kopīgajā pētījumā par preses lomu iecietības veicināšanā 2004.–2005. g. izdarīts secinājums: masu mediji atspoguļo politiskās elites viedokli un tiek kultivēta neiecietība. Presē tiek lietoti apvainojoši epiteti (štābisti, varza, tādi frukti kā – minot politiķu uzvārdus – vienā pusē, un naciķi, etnokrāti, latviešu ksenofobi – pretējā). Preses izdevumi uzkurina cits citu un tracina lasītāju (Šulmane, Kruks, 61-62).

Ekspertu vienprātīgs viedoklis: sabiedrību šķeļ politiķi. Brigita Zepa, atbildot uz publicista Zalmana Kaca jautājumu, teica, ka sabiedrību nevajag dezintegrēt un Latvijā konfliktus veido elite (Zena, 214). Arī Ilze Ostrovska pauda pārliecību, ka sabiedrība nav integrēta tieši politiskajā līmenī (Островска, 192). Žurnālists Viktors Avotiņš rakstīja: Latvijas politika barojas no konfrontācijas .. elite .. padara neiecietību par sociālu normu (Avotiņš, 3). Prezidente, sūtot atpakaļ Saeimā likumprojektus, uzsvēra, ka tie „...vērsti nevis uz sabiedrības integrēšanu un samierināšanu, bet gan uz šķelšanu” (Vīķe-Freiberga).

Intervējamie, atbildot uz jautājumu par integrāciju kavējošiem faktoriem, pirmajā vietā lika sociālekonomiskos apstākļus. Cilvēku galējā neapmierinātība ar savu ekonomisko, materiālo dzīves pusi liek visu pārējo redzēt tumšākās krāsās un prasīt atbildību no varas un neuzticēties tai.

Tika izceltas un minētas izteikti atšķirīgās vides un sociālās grupas Latvijā, kas atrodas ļoti dažādās integrētības pakāpēs. Jauni, izglītoti, ar labu latviešu valodu un dzīvē kaut ko sasnieguši cittautieši ir pilnīgi integrēti. Taču viņu vecvecāki var atrasties pavisam minimālās – sadzīviskās – adaptācijas stadijā. Vecticībnieku pārstāvis intervijas laikā pauda pārliecību, ka vecticībnieki ar savu vēsturisko atmiņu dziļi integrēti Latvijas dzīvē. Viņi jūtot pretimnākšanu no Latvijas valsts un spēj realizēt savus nodomus pētīt un izzināt krievu kultūras saknes Latvijā. Tāda atbalsta vecticībniekiem neesot bijis 20. – 30. gados. Vairāki intervējamie pieminēja Rīgas krievus, kuru vide ir tik pašpietiekama, ka ļauj dzīvot ar minimālām latviešu valodas zināšanām. Liepājas Pedagoģiskās akadēmijas pasniedzēja norādīja, ka Liepājas krievi neesot tik pašpietiekami un viņu kontakti ar latviešu iedzīvotājiem esot intensīvāki.

LU Politoloģijas nodaļas (maģistru I kursa) studenti diskusijā 2006. gada 26. aprīlī deva novērtējumu latviešu inteliģences lomai un vietai sabiedrības integrācijas procesā. Pozitīvi tika novērtēta Latvijas Inteliģences apvienības darbība (J. Škapars, M. Kūle u.c.). Tomēr inteliģences īpašā misija palikusi pagātnē. Latvijā akadēmiski izglītotu cilvēku ir daudz – ap 200 000. Viņu īpašā aktivitāte neesot jūtama. Ap 500 cilvēku ir mākslas un zinātnes darbinieki, kam liela autoritāte latviešu vidū. Viņi esot pasīvi – neiet pret straumi, pret populismu un pret latviešu aizspriedumiem. Ja konsolidācija arī notiek, tad tā ir latviešu konsolidācija uz agrāko vērtību pamata. Sabiedrības konsolidācijā latviešu intelektuālā elite nepiedalās.

Intervējamo skatījumā maksimālā pretestība integrācijai saskatāma abu spārnu radikālo politiķu vidū.

Cita vide, kas nepadodas integrācijai – krievvalodīgo vecākā paaudze, kas tā arī paliks padomiskās ideoloģijas gūstā. Bīstama vispār un arī integrācijai naidīga ir jauno cilvēku marginālā (deklasētā) vide. Tur slēpjas rasisma un ksenofobijas iedīgļi. Jūtoties sociāli atstumti, viņi ir viegli manipulējami.

Neraugoties uz pretestību un šķēršļiem, integrācija tomēr notiek – to atzina intervējamo vairākums. Viņi to saskatīja kultūras dzīvē, pašvaldību (Daugavpils, Jelgavas) atbalstā minoritāšu kultūrbiedrībām, nevalstisko organizāciju ietekmes pieaugumā. Latvijas krievu kultūras biedrības aktīvistis par integrāciju teica, ka tai nav alternatīvu, ka tā jāpieņem visiem, kā cilvēki pieņem izmaiņas dabā un klimata maiņu.

Salīdzinot integrācijas gaitu Latvijā ar kaimiņu valstīm, var secināt, ka integrācijas procesi ar nelielām atšķirībām rit vienā virzienā un aptuveni vienā tempā. Piemērojot Rasmus Kārklīņas koncepciju par integrācijas trim dimensijām (strukturālo, funkcionālo un vērtību), var saziņēt arī dažas īpatnības katrā valstī. Latvijai labvēlīgs un integrāciju veicinošs ir ģeogrāfiskais faktors. Citu tautību cilvēku izklieģtība un dzīvošana pamīšus ar latviešiem palielina kontaktu iespēju. Lietuvā nepastāv nepilsonība, tā ir Latvijas un Igaunijas problēma. Strukturālā integrācija – tiesiskā puse, pilsonības iegūšana un nepilsoņu piedalīšanās pašvaldību veidošanā runā par labu Igaunijai. Funkcionālā (lingvistiskā) integrācija izskatās veiksmīgāka Latvijā un Lietuvā. Arī vērtību faktors (attieksmes, emocionālā piesaiste) ir labvēlīgāks Latvijā, to nosaka ilgstoša sadzīvošanas vēsturiskā pieredze un plašāki sociāli kontakti (Masaļska, 239-240).

Secinājumi

Latvijas sabiedrības integrāciju kavējošie faktori pētījumā noskaidroti. To vidū svarīgu vietu ieņem valsts etnopolitika – joprojām konservatīva un bez stratēģiskām aprisēm. Etniskā demokrātija ar latviešu dominēšanu politikā tikai nostiprina cittautiešu atsvešināšanos un latviešu piesardzību. Tāda etniska politika nevar sekmēt integrāciju. Pētījums diagnosticē ieilgušu slimību – etnopolitikas vājās vietas, bet gatavu recepšu, kā to ātri izārstēt, nav. Iespējams vien piedāvāt motivētu spriedumu un paredzēt virzienus, kā Latvijai attīstīties pa plurālistiskās demokrātijas ceļu.

Latvijai ir vairāki jauni izaicinājumi. Globalizācijas procesi un Latvijas atrašanās ES sastāvā liek arvien vairāk izjust visas Eiropas un pasaules satricinājumus. Notiek plaša iedzīvotāju emigrēšana uz ārvalstīm un pēc zināma laika paredzama arī imigrācija, Latvija tukšojas un jau sāk izjust darba roku trūkumu. Daudzreiz konstatēts, ka Latvijā netiek racionāli izmantots, paliek nepieprasīts krievu resurss. Krievi (krievvalodīgie), gadu desmitiem Latvijā nodzīvojuši, ar savu kultūru ir daudz tuvāki latviešu kultūrai, sadzīvei un mentalitātei nekā varbūtējie jaunie imigranti ar pilnīgi citu kultūras kontekstu.

Latvijas iekšējā dzīvē izaicinājums saistīts ar to, ka ir beidzies krievvalodīgo politiskās pasivitātes periods, kas bija ļoti ērts politiskai elitei un ļāva piešķirt cittautiešiem (arī pilsoņiem) politikas objekta lomu. Iestājies kvalitatīvi cits stāvoklis: etniskās mobilizācijas un arī strukturēšanās periods. Līdz ar to paplašinās dialogu iespējas.

1. Atslēga Latvijas etnopolitikas pakāpeniskām kvalitatīvām izmaiņām no etniskās, ierobeģotās demokrātijas uz plurālistisku demokrātiju varētu būt vienīgi līdzdalība. Nobriedusi minoritāšu pārstāvju reālā līdzdalība politiskajā procesā un lēmumu pieņemšanā. Nepietiek ar minoritāšu vai viņu kultūrbiedrību pārstāvju piedalīšanos dažādās konsultatīvās padomēs. Jāmeklē ceļš, kā cittautiešiem pilsoņiem pavērt durvis uz politiskajām partijām un piedalīšanos valsts politiskajā dzīvē. Tad mazinātos iespēja likumu pieņemšanas reizēs sastapties ar neparedzētām sekām un reakcijām. Minoritāšu pārstāvju līdzdalība to likumu izstrādes procesā, kas attieksies uz viņiem, kā arī rēģināšanās ar ekspertu ieteikumiem padarītu likumdošanu racionālāku.

2. Līdzdalības robežu paplašināšana pozitīvi ietekmētu sabiedrisko domu, mazinātu neiecietību, kuras līmenis Latvijā ir samērā augsts. Bez latviešu labvēlīgas attieksmes tādas izmaiņas par labu Latvijas cittautiešiem nebūs iespējamās. Latviešu intelektuālā elite – zināmi un autoritatīvi cilvēki – ar savu personisko attieksmi būtu spējīgi lauzt stereotipus, mazināt latviešu piesardzību un vairojot uzticēšanos līdzpilsoņiem.

3. Etnopolitikas mazspēja saistīta ar to, ka politiskām partijām nav izstrādātu un zinātniski pamatotu etnopolitisku programmu. Teorētiskās diskusijas ar politiķu un zinātnieku piedalīšanos paaugstinātu politiķu un visas sabiedrības teorētisko līmeni un palīdzētu noskaidrot Latvijas nākotnes vīzijas etniskajās attiecībās. Apspriežamās tēmas varētu būt par multikulturālisma un integrācijas variantiem pasaulē un Eiropā un multikulturālisma koncepcijas piemērotību Latvijai. Tāpat aktuāls kļūst jautājums par nacionālās valsts nākotni globalizācijas laikmetā.

4. Nevar stāvēt uz vietas likumdošana. 1) Kamēr politiskās partijas ir slēgtas cittautiešiem un viņu ieiešana politiskajā dzīvē ir problemātiska, varētu aktualizēt priekšlikumu par nepilsoņu tiesībām piedalīties pašvaldību vēlēšanās. Tā būtu kaut vai minimāla līdzdalības pakāpe vietējās politikas līmenī. 2) Ierosināt diskusiju par papildinājumiem Valodas likumā. Tagad daudz skaidrāk, nekā pirms desmit un vairāk gadiem, redzama valodu lietošanas situācija valstī. Valodu hierarhija ir neatgriezeniski izmainīta, latviešu valoda ir un paliek vienīgā valsts valoda Latvijā. Papildinājumā latgaliešu valodai varētu piešķirt reģionālās valodas statusu, bet krievu, baltkrievu, poļu u.c. valodām – minoritāro valodu statusu, nosakot to lietošanas iespējas. Tas atbilstu EP Konvencijas par minoritāšu aizsardzību būtībai un būtu saprātīga alternatīva dažu krievu organizāciju idejai par krievu valodu kā otru oficiālo valodu Latvijā.

Literatūra

Avotiņš V. Cilvēki domā, sistēma attīstās // Neatkarīgā. – 2006, 29. aprīlī.

Avotiņš V. Deklarācija nesamierina // Neatkarīgā. – 2005, 20. maijā.

Avotiņš V. Paraugš plūst no augšas // Neatkarīgā. – 2006, 27. jūnijā.

Apine I., Dribins L., Jansons A., Vēbers E., Volkovs V., Zankovska S. Etnopolitika Latvijā (Pārskats par etnopolitisko stāvokli Latvijā un tā ietekmi uz sabiedrības integrāciju). – Rīga, 2001.

Apine I. Etnisko attiecību un etnopolitikas perspektīvas Latvijā. – Latvija Eiropā: nākotnes vīzijas. /T. Jundža red. – Rīga, 2004.

Apine I. Mazākumtautību attieksme jautājumā par 4. maija Deklarāciju. – 4. Maijs. – Rīga, 2000.

Apine I., Dribins L., Jēkabsons Ē., Šņitņikovs A., Vēbers E., Volkovs V. Mainīgās identitātes: etnisko grupu mobilizēšanās un Latvijas sabiedrības integrācija. LU FSI pētījums. – Rīga, 2004.

Arāja D. Prezidente neizsludina kritiku izraisījušo likumu // Diena. – 2006, 22. jūnijā.

Arāja D. Aukstais karš krievu valodas masu medijos // Diena. – 2005, 20. maijā.

Boguševiča T. Etnisko konfliktu novēršanas teorētiskās iespējas: Latvijas situācijas analīze salīdzinošā perspektīvā. – Politikas zinātnes jautājumi. – Rīga, 2004.

Deivid D. Leitins. Intervijā „Klišeja par identitāti” // Neatkarīgā. – 2004, 21. decembrī.

Diatchkova S. Ethnic Democracy in Latvia. – The Fate of Ethnic Democracy in Post-Communist Europa. – Budapest, 2005.

Dreijere V. Politiķi zaudē uzticību // Diena. – 2006, 12. jūlijā.

Dribins L. Etniskās un nacionālās minoritātes Eiropā. – Rīga, 2004.

Etnopolitiskā spriedze Latvijā: konflikta risinājuma meklējumi. – Rīga: BSZI, 2005.

Godmanis I. Quo vadis, demokrātija Latvijā? – 2006, 3. aprīlī. – www.lc.lv

Golubeva M. Politika nav partiju īpašums. – Ieejas maksa. Eiropas dialogi./ Red. Z. Kacs. – Rīga, 2006.

Guščins V. (galv. red.). Latvija: Ceļā uz demokrātiju 1987–2003. – Rīga, 2004.

Hermanis V. Lācis tausta Latvijai pulsu // Neatkarīgā. – 2005, 30. jūlijā.

Kraliņš J. Vēsturi nezinošs kontrolieris // Latvijas Avīze. – 2005, 20. maijā.

Krasters J. Demokrātijas „dublieri” // Kultūras Diena. – 2006, 12. maijā.

Krastiņš V., Muceniece I. Es saprotu latviešus, bet... // Latvijas Avīze. – 2006, 20. martā.

Kuzmina I. Kur tad paliek uzticamie un lojālie? // Latvijas Avīze. – 2005, 25. novembrī.

Ladževardi H. Baltijas attīstības modelis – paraugs valstīm pārtapšanas stadijā // Diena. – 2005, 21. maijā.

Leja J. Integrācijas jokdari // Latvijas Avīze. – 2006, 2. jūnijā.

Lulle B. Partiju kokteiļi – krāsaini. Vai arī baudāmi? // Neatkarīgā. – 2006, 27. maijā.

Lulle B. Priekšvēlēšanu klondaika // Neatkarīgā. – 2006, 12. jūlijā.

Masaļska J. Sabiedrības integrācija Baltijas valstīs: kopīgais un atšķirīgais. – Politikas zinātnes jautājumi. – Rīgā: LU, 2005.

Ostrovskā I. Mazais cilvēks, ko nu? // Neatkarīgā. – 2005, 13. decembrī.

Pabriks A. Etniskās proporcijas, nodarbinātība un diskriminācija Latvijā. – Rīga, 2002.

Pabriks A., Vēbers E., Āboltiņš R. – Atsvešinātības pārvarēšana. Sabiedrības integrācija. – Rīga, 2001.

Peters J. Par Staļina kultu. Tumšsarkanā // Neatkarīgā. – 2006, 29. aprīlī.

Rozenvalds J. Cik demokrātiska ir Latvija. Demokrātijas audits. – Rīga: LU, 2005.

Rotčailds D. Etnopolitika: konceptuālās aprises. – Rīga, 1999.

Šūlmane I., Kruks S. Neiecietības izpausmes un iecietības veicināšana Latvijā. – Rīga, 2005.

Urbanovičs J. Nevajag zāģēt magnētu. – Ieejas maksa. Eiropas dialogi. / Red. Z. Kacs. – Rīga, 2006. gada 4. septembris.

Uzskati par starpetniskajām attiecībām Latvijā: Latvijas iedzīvotāju aptaujas rezultātu apkopojums. – Rīga: SKDS, 2005.

Vīķe-Freiberga V. Balsot par tālredzīgiem politiķiem. (No Valsts Prezidentes uzrunas Saeimā 2006. gada 22. jūnijā.) // Neatkarīgā. – 2006, 27. jūnijā.

Ziemele I. (red.). Mazākumgrupu (minoritāšu) integrācijas aspekts Latvijā. – Rīga, 2001.

Zīle Ļ. (red.). Latvija divos laikposmos. – Rīga, 2001.

Бейссингер М. Объяснение балтийской исключительности: идеология реставрационизма и границы политического воображения. – Страны Балтии и Россия: общества и государства. – Москва, 2002.

Брандс-Кехрис И. У элиты нет мотивации для перемен. – Алиса в стране ЕС. Европейские диалоги. Ред. Кац З. – Рига, 2005.

Брубейкер Р. Диаспоры катаклизма в Центральной и Восточной Европе и их отношения с родинами // Диаспоры. – 2000. – № 3.

Гуцин В. Этнократия: латвийский вариант. – Рига, 2004.

Дробижева Л. Возможность либерального этнонационализма//Реальность этнических мифов. – Москва, 2000.

Загоровская К. Цель Евросоюза – равноправие на континенте//Час. – 2006. – 15 июня.

Зена Б. Общество не надо интегрировать, не надо его дезинтегрировать. – Алиса в стране ЕС. Европейские диалоги. Ред. Кац З. – Рига, 2005.

Космарская Н. Русскоязычные ближнего зарубежья: «диаспорный» проект против «автохтонного» // Диаспоры. – 2004. – №1.

- Космарская Н.* От составителя // *Дiasпоры*. – 2005. – № 1.
- Малнач А.* Профнепригоден // *Час*. – 2005. – 13 окт.
- Михник А.* Серое – прекрасно // *Мир перемен*. – Москва. – 2004. – №1.
- Островска И.* Мы так и не поняли, что творится в собственном доме. – Алиса в стране ЕС. Европейские диалоги. Ред. Кац З. – Рига, 2005.
- Плассер И.* Правильным путем идете // *Час*. – 2005. – 25 нояб.
- Симонян Р.* Россия и страны Балтии. – Москва, 2005.
- Тухтенхаген Р.* Остзейские провинции в XVIII в. – Страны Балтии и Россия: общества и государства. – Москва, 2002.
- Устинова М.* Гражданское общество в странах Балтии: история и современность. – Страны Балтии и Россия: общества и государства. – Москва, 2002.
- Швец Л.* От крестьянских этносов к современным нациям: национальные движения народов Балтии. – Страны Балтии и Россия: общества и государства. – Москва, 2002.
- Цилевич Б.* Альтернатива. – Рига, 1998.
- Ян Э.* Исследования проблем мира в период и после конфликта «Восток – Запад». – Москва, 1997.

Latvijas vēstures faktors sabiedrības integrācijas procesā

Valsts programma „Sabiedrības integrācija Latvijā” atzina, ka integrāciju būtiski ietekmē vēsturiskie apstākļi, kuri sakņojas mūsu nesēnā pagātnē. Tie radījuši arī sašķeltu, pretrunīgu izpratni par Latvijas jaunāko laiku vēsturi. Tādēļ programma iesaka – latviešiem jāatbrīvojas no vēsturiskajiem mazvērtības kompleksiem.

– Neintegrēto cittautiešu, galvenokārt pēckara ieceļotāju, daļai jāatbrīvojas no padomju laika propagandas radītiem priekšstatiem, kuri noliedza nacionālo integrāciju.

Programma noteica: lai vēsturisko apstākļu izvērtējums nekavētu integrāciju, jāveido objektīva pagātnes izpratne. Par svarīgākām tās iezīmēm jāatzīst – vienota nostādne par Latvijas neatkarības zaudēšanu un okupāciju 1940. gadā; par padomju laika nelikumībām, deportācijām un cita veida represijām; par kolektivizāciju, industrializāciju un demogrāfisko politiku. Nosodījumam jābalstās uz vēsturisko notikumu dziļu un objektīvu izpratni. (Skat.: Valsts programma „Sabiedrības integrācija Latvijā”. – Rīga, 2001, 9. lpp.)

Tāpat padomju okupācijas politikas nosodījumam bija jāklūst par integrācijas vēsturisko pamatni.

Piecos gados pēc integrācijas programmas stāšanās spēkā Latvijas pastāvīgo iedzīvotāju vēsturiskajā apziņā un vēstures izpratnē ir notikušas būtiskas izmaiņas. Padomju totalitārās iekārtas propagandētais vēstures modelis tagad ietekmē tikai nelielu vecākās paaudzes cilvēku daļu. Tam vairs nav svarīga loma cilvēku vēstures apziņā un pavisam ne – vēstures izpratnes veidošanā.

Tomēr visas sabiedrības vienots Latvijas jaunāko laiku vēstures priekšstats nav izveidojies. Gluži otrādi – diskusijas par 20. gadsimta notikumiem un procesiem Latvijā guvušas spraigas konfrontācijas nokrāsu. Tas sevišķi izpaužas visu mediju informācijās un sadzīves pārmaiņās.

Vēstures izpratnes Latvijā sabiedrību vairāk šķeļ nekā vieno. Pretrunības robežām te ir ne tikai politiskas, bet arī etniskas kontūras. Tās nav etniski determinētas, bet atspoguļo no PSRS ienākušo dažādu tautību cilvēku īpašās intereses, kuras daļēji sakņojas viņu vēsturiskajā atmiņā, daļēji – šodienas izpratnē.

Ļoti daudziem pēckara ieceļotājiem 1945.–1990. gadi ir viņu dzīves labākais laiks. Latvijā toreiz viņi pirmo reizi guva cilvēcīgākus un labklājīgākus dzīves apstākļus nekā PSRS teritorijā. Savukārt Brežņeva laiki radīja iluzoras stabilitātes un pieticīgas pašapmierinātības gaisotni (Хобсгайм, 505).

Sākot ar 1990. gadu otro pusi, krievvalodīgo iedzīvotāju apziņu Latvijā ietekmē Krievijā atdzimušais nacionālisms un tā iezīmētā vēstures koncepcija. Tās centrā ir krievu civilizācijas vērtību izpratne, revolūcijas un boļševisma noliegums, nacionālais lepnums par Krievijas un krievu etnosa lomu cilvēces vēsturē. Par patriotisma paraugu tiek uzskatīta PSRS uzvara „Lielajā Tēvijas karā”, kas glāba Krievijas tautu no verdzības un iznīcības. Padomju armijas ienākšanu Austrum- un Viduseiropā 1944.–1945. gadā mūsdienu Krievijā uzskata par Eiropas tautu atbrīvošanas cēlu misiju. Šis priekšstats un tā radītais sabiedriskais noskaņojums ir paliekoši ienācis austrumslāvu izcelsmes Latvijas iedzīvotāju vēstures apziņā un izpratnē.

Turpretī latviešu un Latvijas valsts 1918.–1940. gadu pilsoņu lielākās daļas apziņā Otrā pasaules kara nobeiguma un pēckara gadu pārdzīvojumi Latvijā nozīmē divu totalitāro varu okupācijas nomaiņu un jaunu nebrīves turpinājumu.

Domstarpības par Eiropas un Latvijas jaunāko laiku vēsturi guvušas jaunu saturu un ievirzi. To nav paredzējusi Valsts programma „Sabiedrības integrācija Latvijā”.

Tajā akcentēta totalitārisma nosodīšana, tā ir integrācijas svarīga idejiskā sastāvdaļa. Taču šodien visasākos strīdus rada ne padomju totalitārā režīma represīvo pasākumu nosodīšana vai nenosodīšana, bet gan priekšstati par Latvijas iedzīvotāju lomu Otrajā pasaules karā, 16. marta un 9. maija svinēšana.

Latvijas un Eiropas vēstures jaunāko laiku izpratnē sabiedrība ir sadalījusies trīs daļās.

1. Latvijas vēstures nacionālās izpratnes paudējos, pārsvarā tie ir Republikas pilsoņi. Viņi nosoda padomju un nacistisko totalitārismu, uzsver neatkarīgās Latvijas 1918.–1940. gada panākumus, vēlas latvisku Latviju.
2. Krievvalodīgo kopienu politisko interešu paudējos. Viņi nosoda staļinisko un hitlerisko totalitārismu. Uzskata, ka Krievijai un krieviņiem bijusi izcila loma Latvijas vēsturē, ko šodien latviešu politiskā elite un valsts institūcijas nevēloties atzīt, īpaši – noliedzot PSRS lielo pozitīvo devumu nacistiskās Vācijas sagrāvē, „Eiropas atbrīvošanā”, pēckara atjaunošanas procesā, Latvijas saimnieciskā potenciāla nostiprināšanā.
3. Eiropas demokrātijas pieredzē orientēto latviešu un krievvalodīgo iedzīvotāju daļā, kas cenšas totalitārisma un okupācijas varu nosodījumu papildināt ar Eiropas pēckara tolerantismu, multikulturālismu, demokrātijas aizstāvēšanu pret totalitāro ideju recidīviem, labējā un kreisā ekstrēmisma pretlikumīgajām akcijām. Jācīnās par pagātnes nacionālā naida izskaušanu, atsakoties no nacionālisma paradigmām un militārisma pārspīlētās, bieži nevēsturiskas heroizācijas. Hipertrofētais nacionālisms ir vēstures integrācijas galvenais pretinieks (Поппер, VI).

Sabiedrības integrācijas 1998. gada Konceptija un 2001. gada Programma nav atspoguļojusi šo vēstures izpratnes trijdalījumu. Šie dokumenti nedod integrācijas vēsturiskā faktora mūsdienīgu novērtējumu un neizvirza pašreizējās sabiedrības vēsturiskās apziņas īpatnībai atbilstošus uzdevumus.

Integrācijas programmas „vēstures sadaļa” ir jāpārstrādā. Šā uzdevuma īstenošanu apgrūtina pētījumu trūkums par Latvijas iedzīvotāju vēsturisko apziņu un izpratni mūsu dienās. Šāda pētījuma sagatavošana jā sāk ar Latvijas 1990.–2006. gada historiogrāfijas analīzi. Tikai tā varēsīm atklāt būtiskākos trūkumus, kuri kavē kopējas vēstures izpratnes veidošanos, dod iespēju saasināt pretrunas vēstures jautājumu interpretācijā, rada smagus šķēršļus integrācijas ceļā.

Latvijas historiogrāfijas struktūra 1990.–2006. gadā

Integrācijas un dezintegrācijas publicitāte

(Publicēto grāmatu un rakstu bibliogrāfiju sagatavoja LU docents, vēstures doktors

Imants Mednis.

Laika posmā pēc 1990. gada 4. maija Latvijā izdotas 424 Latvijas autoru zinātniskas grāmatas par mūsu zemes tautas un tautību vēsturi. Tās devušas lielu pienesumu Latvijas vēstures izpētē. No tām 368 grāmatas nākušas klajā latviešu valodā, 45 – krievu valodā, 8 – angļu, 2 – vācu un 1 – itāliešu valodā. Latviski iespiesto grāmatu saturā ir arī daudzi teksti angļu, vācu un krievu valodā, kā arī rezumējumi šajās valodās.

Kopš 1990. gada Republikā izdota 61 mācību grāmata Latvijas vēsturē un 21 grāmata, kam ir mācību palīglīdzekļa statuss. 16 no skolām domātām grāmatām iespīestas krievu valodā, to skaitā 13 ir tulkojumi no latviešu valodas, 3 – krievu autoru darbi.

Pēdējos 15 gados ārvalstīs izdotas 183 grāmatas par Latvijas vēsturi. To skaitā: 81 – vācu valodā, 38 – angļu un 22 – krievu valodā. Taču šīs grāmatas Latvijā maz zināmas un tādēļ to ietekme mūsu valsts iedzīvotāju vēstures izpratnes veidošanā ir niecīga. Tām ir lasītāji vēstures pētnieku rindās un viņus šī literatūra zināmā mērā ietekmē. Ar nožēlu jākonstatē pasivitāte vērtīgāko ārzemju grāmatu tulkošanā un izdošanā Latvijā. (Piemēram, par Otrā pasaules kara norisi un par holokaustu Latvijā.)

No Latvijā izdotām zinātniskām grāmatām par Latvijas vēsturi 288 sējumi vai 69% veltīti 21. gadsimtam. To vidū 68 grāmatas stāsta par neatkarīgo Latvijas valsti 1918 –1940. gadā, īpaši plaši – par K. Ulmaņa autoritārās valdības darbību. 57 grāmatas atspoguļo pētījumus par Otrā pasaules kara notikumiem, 37 – par padomju okupācijas gadiem, 47 – par nacionālām attiecībām un etnisko minoritāšu vēsturi.

Padomju okupācijas varas periods skatīts galvenokārt totalitārisma represīvās politikas rakursā. Nav izvērsta šī perioda kompleksa izpēte.

11 grāmatās parādīts Latvijas neatkarības atjaunošanas process. Grāmatu saturs, kopumā vērtējot, veidots zinātniski. Tajās pārsvarā ir objektīvi izvērsta informācija un secinājumi.

Kopš 1990. gada izdots arī 41 vēstures dokumentu krājums. No tiem 11 grāmatas rāda Latviju 1918.–1940. gadā, 9 – 1941.–1945. gadā, 20 – 1945.–1991. gadā. Sagatavota dokumentālā bāze plašākiem pētījumiem par Latvijas vēsturi padomju totalitārisma varas laikā.

Latvijas vēsturnieku izpētes rezultāti 1990.–2006. gadā plaši atainoti zinātnisko rakstu krājumos, zinātniskos žurnālos publicēti 1472 raksti, kuriem ir zinātniska papildinājuma un jaunienesuma nozīme. No šiem rakstiem 918 (62%) veltīti 20.–21. gadsimtam, to skaitā 472 (32% no kopējā skaita) – nebrīves periodam no 1940. gada jūlija līdz 1990. gada aprīlim. 53 rakstos (3,6% no kopskaita) atspoguļots atjaunotās neatkarīgās Republikas vēstures pirmais posms.

Daudzi raksti objektīvi un principiāli rāda nacistiskās okupācijas izdarības Latvijā. Bet PSRS okupācijas politika un tautas attieksme pret to rakstos vēl maz atspoguļota, sevišķi maz ir publikāciju par ekonomisko pretrunību, kultūras dzīvi, zinātnes attīstību, sakariem ar brīvo pasauli.

Latvijas etnisko minoritāšu vēsturei veltīti tikai 48 zinātniski raksti (neskaitot kolektīvās monogrāfijās ievietotos rakstus).

Latvijas atjaunotās nacionālās historiogrāfijas izveidē ļoti svarīga loma ir 1998. gadā nodibinātai Latvijas Vēsturnieku komisijai. (Redakcijas kolēģija: A. Caune, I. Feldmanis, H. Strods un I. Šneidere). Tās vadībā sagatavotie 17 rakstu sējumi ar 257 rakstiem devuši mūsu vēstures zinātnei starptautisku atzišanu. 117 no šiem rakstiem atklāj vācu nacistiskās varas noziedzīgo darbību Latvijā, to skaitā vairāk nekā 50 raksti ir par holokausta traģēdiju. Pasaules historiogrāfijā Latvijas veikums holokausta izpētē guvis pozitīvu novērtējumu. To augsti vērtē arī Izraēlā. 115 raksti atmasko komunistiskās partijas diktatūru, taču tikai 19 rakstos skatāma saimnieciskās un kultūras dzīves realitāte tanī laikā.

„Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls” kopš 1990. gada devis 479 zinātniski pētnieciskus rakstus, no tiem 142 – par 20. gs., tikai 39 – par 1940.–1990. g. un 4 – par 1990. –2006. gadu. Latvijas Universitātes žurnāls „Latvijas vēsture” no 310 rakstiem 242 veltījis jaunākajai vēsturei, to skaitā – 94 par 1940.–1990. gadu un 22 – par 1990.–2006. gadu. 14 raksti ir par etnisko minoritāšu vēsturi. Šī žurnāla slejās publicējas dažādu uzskatu pētnieki. Samērā plaša ir K. Ulmaņa politikas piekritēju

slavinošā palete, bet daudzi nosoda kolaborāciju Otrā pasaules kara laikā, dažādās variācijās skatīta Latviešu leģiona vēsture.

Kopumā jāsecina, ka kopš 1990. gada Latvijas historiogrāfija par jaunākajiem laikiem ir guvusi bagātu saturu. Salīdzinot ar citām Eiropas valstīm, Latvijā plašāk izpētīta etnisko minoritāšu vēsture. Tas atspoguļots arī skolu mācību grāmatās. (Īpaši jāuzteic V. Klišāna sagatavotā „Vēsture vidusskolām” – 3. daļa, G. Kurloviča un A. Tomašūna grāmatas.) 2006. gada maijā Rīgā notika LU Filozofijas un socioloģijas institūta organizētā zinātniskā konference „Nacionālo minoritāšu loma Latvijas vēsturē.” 2006. gada jūlijā Latvijas Akadēmiskās bibliotēkas telpās atklāta plaša izstāde par Latvijas krievu kopienas vēsturi, tās devumu Latvijas kultūrā un zinātnē. To organizēja Latvijas krievu A. Puškina literārā biedrība.

Mums nav historiogrāfijas krīze, tā nav sašķelta naidīgās daļās. Taču ir daudz neatrisinātas historiogrāfiskas problēmas, „baltie plankumi”, kuri rada sabiedrībā neskaidru un pretrunīgu priekšstatu par vēsturnieku un citu autoru viedokļiem, dod iespēju manipulēt ar vēstures versijām, pretstatīt dažādu sabiedrības daļu vēstures izpratni. Strīdi izraisās par pietiekami neizpētītām un neizskaidrotām tēmām:

- Par latviešu un krievu savstarpējām attiecībām Latvijas vēstures griežos, sākot ar 16. gadsimtu, bet īpaši 20. gadsimtā.
- Par neatkarīgās Latvijas Republikas rašanās iekšējiem priekšnoteikumiem.
- Par latviešu lomu Krievijas likteņa izlemšanā 20. gadsimtā.
- Par LR sociālo politiku 1920.–1934. gadā.
- Par K. Ulmaņa prezidentūras leģimitāti.
- Par 1940. gada okupācijas īstenošanas apstākļiem (K. Ulmaņa “kapitulācija” u.c.).
- Par 1941. gada 14.jūnija deportāciju u.c. represiju raksturu: etnoksenofobisku vai šķirisku.
- Par nacistiskās kolaborācijas kopsaikni ar vietējo nacionālismu.
- Par 1940./1941. “Baigā gada” vai 1940.–1953. “Baigo gadu” versijām.
- Par holokausta poligona rašanās cēloņiem Latvijā.
- Par militāri politiskās kolaborācijas izpausmēm Otrā pasaules karā.
- Par PSRS bruņoto spēku otrreizējās ienākšanas Latvijā mērķiem un raksturu.
- Par nacionālās pretošanās formām un taktiku 1945.–1956. gadā.
- Par iedzīvotāju masveidīgās migrācijas politiskiem un ekonomiskiem mērķiem 1945.–1988. gadā.
- Par konformismu un pasīvo pretestību rusifikācijai un sovjetizācijai Latvijā.
- Par Tautas atmodas ātrās uzvaras cēloņiem 1988.–1991. gadā.
- Par krievvalodīgo attieksmi pret Latvijas neatkarības atjaunošanu un nacionālās valsts celtniecību.
- Par Latvijas valdības “stingrās etnopolitikas” cēloņiem un lietderību.
- Par neatkarīgās Latvijas ekonomiskās politikas un ārpolitikas orientācijas izvēles motīviem un tālredzību.
- Par sabiedrības integrācijas galveno virzību: vienota nacionāla sabiedrība vai divkopienu valsts.

Tikai zinātniska atbilde uz neskaidrībām un dažādo versiju izvirzītiem jautājumiem var dot iespēju pakāpeniski tuvināt pretrunīgas izpratnes, veidot tām vienotu atziņu pamatni. Tas būs iespējams, plaši izmantojot Rietumu demokrātisko valstu pieredzi pagātnes naida pārvarēšanā un domstarpību mazināšanā.

Taču nesenās pagātnes pretrunu iesētā tautu naida pārvarēšana Rietumeiropā un Viduseiropā notika, pārskatot valstu savstarpējo attiecību vēsturi. Atsacīšanās no nacionālistiska pretnostatījuma un militāra nacionālpatriotisma tur idejiski sagatavoja Eiropas demokrātisko valstu integrēšanos, Eiropas Savienības izveidošanos (Дэвис, 790-809).

Austrumeiropā turpretī notika valstu un tautu dezintegrācija. Tā ietekmēja arī etniskās attiecības valstu iekšienē. Pēdējos gados ievērojami pieaugusi Krievijas vēsturnieku interese par Otrā pasaules kara vēsturi Latvijā. 2006. gadā Maskavā nāca klajā dokumentu krājums "Latvija nacisma varā" (sastādītāji anonīmi) un M. Krisina monogrāfija "SS Latviešu leģions: vakar un šodien". Abos publicējumos ir tendence pierādīt latviešu nacionālisma un hitleriskā rasistiskā nacisma sadarbību, mest ēnu uz Latvijas historiogrāfijas spēju objektīvi patiesi atspoguļot nacistiskās okupācijas noziedzīgo politiku.

Starpvalstu sakariem Latvijas historiogrāfijas tapšanā nav izšķirošas nozīmes. Pat tad, ja neizdosies rast kopdarbību ar Krievijas vēsturniekiem (kas gan būtu ļoti vēlama), Latvijas vēstures skola var patstāvīgi veidot tautas saskaņu par savu vēsturi.

No Rietumu demokrātijas noteikti jāpārņem iecietība pret citu vēstures uzskatu, ja tas nācis no zinātniskas izpētes. Jābūt korektai, arī kritiskai attieksmei pret agrāko laiku zinātniskiem pētījumiem, jābūt neiecietībai pret totalitāro varu un ekstrēmo grupu terora ideoloģiju un mēģinājumiem to attaisnot. Nevar apvienot cilvēkus, ja pagātnes norisēs akcentē etnisko naidu, rasismu, savas tautas pārākumu pār citām, sevišķi kaimiņtautām.

Latvijā destruktīvo uzskatu kritika ir vēstures konfrontācijas pārvarēšanas svarīgākā sastāvdaļa. Sabiedrībā par vēsturi izplatās netolerance. Daži piemēri:

"To, kas oficiālajā līmenī notika pērn, atzīmējot 1905. gada revolūcijas simts gadu piemiņu, var dēvēt par vecu, dzīvot nespējīgu klišeju atražošanu" ("Neatkarīgā", 2006, 26.07.).

Atriebieties par nacionālā partizāna Zīverta nodevību, pēc viņa sodīšanas mežā J. Bitāņa partizānu grupa 1946. gada 31. augustā ierodas Zīvertu mājās un nošauj viņa sievu, meitu un viesstrādnieci no Baltkrievijas. Tas bijis "nežēlīgs, bet visnotaļ pārliciecināms brīdinājums" citiem potenciālajiem aģentiem, – ka "tie riskē ne tikai ar savu, bet arī ar savu ģimenes locekļu dzīvību" (Bergmanis, 109). Šāvēji, protams, – nacionālie varoņi.

Latvijas civiltiesību aizstāvības grupas Helsinki-86 dibinātāji L. Grantiņš un R. Bitenieks atklātā vēstulē brīdina Vairu Vīķi-Freibergu, ka pēc "vēsturiskās taisnības atjaunošanas" tiks pieprasīts "augstākais soda mērs" Latvijas patriotu represētājiem un "noziedzīgās integrācijas" veicinātājiem, V. Vīķi-Freibergu un A. Pabriku ieskaitot (DDD, 2006, 23. nr.).

"1991. gadā ar Krievijas svētību Latvija dažu stundu laikā kļūst neatkarīga." "Nu latviešu etnokrātijai vairs nevajadzēja slēpt savus uzskatus un tā pāriet uzbrukumā..." "13 gadus Latvija atrodas nacionālistiskās diktatūras varā. Šīs diktatūras būtība ir nacionālo minoritāšu tiesību ignorēšana, tas ir valsts politikas princips..." (Гущин, 6, 10 u.c.).

"Latvijas etnokrātiskais režīms atņem krieviem tiesības uz savu valodu un kultūru, atņem pilsoņu tiesības tādēļ, ka Latvija bijusi okupēta. Prezidente Vaira Vīķe-Freiberga nekaunas teikt, ka "krieviem jākļūst par krieviskas izcelsmes latviešiem." Tā ir piespiedu asimilācija vai arī – izstumšana no valsts" (Нарочницкая, 68).

Visi iepriekš minētie citāti liecina par Latvijas vēstures izkropļošanas faktiem. Tādu ir daudz un tie sašķēļ sabiedrību pretējās nometnēs. Tāds ir daudzu autoru “devums” dezintegrācijas labā.

Solīda vēstures šķēršļu pārvarēšanas pieredze uzkrāta Vācijas austrumu daļas zemēs, bijušās VDR teritorijā. Tās būtiska sastāvdaļa ir VDR vēstures jauna uzrakstīšana, no kuras materiāli tiek publicēti un izmantoti gan kā preses izziņas līdzekļi, gan mācot Vācijas vēsturi vispārējās izglītības skolās (Weber, Mahler, Schroeder).

Latvijā arī būtu vajadzīga atsevišķa vēstures grāmata par padomju okupācijas 50 gadiem, kura zinātniski, objektīvi, bez eksaltēta naida frāzēm sniegtu patiesībai pietuvinātu tā laika vēstures atspoguļojumu. To vajadzētu veidot dažādu tautību Latvijas vēsturniekiem.

Nepieciešama arī zinātniska objektīva grāmata “Latvija Otrā pasaules kara laikā”, publicējot to latviešu, angļu un krievu valodā. Tai jāpalīdz mazināt spriedzi par šā Latvijas vēstures posma vērtējumiem un jāmazina kritiskā attieksme ārvalstīs par Latvijas historiogrāfiju un vēstures politizāciju.

Piemēram, “Euronews” šāgada pārraidēs par 2006. gada 16. marta notikumiem Latvijā varēja izsecināt, ka Latvija bijusi līdzvainīga Otrā pasaules kara noziegumos! Radās priekšstats, ka „Otrā pasaules kara lielākā vaininiece bijusi Latvija” (Kurzemes Vārds, 2006, 22.07.). – Lūk, ko panākuši 16. marta “atzīmēšanas” iniciatori un viņu kaismīgākie pretinieki.

16. marts kļuvis par integrācijas “klupšanas dienu”.

Historiogrāfijas jomā vēl ir daudz jādara, lai mazinātu spriedzi, ko rada tendenciozas publikācijas, kas pretendē uz zinātnisku darbu statusu.

Acīmredzot par ļoti aktuālu tēmu kļūst dezintegrējošās literatūras zinātniska kritika atsevišķu rakstu un rakstu krājumu veidolā.

Preses loma vēstures izpratnes konfrontācijās

Veicot pētījumu, izskatīti pēdējo gadu (2001.–2006.) centrālie laikraksti, saskaitot un pārskaitot tajos publicētos rakstus par Latvijas jaunāko laiku vēstures jautājumiem. Izvērtētas trīs laikrakstu grupas:

1. Latviešu valodā iznākošie “Diena”, “Neatkarīgā”, “Latvijas Avīze” un tai pieskaņotais nedēļas žurnāls “Mājas Viesis”.
2. Krievu valodā izdotie dienas laikraksti “Вести Сегодня” un “Час”, nedēļas izdevumi “Вести”, “Ракурс”, “Панорама”.
3. Marginālo ekstrēmo ultranacionālistisko grupu avīzes “DDD”, “Latvietis Latvijā”, “Latvijas Sējējs” u.c.

Pirmās grupas publicējumos atrodami gan objektīva zinātniska satura, gan politizēti, nacionālistiski publicējumi. Vispopulārāko zinātnisko informāciju sniedz “Mājas Viesis”, kur gadā ir ap 40 vērtīgas publikācijas par Latvijas jaunāko laiku vēsturi. Tās stiprina latviešu pārliecību, ka politisko spēku pieļautās kļūdas nav spējušas sagraut latviešu nācijas vēstures pozitīvo attīstības tendenci.

Taču jākonstatē, ka, salīdzinot ar 90. gadu pirmo pusi, latviešu prese jūtami samazinājusi savu ieguldījumu vēstures tēmā. No 150–200 rakstiem gadā uz 100–120 publikācijām. Ļoti plašu vietu ieņēmuši Otrā pasaules kara notikumi un pirmie pēckara gadi, asās politiskās un militārās sadursmes, tautas ciešanas. Maz raksta par latviešu tautas gara spēku ilgajos pārbaudījumu gados. Vairāk akcentēti ienaidnieku tēli un viņu izdarības. Tas pastiprina skepsi par vienotas sabiedrības iespēju.

Otrās (t.i., krievvalodīgās) grupas ietekmīgā prese (ap 700 tūkstoši lasītāju) par Latvijas jaunāko laiku vēsturi raksta arvien vairāk, vienā gadā publicē jau 300–350 rakstus par vēsturi. To vairums kritizē Latvijas historiogrāfijas un latviešu preses uzskatus, izvirza savas pretversijas, kuras balstās uz agrākām publikācijām, cilvēku atmiņu stāstiem, Krievijas vēsturnieku secinājumiem. Kritikas galvenā ass tagad vērsta pret Otrā pasaules kara notikumu atspoguļojumu latviešu masu medijos. Pretversija rāda, ka Latvijā bijusi ne tikai politiska kolaborācija ar Hitlera Lielvāciju, bet arī ideoloģiska un militāra kolaborācija, kuras rezultātā latviešu nacionālistiskie spēki aktīvi cīnījušies par nacisma ieceru un plānu īstenošanu, bijuši Hitlera gribas centīgi brīvprātīgi izpildītāji. Latvijas prestižu glābuši padomju armijas karavīri.

Šī versija vieš Latvijas iedzīvotājos neticību par latviešu nacionālo spēku saderību ar demokrātisko valstu mērķiem un ideāliem, sēj bažas par tolerantas sadzīves apdraudējumu arī nākotnē. Kā alternatīvu tā izvirza divkopienu valsts modeli un kopienu vienošanos par pagātnes naida pārvarēšanu, garantijām, kas nepieļautu agrāko pretrunu recidīvus. Pašreizējā sabiedrības integrācijas programma šim mērķim neatbilstot.

Marginālās ultranacionālistiskās avīzes “DDD”, “Latvietis Latvijā”, “Latvijas Sējējs” u.c. centās falsificēti parādīt krievu etnosa negatīvo lomu Latvijas vēsturē no senatnes līdz mūsu dienām. Tā tiek propagandēts pret integrāciju vērsts noskaņojums un integrācijas piekritēji nosaukti par latviešu nācijas nodevējiem. Otra antiintegratīvā tēma vērsta pret ebreju dalību Latvijas vēsturē un šodienas dzīvē; par “pierādījumu” kalpo melnsimtmieckā un nacistiskā antisemitisma iedomas. – Šīs avīzes ietekmē ļoti mazu iedzīvotāju daļu, bet tās pārdod ļoti redzamās vietās Rīgā, Daugavpilī, Liepājā, tā radot plašu negatīvās preses prezentāciju, turklāt tas notiek ar Latvijas pasta līdzdalību.

Latvijas Drošības policija atzīst, ka aiz ekstrēmās preses stāv grupas, kuras var izraisīt arī vardarbīgas akcijas. (Skat.: “Latvijas Avīze”, 2006, 1. augustā.)

Kopumā skatot, jāsecina, ka Latvijas centrālajā presē esošās publikācijas par vēsturi vairāk veltītas pagātnes pretrunu akcentēšanai nekā kopdzīves un kopdarbības atspoguļojumam. Tas negatīvi ietekmē integrācijas procesu.

Vēstures faktora nozīmes un izpratnes izpēte aptauju veidā

Veiktas četru veidu socioloģiskās aptaujas:

1. Zinātnieku, vēstures pētnieku individuālā intervēšana.
2. Vēstures skolotāju aptauja, kuras uzdevums bija noskaidrot viņu vērtējumu par skolēnu zināšanām Latvijas jaunāko laiku vēstures strīdīgo jautājumu izpratnē un attieksmi pret tiem.
3. Vidusskolu 11. un 12. klašu skolēnu aptauja, atklājot viņu izpratni par Latvijas jaunāko laiku vēstures krustpunktiem.
4. Studentu aptauja, kurā savu viedokli pāuda nākamie vēsturnieki un kulturologi. (To veica I. Mednis.)

Visu aptauju kopējais uzdevums bija gūt zināmu priekšstatu par vēstures izpratnes konfrontācijas ietekmi uz vēstures pētīšanu, mācīšanu, studēšanu, jaunatnes vēsturiskās apziņas veidošanu.

Visas intervijas un aptaujas bija anonīmas. Atklāta ir respondentu piederība zinātniskām institūcijām, mācību iestādēm, skolām ar latviešu valodu un skolām ar krievu un latviešu mācību valodu.

1. Zinātnieku intervēšana

Padziļinātās individuālās intervijās ar vēsturniekiem, kuri aktīvi iekļaujas Latvijas vēstures izpētē un vēstures mācīšanā, piedalījās 34 vēsturnieki; viņu vidū ir 19 vēstures doktori. 23 respondenti strādā Rīgā, galvenokārt Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātē un LU Vēstures institūtā. 10 respondenti nāca no Daugavpils Universitātes, 1 – vidusskolu vēstures mācību grāmatu autors – no Jelgavas. 24 interviju dalībnieki ir latvieši, 8 – krievi, 2 – ebreji.

Visi respondenti uzskata, ka Latvijā nenotiek vēsturnieku dialogs par jaunāko laiku vēstures pretrunīgajiem uzskatiem. Diskurss par tiem kļuvis par asu politisku konfrontāciju, kurā viena strīdīgā puse neuzklausa otru, katra pretendē uz patiesības monopolu. 16 pētnieki uzskata, ka konfrontācija sakņojas Latvijas nesēnā pagātnē, kas krasi sadalīja vēstures izpratnes, 18 – ka problēmu radīja politiskās cīņas atjaunotajā Latvijas Republikā, kur politiskām partijām jāpiemērojas elektorāta priekšstatiem par Latvijas jaunāko laiku vēsturi. 24 respondenti vēstures interpretācijās mūsdienu saskata politisko izvēli, tikai 4 – vadīšanos pēc zināmas ideoloģijas. Izteikts pieņēmums par ideoloģijas deficītu Latvijas sabiedrībā, kas ietekmējot arī jaunatnes audzināšanu. (Te jānorāda: visā pasaulē ideoloģiju loma mazinās, īpaši demokrātiskās valstīs. – *L. D.*)

Respondentu vairums uzskata, ka domstarpības par jaunāko laiku vēsturi Latvijā ir apmēram tikpat plašas kā citās jaunajās Eiropas Savienības valstīs. 12 respondenti domā, ka Latvijā tās ir asākas un nesamierināmākas nekā citās valstīs.

Apmēram puse no intervētajiem vēsturniekiem uzskata, ka zinātnieku galvenais uzdevums ir pagātnē iesētā politiskā un etniskā naida pārvarēšanas veicināšana. Toties otra puse domā, ka vispirms jānotiek dziļākai strīdīgo jautājumu izpētei, līdz šim “noslēpto” vēstures slāņu “uzaršanai”. “Citādi nebūsim sagatavoti pagātnes naidīgo pretrunu izdzēšanai.” Nesagatavotas, paviršas atbildes tikai palielina konfrontāciju, vēl vairāk aizšķērso ceļu integrācijai.

Viens no respondentiem, kas pārstāv vēsturnieku jauno ģenerāciju, atzīst: *Kad pētu vēsturi, dodu priekšroku “uzaršanas” darbam, bet, kad rakstu publikāciju, tad par savu primāro uzdevumu uzskatu naida un cita veida netolerances mazināšanu un pārvarēšanu.* Cits intervētais vēsturnieks uzsvēra: *Jāapzinās sava atbildība par jaunatnes vēsturisko apziņu, tai jāprot atdalīt labo no ļaunā savas tautas un zemes vēsturē.*

22 respondenti secina, ka līdz šim nav uzrakstīta kompleksa un kopnacionāla Latvijas tautas vēsture. Tā joprojām tiek dalīta etniskā vairākuma un mazākuma vēsturē Latvijā. Tikai 3 intervētie vēsturnieki konstatē kopnacionālas Latvijas vēstures sagatavošanas sākšanos.

Respondentu vairākums prasa arī Latvijas vēstures izziņas plašāku “demokratizāciju” un “depolitizāciju”, sociālo attiecību vēstures izpēti, nacionālpatriotisko mītu atmešanu, jaunu mācību grāmatu sagatavošanu un izdošanu ne tikai latviešu, bet arī – krievu valodā.

2. Vēstures skolotāju aptauja

Ar Latvijas vēstures skolotāju biedrības un Rīgas domes Izglītības, jaunatnes lietu un sporta departamenta palīdzību tika organizēta 50 vēstures skolotāju aptauja. Tajā tika noskaidrots skolotāju vērtējums par Latvijas jaunāko laiku vēstures mācīšanas procesu 28 vidusskolās ar latviešu mācību valodu un 22 vidusskolās ar latviešu un krievu mācību valodu. Aptaujas jautājumi tika formulēti pēc minētās zinātnieku un vēstures mācīšanas organizatoru intervēšanas. Anketas prasa dot

atbildes par skolēnu attieksmi pret tēmām, par kurām Latvijas sabiedrībā nav vienāds viedoklis, sevišķi atšķirīgs starp latviešu un krievvalodīgo vidēm.

Aptaujas virsjautājums: “Vai Latvijas vēstures izpratne vieno vai šķeļ Latvijas sabiedrību?”

Iegūtās atbildes grupējām latviešu un krievvalodīgo skolu skolotāju priekšstatos.

1. tabula

Skolēnu attieksme un izpratne Latvijas jaunāko laiku vēstures krustpunktu skatījumos

Jautājums	Pozitīvo atbilžu īpatsvars	
	Latviešu skolu skolēni	Krievvalodīgo skolu skolēni
1. Vai Latvijas vēsturi māca kā latviešu vēsturi?	57%	68%
2. Vai etnisko minoritāšu loma vēsturē ir pozitīva?	54%	73%
3. Vai latviešu un krievu savstarpējās attiecības vēsturē bijušas pozitīvas?	43%	68%
4. Vai latviešu un ebreju attiecības vēsturē bijušas pozitīvas?	54%	73%
5. Vai PSRS 1940. g. okupēja Latviju?	100%	95%
6. Vai kolaborācija ar nacismu 1941.–45. g. bija atbildes reakcija par Baigo gadu?	68%	32%
7. Vai holokausts bija ne ar ko neattaisnojams noziegums?	86%	82%
8. Vai padomju armija 1944.–45. g. otrreiz okupēja Latviju?	82%	18%
9. Vai padomju iekārtas gadi Latvijā (1945.–1990.) jāvērtē visnotaļ negatīvi?	79%	64%
10. Vai Latvijas etnopolitika (1990.–2006.) ir racionāla?	60%	41%
11. Vai jāveicina pēckara ieceļotāju integrēšanās Latvijas nacionālajā sabiedrībā?	43%	59%

Jāpieņem, ka skolotāju atbildēs skolēnu izpratnes atšķirības tiek samazinātas. Tomēr arī esošās atbildes rāda, ka vislielākā pretrunība starp latviešu un krievvalodīgo skolu skolēnu uzskatiem ir par Otrā pasaules kara norisēm Latvijā, īpaši par padomju armijas uzvarām, par kolaborāciju ar nacismu, kā arī – par neatkarīgās Latvijas etnisko politiku un sabiedrības vispusīgas integrācijas iespēju Latvijā.

Izbrīnu rada skolotāju saskatītā latviešu skolēnu neizpratne par pronacistiskās kolaborācijas cēloņiem vācu okupācijas gados. Var iedomāties, ka vēl nav galīgi pārvarētas tālaika nacistiskās propagandas sekas. Tas nav ticami. Varbūt vainīga šī jautājuma tendencioza izskaidrošana vēstures mācību stundās? Jāpieņem, ka nav pietiekami izmantota pēdējo gadu literatūra par kolaborāciju Latvijā un citās nacistu okupētajās zemēs.

Par to ir plaša zinātniska un publicistiska informācija Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstu 17 sējumos un citos izdevumos.

3. Vidusskolu skolēnu aptauja par Latvijas jaunāko laiku vēstures strīdīgiem jautājumiem

Pēc skolotāju aptaujas notika skolēnu aptauja. Tā tika veikta 14 vidusskolās: 10 – Rīgā, 2 – Jelgavā, 1 – Tukumā un 1 – Ogrē. Skolas rekomendēja Latvijas Vēstures skolotāju biedrība un pašvaldību izglītības darba institūcijas. Aptaujātas 6 skolas ar latviešu mācību valodu, 5 – pārsvarā ar krievu valodu, 3 – nacionālo minoritāšu skolas – ebreju, lietuviešu, ukraiņu. Vēsturi visur māca latviešu valodā, bet lieto arī bilingvālismu. Aptaujāta 21 klase: 18 – 12. klases un 3 – 11. klases. Pavisam aptaujāti 156 latviešu, 164 krievvalodīgo un 47 nacionālo minoritāšu skolu audzēkņi.

Aptaujas anketas sastādītas tā, lai skolēniem būtu izvēles brīvība paust savas izpratnes tuvību ar kādu no strīdīgiem viedokļiem vai arī ietvert atbildē divu pretēju viedokļu elementus, rodot kombinētu atbildi. Paredzēta arī iespēja atturēties no atbildes (“Grūti atbildēt”), tā norādot vai nu uz nezināšanu, vai arī – nespēju izvēlēties savu atbildes variantu.

Skolēni izpildīja anketas pilnīgi patstāvīgi. Jautājumi radās tikai, noskaidrojot lietoto jēdzienu būtību, visvairāk – par jēdzienu “kolaborācija”.

Izlases aptauju rezultāti, protams, neatspoguļo visa Latvijas skolēnu kopuma izpratni, bet tos var uzskatīt par nozīmīgiem signāliem, kuri vēsta par vidusskolu beidzēju vēsturiskās apziņas un vēstures izpratnes saturu.

Sākot aptauju, noskaidrots, ka 82% no 367 respondentiem interesējas par vēsturi un labprāt to mācās. Te nav atšķirības starp dažādu valodu skolām.

200 skolēni par primārām uzskata pasaules vēstures zināšanas. Latviešu skolās 54 (35%) pirmajā vietā liek Latvijas vēsturi, skolās ar krievu un latviešu mācību valodu tai priekšroku dod tikai 10 skolēni (6%), bet 36 (28%) visvairāk vēlas izziņāt Krievijas vēsturi.

90% visu skolēnu galvenokārt interesējas par jaunākajiem laikiem, 20.–21. gadsimtu.

Skolēniem bija atļauts uz atsevišķiem jautājumiem sniegt vairākas atbildes. Tādēļ aptaujas rezultātus rāda ne skolēnu, bet atbilžu skaits.

Atbildes apliecina, ka latviešu, krievvalodīgo un nacionālo minoritāšu skolās galvenais vēstures izziņas avots ir mācību un citas grāmatas par vēsturi, tās lasa 100% skolēnu, otrajā vietā ir televīzijā sniegtā informācija, ko izmanto 62% latviešu, 52% krievu un 53% citu minoritāšu skolēni. Gluži neliels skaits – 6% smeļ savu vēstures izpratni arī no preses publikācijām. Tikai 4 skolēni atbildēja, ka klausās radiopārtraides par vēsturi.

Jāņem vērā, ka daudzi skolēni skatās Krievijas televīzijas pārraides. Ārpus aptaujas loka palika ģimenes viedokļa ietekme, kas savukārt veidojas preses ietekmē. Šo ietekmju klātbūtne jūtama daudzās atbildēs par konkrētām vēstures tēmām.

Atbildot uz jautājumu – kā Jūs vērtējat latviešu un krievu savstarpējās attiecības Latvijas vēsturē, – no 202 latviešu skolēnu atbildēm 95% ir negatīvas. 93 skolēni raksturo šīs attiecības pat kā “naidīgas”. Krievvalodīgo vidusskolās negatīvo atbilžu daļa ir 80%, turklāt 30 skolēni uzskata, ka tās arī ir “naidīgas”. Nacionālo minoritāšu skolās 44% skolēni raksturo tās kā “pretrunīgas”, 33% – kā “naidīgas”.

Šīs aptaujas rezultātu kopaina nav iepriecinoša. Divu tautu attiecību skatījums skolās ar latviešu mācību valodu bija vēl pesimistiskāks nekā līdzaudžiem skolās ar krievu mācību valodu. Daļa skolēnu izmantoja tiesības izvairīties no tiešas

atbildēšanas ar anketā piedāvāto ierakstu „grūti atbildēt”. Tādu atbilžu aplūkotojās skolās ar krievu mācību valodu bija visvairāk – 25 anketās. Te gan jāpiebilst, ka visā skolēnu izpratnes atspoguļojumā maz pausta doma, ka 18.–21. gadsimtā (kā prasīts anketā) latviešu un krievu etniskās attiecības ne vienmēr atradās pretrunu un konfliktu fāzē. Tieši otrādi: bija daudzi sadarbības un savstarpējās palīdzības posmi. Kopš 19. gadsimta otrās puses redzama pieaugoša kultūras kopsaikne. To daļēji pārtrauca un traumēja boļševisma uzvara Krievijā. Pēc tās ieviesās krievu tautas kļūdaina identificēšana ar sarkanās Maskavas pseidokomunismu. 1917.– 1918. gadā krievu vairākums Satversmes sapulces vēlēšanās taču deva priekšroku eseru partijai, sīkpilsonības revolucionāriem, ne lieliniekiem. Tā nebija „krievu vara”. Daudzi skolēni to neizprot. Jā, – Staļins „krieviskoja” boļševismu, bet tikai nolūkā padarīt savu diktatūru spēcīgāku, ietekmīgāku. Viņa pēcteči gāja to pašu ceļu, bet vairāk internacionāli laipojot.

Vajadzīga detalizēta šī jautājuma iztīrāšana zinātnieku, pedagogu un žurnālistu aprindās, citādi integrācijai nepalīdzēs.

Aptaujā bija arī analogs jautājums par latviešu un ebreju attiecībām mūsu zemes vēsturē. Uz to atbildes bija maigākas. Latviešu skolās 20% anketās tās raksturotas par draudzīgām, 18% – kā pretrunīgas, 11% – kā naidīgas. Arī šeit vēl jūtams informācijas deficīts un – iespējams – aizspriedumi. Kaut gan kopš 1995. gada par Latvijas ebrejiem tik daudz rakstīts, rādīts un runāts, 20% respondenti tomēr domā, ka attiecības ar ebrejiem šeit bijušas „maznozīmīgas”, bet 57 atbildēs no 178 lasāms: „grūti pateikt”. Kopā skaitot, 90 skolēni – vairāk nekā puse aptaujāto respondentu – parādīja vājas zināšanas par ebreju tēmu Latvijas vēsturē.

Arī skolās ar krievu un latviešu mācību valodu no 179 atbildēm 66 (37%) dod latviešu un ebreju attiecībām Latvijas vēsturē negatīvu novērtējumu, 38 atbildēs attiecības ar ebrejiem raksturotas kā maznozīmīgas, bet 59 skolēni atbildējuši “grūti pateikt”. Tātad tikai 16 gadījumos (9%) saņemts latviešu un ebreju attiecību pozitīvs novērtējums. Šajās skolās informācijas nezināšana un aizspriedumi izpaužas pat vairāk nekā latviešu skolās.

Nacionālo mazākumtautību skolās arī tikai 7 no 47 atbildēs (ap 15%) ir pozitīvs šo attiecību novērtējums. Noskaņojumu ietekmē gaisotne ģimenes un draugu lokā. To negatīvi ietekmē gan konflikts Tuvajos Austrumos, gan atsevišķu ebreju ļoti redzamā loma krievvalodīgo iedzīvotāju politiskās opozīcijas vadīšanā Latvijā. Skolēni un viņu vecāki bieži nesaprot, ka Latvijas ebreju kopiena iet citu ceļu, ir lojāla un patriotiska pret Latvijas nacionālo valsti. Skolās to acīmredzot neizskaidro.

Vērtējot skolēnu atbildes par latviešu attiecībām ar krieviem un ebrejiem Latvijas vēsturē, jāievēro, kas tās nepauž respondentu personīgo attieksmi šodienas Latvijā. Tās tikai parāda, kādu priekšstatu par pagātnes etniskām attiecībām viņi guvuši no dažādiem informācijas avotiem. Te spilgti izpaužas vēstures politizētās interpretācijas.

Visās skolās skolēnu vairums nosoda kolaborāciju ar vācu nacistiskajiem okupantiem. Taču skolās ar latviešu mācību valodu 13,2% to daļēji attaisno kā atbildi uz Baigā gada represijām un 21,3% atbild “grūti pateikt”. Kopā skaitot – 34,5% nedod striktu nosodījumu. Krievvalodīgo skolās tā izsakās 18,7 procenti aptaujāto.

Atbildēs par holokausta noziegumu Latvijā latviešu skolās 108 atbildes (72%) pauž pilnīgu tā nosodījumu, 10 – uzskata to par atbilstības akciju sakarā ar ebreju dalību Baigā gada represijās, 18 – nepievienojas nosodījumam, 19 – izvairās no atbildes.

Krievvalodīgo skolās no 180 atbildēm par holokaustu Latvijā pilnīgu nosodījumu izsaka 79% , citās minoritāšu skolās – 82% respondentu.

Jautājums par 1940. gada padomju okupāciju nav vairs tik lielā pretstatījumā kā iepriekšējos gados. Okupāciju negatīvi vērtē 94% latviešu skolēni, 75% krievvalodīgo un 80% citu minoritāšu skolu skolēni. Attiecīgi 13%, 46% un 31% aptaujāto uzskata, ka līdzvainīga bijusi arī K. Ulmaņa kapitulācija okupantu priekšā, ka jāvaino ne tikai PSRS militārā akcija, bet arī iekšēji faktori, kuri vājināja Latvijas pretošanās spējas.

Vislielākā atbilžu atšķirība ir par otro padomju okupācijas laiku Latvijā. Atbilžu sarežģīto ainu rāda šāda tabula.

2. tabula

Atbildes uz jautājumu: Kā Jūs novērtējat padomju armijas otrreizējo ienākšanu Latvijā 1944. – 1945. gadā?

Skolu veids pēc mācību valodas	Atbildes. Kopīgais skaits				
	Kā otrreizēju padomju okupāciju	Kā atbrīvošanu no nacistiskiem okupantiem	Tā veicināja nacistisma sagrāvi, bet reizē atjaunoja padomju okupāciju	Grūti atbildēt	Pavisam atbildes
Latviešu vidusskolas	68	6	68	9	151
Vidusskolas ar krievu un latviešu mācību valodu	9	95	35	10	149
Nacionālo minoritāšu vidusskolas	7	19	11	8	45

Spēcīgi redzama arī objektīvistiskā viduspozīcija (gan nacistisma sagrāve, gan boļševistiskā okupācija), kas vērtē PSRS bruņoto spēku atgriešanos divos vēstures redzes leņķos: gan pasaules un visas Eiropas, gan Latvijas likteņa mērogā. Visizteiktāk šis „centriskais” pieņēmums un arī secinājums pausts latviešu skolēnu anketās (45% atbildēs). Acīmredzot pie mums ar pieaugošu spēku ienāk Eiropas Savienības vecajās valstīs tapušās pēckara historiogrāfijas atziņas. To vairāk izpratuši tie skolotāji, kuriem bijusi iespēja lasīt Rietumvalstu vēsturnieku darbus un piedalīties kvalifikācijas paaugstināšanas pasākumos Eiropas Savienības dažādās valstīs vai tepat mūsmājās. „Centriskais” viedoklis ir tuvāks patiesībai, tādēļ palīdz veidot integrācijas garam pieņemamu vēstures atspoguļojumu.

Etnopolitisko domstarpību uzbungojums krasi skar skolēnu priekšstatu par otrās padomju okupācijas 50 gadiem Latvijā. Ja skolās ar latviešu valodu okupācijas varas politiku negatīvi novērtē 75% respondentu, tad krievvalodīgo skolās – tikai 29,5%, bet nacionālo minoritāšu skolās – tikai 28,6% respondentu.

Šā perioda izvērtējumam nav rasta historiogrāfiski vispusīgi pamatota un politiski vairāk pieņemama formula. Pagaidām objektīva „LPSR” historiogrāfiska izvērtēšana ir tikai tapšanas sākuma stadijā, kad visupirms atklāj visus negatīvos un odiozios tālaika vēstures procesus un faktus. Samierinošā definīcija varētu parādīt, ka padomju komunistiskās diktatūras apstākļos Latvijā nebija pilnīga totāla stagnācija, Latvija nekļuva par PSRS atpalikušu koloniju; attīstījās tautas kultūra, zinātne, bija arī veiksmīgi risinājumi izglītības un medicīnas jomā. Neizzuda „sapnis” par neatkarīgu Latviju.

Padomju okupācijas laika notikumu izpētei un novērtējumiem jāklūst par Latvijas vēstures mācīšanas pozitīvāku atbalstu. Tas ir viens no veiksmīgas integrācijas priekšnoteikumiem.

Atbildēs uz jautājumu par Latvijas neatkarības atjaunošanas spēkiem, skolēnu vairākums latviešu un nacionālo minoritāšu skolās izšķirošo pirmo vietu piešķir Latvijas iedzīvotāju cīņai, nacionālajai kustībai par atbrīvošanos no PSRS jūga. Krievvalodīgās skolās 55 respondenti no 163 ir pārliecināti, ka Latvijas neatkarības atgūšanā izšķirošā nozīme piederējusi pretkomunistiskajiem spēkiem Krievijā, sarkanā totalitārisma centru sagrāvei. Bet 51 respondents šajās skolās domā citādi: ka uzvaru Latvijā galvenokārt kaldinājusi LTF vadītā tautas kustība. Tātad var teikt, ka otra lielākā daļa domā tāpat kā viņu līdzaudži citās Latvijas skolās. Tiesa – 35 no 163 aptaujātajiem skolās ar krievu un latviešu mācību valodu nespēja rast savu noteikto atbildi, bet 22 anketās ir secinājums, ka Latvija kļuvusi neatkarīga, pateicoties galvenokārt Rietumu demokrātisko valstu atbalstam.

Atšķirīgas ir atbildes, kurās jāizsakās par neatkarīgās Latvijas etnopolitikas vēsturi. Latviešu skolās vairākums aptaujāto – 96 no 177 atbildēm – uzskata, ka pamatos bijusi reālajiem apstākļiem atbilstoša politika un tā aizstāvējusi valsts un tautas nacionālās intereses. 53 respondenti šo politiku vērtē kritiski – kā neatbilstošu cilvēktiesībām un kā etnokrātisku, 28 atbildējuši „grūti pateikt”. Turpretī krievvalodīgās skolās vairākums 12. klašu skolēnu – 131 no 203 atbildēm – pauduši kritisko noliegumu un tikai 62 – saskata šīs etnopolitikas pozitīvo veikumu. 10 skolēni aprobežojušies ar ”grūti pateikt”. Nacionālo minoritāšu skolās noskaņojums ir tuvāks latviešu skolās konstatējamai attieksmei nekā krievvalodīgo skolēnu pretvērtējumam. Šajā atšķirībā zināmā mērā izpaužas arī ar mazākumtautību skolu izglītības reformas grūtumiem saistītās noskaņas, kuras nacionālo minoritāšu skolās guvušas ne tik konfrontējošu izpausmi.

Ļoti svarīgas ir skolēnu atbildes par viņu uzskatiem integrācijas dilemmā.

3. tabula

Atbildes uz jautājumu: Vai Jūs atbalstāt pēckara iecelotāju integrēšanos Latvijas nacionālajā sabiedrībā?

Skolu veids pēc mācību valodas	Atbildes. To skaits						
	Atbalstu	Vairāk atbalstu nekā neatbalstu	Vairāk neatbalstu nekā atbalstu	Neatbalstu, esmu par viņu atgriešanos savā tēvzemē	Uzskatu integrāciju par neiespējamu	Grūti pateikt	Pavisam atbildes
Latviešu vidusskolas	38	53	21	25	4	15	156

Vidusskolas Ar krievu un latviešu mācību valodu	55	40	13	9	1	24	142
Nacionālo minoritāšu vidusskolas	14	12	6	2	3	10	47

Tāpat sabiedrības integrācijas idejai un tās īstenošanai pieder visu respondentu vairākuma simpātijas. No aptaujā gūtajām atbildēm jāsecina, ka 58,3% latviešu, 67,7% krievvalodīgo un 55,3% nacionālo minoritāšu skolas abiturienti vēlas Republikas iedzīvotāju integrāciju. Tas liecina par pozitīvas gaisotnes veidošanās izredzēm.

Domstarpības par vēsturi skolēnu vidē neizpaužas tik saasināti, savstarpēji noliedzoši, kā to varētu spriest pēc avīzēs „Vesti segodnja”, „Čas”, pat „Telegraf” un citu krievu valodā iznākošo Latvijas laikrakstu slejās lasītiem rakstiem.

Satrauc atbilžu „grūti pateikt” lielais skaits. Skolas nav spējušas palīdzēt daudziem jauniešiem rast noteiktu izpratni par Latvijas vēstures kontrversijām, par pašiem vēstures norises sarežģījumiem, kuri traģiski jeb arī heroiski determinējuši turpmāko nācības un visas Latvijas tautas dzīvi. Arī neziņa un neizpratne ir liels šķērslis integrācijas ceļā.

Priekšlikumi

Gatavojoties Latvijas vēstures kā atsevišķa mācību priekšmeta ieviešanai, strīdīgo vēstures jautājumu ietekmes izpētei jāklūst daudz plašākai nekā tā bijusi līdz šim. Skolu valdes vai Izglītības centri varētu noslēgt līgumus ar zinātnieku un pedagogu ekspertu sabiedriskām grupām par šādas izpētes veikšanu un rekomendāciju sagatavošanu.

Izglītības un zinātnes ministrijai vajadzētu kopā ar Integrācijas lietu ministrijas Sekretariātu izveidot sabiedrisku ekspertu kopu, kas izstrādātu zinātnisku koncepciju vēstures izpratnes konfrontējošo uzskatu ietekmes mazināšanai, naidīgo pretnostatījumu pakāpeniskai pārvarēšanai.

Te noteikti jāpārņem citu ES valstu pieredze izglītības jomā. Tāda, piemēram, ir uzkrāta Vācijā, veicot austrumu daļas zemju (bijušās VDR) izglītības atbrīvošanu no totalitārisma ietekmes sekām un pārvarot grūtības un šķēršļus, kas kavē Austrumvācijas iedzīvotāju integrēšanos Vācijas Federatīvajā demokrātiskajā kopvalstī.

Vēstures mācīšanas pilnveidošana, izmantojot citu Eiropas valstu pieredzi, var būtiski palielināt skolu lomu sabiedrības integrācijas uzdevumu īstenošanā.

4. Studentu aptauja par Latvijas jaunāko laiku vēstures jautājumiem

Aptaujāti 90 Latvijas Universitātes un Ekonomikas un kultūras augstskolas studenti, to skaitā 33 LU maģistratūras studenti.

Aptauju veica LU Vēstures un filozofijas fakultātes docents, Dr. hist. Imants Mednis

Viņš sagatavoja īpašu aptaujas anketu, kura skar arī Latvijas vēstures personāliju novērtējumu.

Aptaujas rezultāti, kuri attiecas uz integrācijas tēmu, ir šādi:

1. 68% respondenti uzskata, ka šobrīd aktuālākā izpētes tēma ir “Latvijas atrašanās PSRS sastāvā pēc Otrā pasaules kara”. Tā vēl netiek pietiekami pētīta. Nav zinātniski pamatota uzskata.
2. 50% respondentu uzskata, ka Latvijā nacionālais lepnums izpaužas galvenokārt attieksmē pret savu novadu un pilsētu, bet tikai 42% to skata attieksmē pret Latvijas tautu, 16% – attieksmē pret savu etnosu.
3. Par vēstures izziņas galveno avotu atzīst vēsturiskos pētījumus (56%) un zinātniski populāro literatūru (50%).
4. 64% uzskata, ka Latvijas vēsture kopumā ir pietiekami izpētīta, bet ir samērā maz zinātnisku publikāciju krievu valodā.
5. Par spožāko Latvijas vēstures periodu 38% uzskata parlamentārās republikas gadus (1920.–1934.), 32% dod priekšroku atjaunotajai Latvijas Republikai (1990. –2006.), 30% – K. Ulmaņa autoritārās varas gadiem.
6. Studentus visvairāk interesē Latvijas vēsture divu pasaules karu starplaikā 1918.– 1939. gados.
7. 48% respondenti pozitīvi vērtē etnisko minoritāšu lomu Latvijas vēsturē.
8. Toties 66% domā, ka krieviem te bijusi pārsvarā negatīva loma, 52% tā vērtē arī vācbaltiešu lomu. Latviešu – ebreju attiecības 28% dēvē par savstarpēji neitrālām, 26% – par naidīgām, 18% nespēj rast atbildi. 36% nespēja novērtēt latviešu un poļu vēsturiskās attiecības, 28% tās uzskata par neitrālām, 20% – par draudzīgām.

Vēl spēcīga ir ksenofobiskā attieksme pret cittautiešu klātbūtni Latvijas vēsturē.

9. 60% aptaujāto studentu uzskata, ka diskusijas par Latvijas vēsturi pašlaik vairāk veicina sabiedrības šķelšanos nekā tās integrāciju.
10. 52% studentu atbalsta Latvijas nacionālo entopolitiku, 26% to vērtē kā etnokrātisku, netolerantu.

Veiktā studentu aptauja rāda, ka daudzi respondenti ir nacionālistiski noskaņoti. Šādā gaisotnē var izplatīties arī nedemokrātiski, integrāciju neveicinoši uzskati.

Vairāk jāveicina Rietumu demokrātisko ideju klātbūtne mācību procesā.

Veiktā studentu aptauja nav tāda mēroga, lai ar to raksturotu Latvijas Universitātes vispārīgo gaisotni. Tā ir tolerantāka un eiropeiskāka. Aptaujas rezultātu aina liecina par zināmas studentu daļas destruktīvu attieksmi pret integrāciju.

Noslēguma secinājumi

Neskatoties uz Latvijas historiogrāfijas sasniegumiem, pēc Republikas neatkarības atjaunošanas nav izveidojies sabiedrības kopskats par Latvijas jaunāko laiku vēsturi.

Vislielākās domstarpības rada vēstures periods, kas aptver divu totalitāro lielvaru – PSRS un nacistiskās Lielvācijas okupāciju pār Latviju. Sevišķi asi saduras Otrā pasaules kara notikumu dažādie, pretējie atspoguļojumi.

Vēstures apziņas atšķirības un izpratnes pretstatus saasina vēstures izklāsta politiska rediģēšana un interpretēšana. Nav vēl pārvarēta totalitārisma ideoloģiju ietekme uz cilvēku atmiņas priekšstatiem, vēl nepietiekoši iesakņojusies demokrātisko valstu pieredze objektīvas, pāri pagātnes naidīgumam stāvošas vēstures izpratnes radīšanā, vēstures izskaidrošanā un mācīšanā.

Ļoti lēni notiek Latvijas tautas kopīgās vēstures izpēte un tās rezultātu publicēšana Latvijas vēstures kopsavilkumos. Šie trūkumi spēcīgi apgrūtina sabiedrības integrēšanos par nacionāli apvienotu pilsonisku demokrātisku tautu, kas ciena un sargā visu savu etnisko un etnokulturālo kopumu intereses.

Personām, kas veido Latvijas historiogrāfiju, jāatsakās no konfrontācijas stila un jāpāriet uz dažādu viedokļu zinātnisku salīdzināšanu, pamatojot savu versiju. Vēsture jāatbrīvo no tagadnes politikas spiediena un diktāta.

Vispārīgās rekomendācijas

1. Jāpaplašina Latvijas vēsturnieku komisijas sastāvs un komisijas izpētes mērogs, ietverot jautājumus par sabiedrības dzīvi kopš 1945. gada, nācijas saglabāšanas vēsturi, spēju apvienoties un izcīnīt neatkarības atgūšanu. Jāsāk kompleksi pētīt arī atjaunotās Latvijas Republikas vēsturi (1990.–2006.).
2. Vēstures izpētes projektos vairāk jāiesaista dažādu tautību vēsturnieki un it īpaši – jaunās paaudzes vēsturnieki.
3. Jāveic pētījumi par totalitāro ideoloģiju ietekmes sekām Latvijā un to pārvarēšanu.
4. Jāizdod latviešu valodā pārtulkoti demokrātisko valstu izcilo vēsturnieku publicējumi par jaunāko laiku vēsturi Eiropā pēc totalitārisma sabrukuma.
5. Jāpanāk, lai Latvijā tiktu izdots zinātniski populārs žurnāls par pasaules un Latvijas vēsturi (izdodot 4 numurus gadā). Šo uzdevumu varētu risināt ar Izglītības un zinātnes ministrijas, Latvijas Universitātes un Daugavpils Universitātes kopīgiem spēkiem un līdzekļiem, piesaistot arī nevalstiskās organizācijas un citus sponsorus.
6. Jāizveido autoru kolektīvs, kas sagatavotu grāmatu par Latvijas jaunāko laiku historiogrāfiju. Iniciatora pienākumus varētu piešķirt Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātei.
7. Vēlama arī objektīva historiogrāfiska grāmata “Literatūra par Latviju Otrā pasaules kara gados”.

Literatūra

Altmann F.-L., Hösch E. (Hrsg.). Reformen und Reformer in Osteuropa. – Regensburg, 1994.

Apine I., Dribins L., Jansons A., Vēbers E., Volkovs V., Zankovska S. Etnopolitika Latvijā. – Rīga, 2001.

Beichelt T. Die Europäische Union nach der Ostverweitung. – Wiesbaden, 2004.

Bekmanis H., Keruss J. (Sast.). 1945. gads: 8. maijs – Atbrīvošanas diena? 9. maijs – Uzvaras diena? – Rīga, 2006.

Bergmanis A. Latvijas PSR slepenā dienesta cīņa ar Latvijas nacionālajiem partizāniem 1953. gadā. – Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 17. sēj. – Rīga, 2006.

Bleiere D., Butulis I., Feldmanis I., Stranga A., Zunda A. – Latvijas vēsture. 20. gadsimts. – Rīga, 2005.

Broks J., Tabuns A., Tabuna A. History and Images of the Past. – National State and Regime Identity in Latvia. /Ed. A. Tabuns. – Rīga, 2001.

- Brunner G.* Nationalitätenprobleme und Minderheitenkonflikte in Osteuropa. – Gütersloh, 1996.
- Canfora L.* Eine kurze Geschichte der Demokratie. – Köln, 2006.
- Etniskā tolerance un Latvijas sabiedrības integrācija. Zinātniskā redaktore *B. Zepa*. – Rīga, 2004.
- Evans R. J., Wentker H.* u. A. Zeitgeschichtsforschung. – Aus Politik und Zeitgeschichte, 2005, Nr. 1–2.
- Fischer Joschka.* Die Rückkehr der Geschichte. – München, Köln, 2006.
- Integrācija un etnopolitika. *E. Vēbera* redakcijā. – Rīga, 2000.
- Ivanovs A.* Okupācijas varu maiņa Latvijā 1940.–1945. gadā Latvijas historiogrāfijā. – Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 16. sējums. – Rīga, 2005.
- Ivanovs A.* Nacionālā pretošanās kustība Latvijā pēc Otrā pasaules kara Latvijas historiogrāfijā... , Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 17. sējums. – Rīga, 2006.
- Jesse E.* (Hrsg.). Totalitarismus im 20. Jahrhundert. – Bonn, 1999.
- Klišāns V.* Vēsture vidusskolai. III daļa. – Rīga, 2005.
- Kurlovičs G., Tomašūns A.* Latvijas vēsture vidusskolai. – Rīga, I d. 1999, II d. 2000.
- Schroeder K.* Der Preis der Einheit. Eine Bilanz. – München, 2000.
- Šūlmane I., Kruks S.* Neiecietības izpausmes un iecietības veicināšana Latvijā. – Rīga, 2006.
- Weber H., Mählert U.* Die Erforschung der DDR – Geschichte in Vergangenheit und Gegenwart; Gotz H. G. Verlorene Generation Ost? – *Spittman R., Kupe J. L.* (Hrsg.). – Zehn Jahre Deutsche Einheit. – Opladen, 2000.
- Weichlein S.* Nationalbewegung und Nationalismus in Europa. – Darmstadt, 2006.
- Zellis K.* (Sast.). Mīti Latvijas vēsturē. – Rīga, 2006.
- Гущин В.* Этнократия: латвийский вариант. – Рига, 2004.
- Дэвис Н.* История Европы. – Москва, 2005. (*Davies N.* Europe. A Historie. – 1996.)
- Манхейм К.* Диагноз нашего времени. – Москва, 1994. (Tulkots no vācu un angļu valodas.
- Нарочницкая Н.А.* За что и с кем мы воевали. – Москва, 2005.
- Поппер К. Р.* Нищета историцизма. – Москва, 1994. (*Popper K. R.* The Poverty of Historicism. – 1957.)
- Хобсбаум Э.* Эпоха крайностей. – Москва, 2004. (*Hobsbawm E.* Age of Extremes. – 1994.)
- Ядов В. А.* Стратегия социологического исследования. – Москва, 1999.

Ilze Boldāne

Latviešu etniskā identitāte un tās loma sabiedrības integrācijas procesā Latvijā

Ievads

Kopš Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanas 1991. gadā sabiedrībā ar lielāku vai mazāku intensitāti norit debates par no padomju laikiem mantoto iedzīvotāju etnisko sastāvu un tā radītajām sekām. Šī tēma dažādos diskursos tiek īpaši “*apspēlēta*” pirms katrām Saeimas vai pašvaldību vēlēšanām (arī 9. Saeimas vēlēšanas nav izņēmums), kas izraisa jautājumu – vai Latvijas publiskajā telpā politisku un citu mērķu sasniegšanai etniskais pretnostatījums tiek izmantots tādēļ, ka tas pastāv sabiedrībā vai Latvijas sabiedrībā tas lielā mērā pastāv tādēļ, ka nemitīgi tiek aktualizēts. Iespējams, ka abējādi. Sociologi P. Bergers un T. Lakmens pievērš mūsu uzmanību tam, ka personīgās vērtības un uzskati rodas no indivīda un sabiedrības dialektiskas mijiedarbības, bet sociālās realitātes konstruēšanā katrs indivīds spēlē nozīmīgu lomu (Berger, Luckman, 249). Līdzīgu viedokli pārstāv etnologs V. Tiškovs, akcentējot domu, ka vara un valsts birokrātija veido etnicitāti no tās rīcībā esošās kultūras un sociālās situācijas sniegtajām izejvielām, kas spēj pārvērst kultūras atšķirības par politiskās diferenciacijas pamatu (Тишков, 72).

Pēdējos gados ir veikti vairāki pētījumi, kas veltīti Latvijā dzīvojošo etnisko minoritāšu pielāgošanās stratēģijām jaunajiem apstākļiem, to politiskajām un cita veida aktivitātēm, bet latviešu loma sabiedrības integrācijas procesā skatīta visai maz. Ja pievēršamies Latvijā nesen veikto pētījumu datiem, tad tie liecina, ka starpetnisko attiecību saspīlējums reti novērojams individuālajā līmenī, bet pamatā ir sastopams grupu līmenī (SKDS, 2005, 22), un ka starpetniskās attiecības Latvijā ietekmē latviešu un cittautiešu atšķirīgie priekšstati par vēsturisko taisnīgumu, priekšstati par to, kādam būtu jābūt latviešu un krievu valodas lietojumam un zināšanām sabiedrībā, kā arī latviešu noslēgšanās un norobežošanās no citu tautību pārstāvjiem (BSZI, 2004, 20).

Šis pētījums ir mēģinājums izvērtēt iespējamus mehānismus kā atsevišķas latviešu etniskās identitātes iezīmes; latviešu vēsturiskā atmiņa un to iespaidā konstruētās etniskās robežas iespaido viņu pašreizējās vērtīborientācijas, sociālo un politisko uzvedību un sabiedrības integrācijas procesu.

Pētījuma teorētiskā perspektīva

Etniskā identitāte

20. gadsimtā sociālajās zinātnēs jautājumā par etniskumu dominēja divi savstarpēji saistīti viedokļi: no vienas puses, tā ir sociālo procesu noteikta izolēšanās noslēgtās grupās, no otras puses, – kultūras atšķirību noteikta pašizpratne (International Encyclopedia, 4824). Antropologs E. Koens savos darbos (Cohen, 1-13; u.c.) runā par etnisko kopienu kā cilvēku prātā eksistējošu lielumu, kam tie jūtas piederīgi, bet F. Barts, aprakstot etniskās kopas, saredz tajās: 1) lielas bioloģiskas „paš(sevis) iemūžinātas” vienības; 2) kopīgas nozīmīgas kultūras vērtības, kas izpaužas redzamā kultūras formu vienotībā; 3) izveidotu komunikācijas un mijiedarbības lauku; 4) tās locekļu pašidentificēšanos ar grupu un arī citu grupu pārstāvju apliecinājumu šim statusam, tādējādi veidojot kategoriju, kas atšķiras no citām tādām kategorijām (Barth, 10-11).

Etnisko kopienu pastāvēšana ir atkarīga no simbolisku robežu uzturēšanas, par kuru marķieriem, saskaņā ar E. Koena viedokli, darbojas kultūrā balstītas, „*citiem*” nesaprotamas, kognitīvas konstrukcijas (Cohen, 2), Dž. Šopflins uzskata, ka par tiem

var kalpot jebkas – no apgērba un uztura ieradumiem līdz valodai un vēsturei (Schöpflin, 56). Etnisko grupu norobežošanas palīdz uzturēt: 1) kultūrā smeltas, īpaši izvēlētas zīmes un simboli, ar ko grupa vēlas sevi asociēt; 2) grupas pamatvērtības – morāles standarti, kas kalpo par vērtējumu skalū sev un citiem; 3) rituāli, kas aizvien no jauna apliecina kopienas un tās robežu pastāvēšanu. Līdz ar to radot noteiktus stila, formas un procesu veidus politikā, kultūrā, ikdienas dzīvē, kas saprotami “*mums*” un nodala “*citus*” kā svešiniekus, tādējādi darbinot iekļaušanas un izslēgšanas mehānismus. Kā atzīst P. Antonens, radot atšķirību starp „mēs” un „viņi”, tiek izdarīta izvēle, kuras dēļ šāda atšķirība tiek veidota un uzturēta (Anttonen, 17). Pats etniskās norobežošanās un robežu pastāvēšanas fakts ir sociāla konstrukcija, bet etniskās identitātes saturu un mainīgos robežu marķierus sniedz kultūra.

F. Barts arī akcentē domu, ka etniskums izriet no grupu attiecībām un tā izpētē jāpievēršas etniskajām robežām, kas to ieskauj, jo pretējā gadījumā pētījums būs līdzvērtīgs plaukšķināšanai ar vienu roku. Gluži tāpat kā indivīda personīgā identitāte (Honneth, 113) arī etniskā identitāte, precīzāk – grupai piederīgo psiholoģiskais komforts/diskomforts, atkarīgs ne vien no tās implicīta apliecinājuma, bet arī no eksplīcītas atzīšanas, ko sniedz “*nozīmīgie citi*”, ar ko grupai bijusi saskare. Pastāv divas pamatemocijas, kas personai saistās ar tās etnisko identitāti – lepnums un kauns (Haller, 228) – un atzīšana/neatzīšana no “*nozīmīgo citu*” puses ir tilts starp tām abām. Grupu konflikts izraisās gadījumos, ja nesakrīt to locekļu gaidītais (ekspektācijas) par to, kā viņi uztver paši sevi un kā viņus uztver citi.

Kolektīvā atmiņa un kultūras trauma

Dž. Frīdmens, pievēršoties etniskās identitātes tematam, akcentē kultūru un pagātņi kā nemainīgi nozīmīgus, priekšplānā izceltus elementus jebkuras tautas pašnoteikšanās mēģinājumos, kas turpmāk palīdz veidot dziļi pamatotu sociālo realitāti. Tādējādi etniskās identitātes veidošanā līdzās kultūras zīmēm nozīmīga loma atvēlēta tautas vēstures notikumiem, kas glabāti kolektīvajā atmiņā (Friedmann, 249). B. Gīzens kolektīvo atmiņu salīdzina ar atsevišķam indivīdam un visai sabiedrībai sniegtu karti, kas vieno nāciju vai kopienas laikā un telpā. Vēsturiskā atmiņa dara ciešākas solidaritātes saites grupas iekšienē, rada savu simbolu un zīmju valodu, kas savukārt ietekmē starpgrupu komunikāciju, un piedalās atšķirību un etnisko robežu veidošanā starp grupām (Giesen, 112-154).

Dž. Šopflins norāda, ka konflikta cēlonis sabiedrībā nereti ir to veidojošo grupu “kopīgo atmiņu” atšķirība. Viņš aktualizē mītu kā nozīmīgāko elementu grupas savstarpējo saīšu un grupas pamatvērtību radīšanā – mūsu kopīgajos stāstos par pagātņi balstās mūsu morālās vērtības (Schöpflin, 80). Akceptējot mītu, indivīds akceptē tajā iekodētās vērtīborientācijas un līdz ar to akceptē savu piederību grupai. Kolektīvā atmiņa uzglabā kolektīvo aģentu jeb karjeras grupas (M. Vēbera termins) izvēlētos (ar plašsaziņas līdzekļiem, izglītības politiku un citādi reprezentētus, izplatītus un nostiprinātus) grupai „*mēs*” nozīmīgus stāstus, kas saistās ne vien ar tās pozitīvo, bet arī negatīvo pieredzi vēstures gaitā.

Psihologs M. Frīmens pievērš uzmanību tam, ka atmiņa nereti ne tikai atsauc atmiņā pagātnes notikumus, bet arī piešķir tai jēgu „no augšas” (Frieman, 29). Pagātnē norisinājušos dramatiskos notikumus sabiedrības apziņā par traumatiskiem dara nevis paši notikumi, bet gan atmiņu stāsti par tiem – caur attēlojumu un iztēli kolektīvās sāpes vieno pagātņi ar tagadņi.

Kultūras traumas koncepcijas autori (J. Aleksanders, R. Eiermans, B. Gīzens, N. Smelzers, P. Štopka) uzskata, ka kultūras trauma rodas gadījumā, ja cilvēki vai grupas jūt, ka bijuši pakļauti kādam baismīgam notikumam, kas ir atstājis neizdzēšamas pēdas viņu apziņā, ietekmēs viņu apziņu vienmēr un būtiskā veidā

mainīs nākotni. N. Smelzers piedāvā šādu kultūras traumas definīciju: kultūras trauma ir sabiedrībā akceptētas atmiņas, kas vieno grupu un izpaužas situācijās vai notikumos, kas ir: 1) negatīvu emociju pārpilni; 2) atspoguļoti kā neaizmirstami; 3) uzskatāmi par draudiem grupas eksistencei vai par draudiem vienai vai vairākām tās kultūras pamatvērtībām (Smelser, 44).

Kultūras trauma liecina par dramatisku grupas identitātes un nozīmes zaudējumu (Eyerman, 2). Tā saglabājas ar kultūras translācijas mehānismu – gan „neformālo” – ģimene, indivīdu saskarsme, gan „oficiālo” – muzeji, mācību grāmatas, atceres dienas – palīdzību. Bet kultūras trauma reizē ir konstrukcija, kura tiek veidota tagadnes publiskajā telpā notiekošajā komunikācijā. „Pieredzēt” traumu nozīmē definēt sāpīgo notikumu sabiedrībai, noskaidrot upurus un vainīgos un paredzēt morālās un materiālās sekas. To dara publiskās komunikācijas aģenti (partijas, organizācijas, publiskās figūras), kas idejiski vai materiāli ir ieinteresēti šajā procesā.

Traumas reprezentācijas process rada naratīvu par sociālajām ciešanām. Ietekmi uz to, kāds tas būs, atstāj *institucionālie lauki* (*institutional arena*) (religija, estētika, likumdošana, zinātne, masu mediji, valsts birokrātija) un *stratifikācijas hierarhijas* (*stratification hierarchies*) (laikrakstu galvenie redaktori un izdevēji, žurnālistu politiskā un ekonomiskā (ne)atkarība, reliģisko lietu kontroles realizētāji, tiesu varas (ne)atkarība, izglītības politikas stabilitāte, valdības darba kontrole), kurā noris “traumas pieredzēšanas” process.

Izmantotie avoti un metodes

Pētījuma avoti – projekta ietvaros veiktās intervijas ar latviešu tautības respondentiem un LU aģentūras „LU Latvijas vēstures institūts” Etnogrāfisko materiālu krātuvē (turpmāk tekstā – EMK), LU aģentūras „LU Filozofijas un socioloģijas institūts” Nacionālās mutvārdu vēstures krātuvē (turpmāk tekstā – NMV), DU Mutvārdu vēstures centrā (turpmāk tekstā – DU MVC) un Latvijas Okupācijas muzeja Video un kinofotofono materiālu krātuvē (turpmāk tekstā OMF) glabātie projekta tēmai atbilstošie, ekspedīciju pieraksti, dzīvesstāsti un videoliecības.

Projekta ietvaros veikto interviju apraksts.

Padziļināto interviju mērķis bija gūt izpratni par latviešu piederības apziņu tautai veidojošiem elementiem (kopīga kultūra, vēsture, psiholoģija) un to ietekmi uz viņu sociālo un politisko uzvedību un starpetniskajām attiecībām Latvijā. Intervijās lielākais uzsvars tika likts uz respondentu vēsturisko atmiņu un tās lomu etniskās identitātes un etnisko robežu veidošanā. Interviju plāna un jautājumu sastādīšanā izmantotas pētījuma teorētiskajā ievirzē norādīto autoru atziņas. Intervijas struktūra tika noteikta sarunas gaitā ar respondentu. Sarunas laikā tika uzdoti arī papildus jautājumi.

Lai izvērtētu latviešu etniskās identitātes elementu izplatību laikā un telpā, 30 padziļinātajām intervijām tika izvēlēti dažādu paaudžu respondenti: 10 vecākās paaudzes (dzimuši 1920.–1940. gados), 10 vidējās (dzimuši 1950.–1960. gados) un 10 jaunākās (dzimuši 1980. gados) paaudzes pārstāvji, un tās tika veiktas Bauskas, Cēsu, Daugavpils, Rīgas un Talsu rajonā (katrā rajonā tika aptaujāti abu dzimumu triju paaudžu respondenti). Respondenti tika meklēti, pielietojot tā dēvēto “sniega pikas” metodi, kur nākamo respondentu iesaka jau intervētais cilvēks. Intervijas veiktas laikā no 2005. gada novembra līdz 2006. gada martam, to ilgums no 45 līdz 150 minūtēm.

Ekspedīciju materiālu, dzīvesstāstu un videoliecību apraksts.

Laika pētījumos vai ekspedīcijās gūtie materiāli uzrāda atgriezenisko saikni, tajos var pārliecināties, cik ļoti sabiedriskajā telpā cirkulējošie priekšstati un publiskie uzstādījumi ietekmē konkrēta cilvēka pasaules uzskatu un saskarsmi un otrādi. Tajos izmantotās metodes – padziļinātās intervijas (EMK, NMV, DU MVC, OMF) un

biogrāfiskā metode (NMV). Pētījumā izmantoto krātuvju fondos esošo interviju un dzīvesstāstu atlases kritērijs – respondentu un arhivēto dzīvesstāstu autoriem jābūt dažādu dzimumu un paaudžu, atšķirīgos Latvijas novados un Rīgā dzīvojošu latviešu tautības pārstāvjiem. Tas bija grūti izpildāms, jo visās krātuvēs, un tas izskaidrojams ar to darbības mērķi, dominē vecākās latviešu paaudzes dzīvesstāsti un/vai intervijas ar viņiem. DU MVC bija iespējams iepazīties ar dienvidaustrumu Latgales latviešu respondentu intervijām. Pētījuma autores aplūkotais apjomīgais klāsts no bagātīgā krātuvju materiāla, paplašināja pētījuma ietvaros veikto interviju ģeogrāfisko telpu un sniedza atbildes uz intervijās neuzdotiem jautājumiem.

Pētījuma secinājumu veikšanā tika ņemti vērā arī citu tēmai atbilstošo Latvijā iepriekš veikto aptauju (BSZI, 2004, 2005; SKDS, 2005; LU FSI, 2004 u.c.) dati.

Latviešu etniskā identitāte

19. gadsimta otrajā pusē Eiropas nacionālo kustību un liberālisma ideju ietekmē, kā arī Krievijas impērijā notiekošo sociālekonomisko reformu iedrošināti latviešu izcelsmes inteliģences pārstāvji iesaistījās priekšstatu cīņā ar tā laika sabiedrībā akceptētiem stereotipiem par savu etnisko grupu. Iebilstot pret vārdu „latvietis” un „zemnieks” kā sinonīmu lietojumu, jaunlatvieši centās nodalīt etnisko identitāti no sociālās tāpatības. Tā laika sabiedrības elitei bija grūts uzdevums, izmantojot tās rīcībā esošos līdzekļus – publicēšanās iespējas, latviešu tautskolotājus un citas sabiedriski aktīvas personas (ideju atbalstošas, protams), – galvenokārt saviem tautiešiem pierādīt, ka piederība tautai nenozīmē piederību kādai noteiktai sociālai grupai un otrādi, ka latvieši var būt pilnvērtīgi sabiedrības locekļi, ka viņu mātes valoda un tautas gara mantas ir atzīstamas vērtības un pašiem tās par tādām jāuztver, jāveicina un jākopj. 20. gs. sākumā, lietojot līdzīgu retoriku un argumentus, latgaliešu elite vērsās pie „savējiem”, aicinot gūt izglītību, cienīt savu valodu un katoļu ticību un, galvenais, – neļauties pārpoļošanas tendencēm.

Jāatzīmē, ka 19. gs. nogalē sabiedrībā novērojamas paralēli notiekošas viena otrai it kā pretrunā esošas norises – no vienas puses, latvieši centās atbrīvoties no zīmola “zemnieks” (un pamatoti – arvien vairāk lauku iedzīvotāji apmetās uz dzīvi pilsētās, ieguva izglītību un darbu citās tautsaimniecības nozarēs). Šo pārmaiņu uzskatāmi simbolizēja, piemēram, pāreja no tradicionālā mājauztā uz pilsētas modes apģērbu. Bet, no otras puses, publiskie aktieri preses slejās izteica aicinājumus Dziesmu svētkos un nozīmes ziņā līdzīgos pasākumos latvisko identitāti paust tieši šajos, etnisko piederību apliecinājošos, tērpos. Tātad – sociālajā, kultūras un ekonomikas jomā novērojama cīņa par līdzvērtību, un kultūrvēstures mantojums iezīmēja apzināti akcentētas “*mūsu kā latviešu*” atšķirības.

Latviešu valodā (senā baltu valodā) tika rakstīti un tulkoti, periodiskajā presē un atsevišķos krājumos izdoti ne vien sadzīviska, bet arī zinātniska rakstura teksti, kā arī beletristika, dzeja un dramaturģijas darbi, pierakstīta tautas mutvārdu daiļrade. Izmantojot folkloras materiālu, tika veidoti kopīgi stāsti par pagātņi – par 700 gariem apspiestības gadiem, par laimīgo dzīvi pirms tam, par vāciešiem, kurus simbolizējošs tēls bija melnais bruņinieks, kas ar viltu un zobenu iekaroja šo zemi. Šāds pagātnes tēlojums atrodams A. Pumpura sarakstītajā tautas eposā „Lāčplēsis”. Vēlāk to izmantoja arī citi autori.

Aizvainojums par izkrāpto laimīgo dzīvi, par pakļauto dzimteni, par savu pašreizējo nožēlojamo stāvokli un atbildības par to uzlikšana vāciešiem savu izpausmi rada 1905. gada un Pirmā pasaules kara notikumos. Par vēsturiskā taisnīguma atjaunošanu tika uzskatīta 1920., 1922. gadā veiktā agrārā reforma un 1924. gada likums “Par atlīdzības nokārtošanu valsts zemes fondā ieskaitīto zemju un muižu īpašniekiem”, kas atsavināja muižu zemi, neizmaksājot kompensācijas to īpašniekiem.

Līdz ar Latvijas Republikas nodibināšanos 1918. gada 18. novembrī, latviešu valodai tika piešķirts valsts valodas statuss. Literatūrā un mākslā citstarp tika atainots latviešu ieguldītais darbs savas zemes iekopšanā un sakopšanā, viņu attieksme pret apkārtni un sociālo vidi, daudzi no šiem darbiem iekļauti arī mūsdienu skolas mācību programmās. Jaunās valsts izglītības sistēmā nozīmīga loma tika atvēlēta Latvijas vēstures apguvei. Mācību grāmatu saturu un to izdošanu kontrolēja īpaša Mācību grāmatu novērtēšanas komisija.

Mācību grāmatas ir viens no pirmajiem bērnu ceļvežiem sabiedrībā, kurai viņi piederīgi. Tās ne vien sniedz informāciju par attiecīgo priekšmetu, bet arī cenšas konstruēt skolēnu priekšstatus par sabiedrību, valsti, pasauli. Ar to palīdzību bērni jau agrīnā vecumā tiek iepazīstināti ar attiecīgās sabiedrības akceptētajām vērtīborientācijām. Skolas mācību grāmatas, īpaši tās, kuru teksti ir paredzēti obligātai lasīšanai, pilda būtisku lomu valsts varas ideoloģijas izplatīšanā. Pēc 1934. gada 15. maija apvērsuma K. Ulmanis iedibina Latvijas vēstures institūtu, tiek pārstrādātas arī Latvijas vēstures mācību grāmatas. Lauku vide un zemniecība – galvenās latvietības sakņu glabātājas 15. maija ideoloģijā. „Ulmaņlaikos” gūtās izglītības ietekme vēl šodien jūtama vecākā gada gājuma respondentu paustajos vērtējumos. *“Bet toreiz tādā milzīgā dzimtenes mīlestībā un aizrautībā.. Un dzimteni mīlēt mani iemācīja skolā un ne ģimenē”* [NMV95]. Bet vēlāk, atceroties savas izjūtas 1941. gadā vācu karaspēkam ienākot Latvijas teritorijā, kāds respondents atzīst: *“Te mūsu pasaules uzskats sašūpojās, jo ne vienmēr, kas skolā mācīts... viņus [vāciešus] sagaidīja kā atbrīvotājus”* [OMF 2300/159].

Padomju okupācijas varas gadi, arī izmantojot tos pašus instrumentus – literatūru, izglītības sistēmu, medijus, likumdošanu, varas birokrātiju – iedzīvotājiem darīja zināmu jauno kārtību un ideoloģiju, kas atšķīrās no starpkaru periodā esošās, bet saglabājās zināma pēctecība – “pareizās” tautas dziesmas netika izņemtas no mācību grāmatām, tāpat tika saglabāti Dziesmu svētki. 1980. gadu beigās, sākoties Tautas Atmodas kustībai, ko uzsāka protesta akcijas pret Daugavpils HES celtniecību uz latviešu likteņupes Daugavas un kas vēlāk ieguva Dziesmotās revolūcijas nosaukumu, ne viens vien latviešu elites pārstāvis, mītiņā vēršoties pie sanākošajiem ļaužu tūkstošiem, atdzīvināja veco uzrunu – “mana mīļā arāju tauta”. 1990. gados Latvijas periodiskajos izdevumos tika pārpublicēti starpkaru perioda autoru (E. Brastiņš, Z. Mauriņa u.c.) pārdomas par latviešiem un latviskumu, aktualizētas idejas par latvisko dzīvesziņu un vērtībām, nereti pretstatot tās vietējo cittautiešu pasaules uzskatam.

Atjaunotā valstiskā neatkarība prasīja jaunu nesenās pagātnes notikumu izvērtējumu, arī mācību grāmatu satura pārskatīšanu. Padomju okupācijas varas mantojuma Latvijā izvērtējumam tika pievērsta interese gan estētikas, gan likumdošanas, gan zinātnes, gan mediju, gan varas birokrātijas līmeņos. Latviešu tautas 20. gs. likteņgaitas, kas saistāmas ar valstiskuma zaudēšanu un padomju okupācijas varas realizētajām deportācijām, atspoguļotas 1990. gadu sākumā izdot uzskatītajos atmiņu stāstījumu krājumos (piem., *Via Dolorosa*) un daudzās dokumentālajās un mākslas filmās, kas turpina tikt filmētas arī šodien, norādot uz tēmas aktualitāti. Minēšu tikai dažus piemērus: dokumentālās filmas “Latvijas okupācija” (2001. gadā iznāca pirmās trīs sērijas, kopā – 6); “Sibīrijas dienasgrāmatas” (2003), mākslas filma “Baiga vasara” (2000), daudzsēriju mākslas filma “Likteņa līdumnieki” (2003–2006).

Līdz ar valstiskās neatkarības atjaunošanu jau 1990. gadu sākumā tika izveidots Totalitārisma seku dokumentēšanas centrs un Totalitāro režīmu noziegumu izvērtēšanas komisija. 1998. gadā 13. novembrī pēc Valsts prezidenta G. Ulmaņa iniciatīvas tika izveidota Latvijas Vēsturnieku komisija, kuras galvenais uzdevums ir

apzināt un izpētīt tematu “Noziegumi pret cilvēci divu okupāciju laikā 1940.–1956. gads”.

Līdz ar 1990. gadu sākumu par notikumiem 1940. gadā tika publicēti dokumentu krājumi par Latvijas okupāciju un okupācijas varas politiku Latvijā, par politiskajām prāvām no 1940. līdz 1986. gadam, izdoti represēto saraksti un publikācijas par represijām, kas ievietotas gan rakstu krājumos, gan preses slejās.

Atgriežoties pie Latvijas vēstures mācīšanu skolās, tad jāsaprot, ka šajā priekšmetā sākotnēji kā mācību grāmatas tika izmantoti starpkaru perioda izdevumi (Fr. Zālītis u.c.) vai arī trimdas autoru (A. Balodis, U. Ģermanis) darbi. 1990. gadu otrajā pusē sāka iznākt mācību literatūra, kas arvien tikai tuvinās Eiropas Vēstures skolotāju iedibinātiem kritērijiem, kādai jābūt mūsdienīgai vēstures mācību grāmatai – tā piedāvā skolēniem plurālistisku pagātnes interpretāciju, nesniedz gatavas atbildes, veicina toleranci (Gundare, 248-249).

Ja Latvijas vēstures priekšmeta saturs un interpretācijas laika gaitā mainījās, tad latviešu tautas mutvārdu daiļrades daudzējādās formas ir apguvušas daudzas latviešu paaudzes un turpina to darīt latviešu literatūras stundās. Skolā iepazītais folkloras materiāls (jāņem vērā mācību grāmatās ievietoto tekstu iepriekšējā selektīvā atlase un skolotāju interpretācija) arī zināmā mērā ietekmē latviešu jaunākās paaudzes zināšanu par savu senču dzīvesziņu saturu un kopīgu izpratni par savu tautu. Ikviens Latvijas izglītības sistēmā (arī padomju gados) zināšanas apguvušais latvietis ir dzirdējis par savas tautas darba tikumu, mīlestību pret zemi, saudzīgu attieksmi pret tās dabu un patiku dziedāt.

Lauka pētījumu dati

Kāds ir latvietis?

Pētījumā kā avoti izmantotie dzīvesstāsti, videoliecības un interviju dati rāda, ka latviešu etniskumu nosaka **izcelsme** („*man rados visi latvieši*” [v50R] (Šeit un citur, atsaucoties uz respondentiem, iekavās norādīts (dzimums, vecums, apdzīvotās vietas sākumburts²), „*Es esmu latvietis tāpēc, ka trešā paaudzē es esmu jau tīrs latvietis. Mana vecā māte un vectēvs – latvietis. Tēvs, māte ar latvieši. Tāpēc es saku, ka esmu latvietis!*” [v22T], „*visi man zināmie senči ir bijuši latvieši*” [s77C], „*mani visi veči ir latvieši*” [v51D]) un **piederība teritorijai (=izsenis apdzīvotajai tēvzemei)** („*savā pašapziņā viņš tomēr ir lepns uz savu mazo zemi, kur viņš ir, un viņš jūtas, ka viņš tikai tur var būt latvietis. Citur viņam nav vairs vietas, kur būt latvietim*” [s72D], „*Es esmu dzimusi Latvijā. Latvija ir mana dzimtene, tās ir manas mājas. Es esmu latviete! Es esmu Latvijas pilsoņe. Un tā es arī jūtos*” [s24D]). Stāstījumos akcentēta tēvzemes sniegtā māju un drošības sajūta. Tā ir vienīgā vieta pasaulē, kas atvēlēta latviešiem. Piederība tautai cieši saistīta ar piederību zemei un respondentu nosodījumu izpelnās ikviens latvietis vai citas tautības pārstāvis, kas laimi meklē ārpus savas etniskās dzimtenes. Tāpat Latvija ir vienīgā vieta uz zemes, kur skan **latviešu valoda**. Daudzi respondenti teicās esam latvieši, jo „*es runāju un domāju latviešu valodā*” [v79B], „*es runāju latviešu valodā*” [s43R], „*es domāju latviešu valodā*” [v24D]. Dzimtā valoda ne vien atvieglo saskarsmes iespējas tās nesējiem, bet tajā arī glabātas viņu akceptētās vērtības un jaunākajai paaudzei nodotas kolektīvās zināšanas par grupas ietvaros pieņemto kārtību. Nereti nākas dzirdēt, ka latviešu runas veids ir ironisks un teiktā nozīmi ir grūti izprast. Šķiet, ka runāšana pustoņos, tā, ka „*savējie sapratīs*”, ir zināmā mērā tautas vēstures noteikta.

Ar piederību latviešu tautai dzīvesstāstu autoriem un respondentiem saistās **audzināšanas tradīcijas** – „*esmu audzināts latviskā garā*” [V86D]), „*Mani vecāki*

² B = Bauska, C = Cēsis, D = Daugavpils, R = Rīga, T = Talsi.

*mani tā ir audzinājuši, man ir tāda jušana” [V70C], „latviešu skola” [s43R], „Man vecāki ir latvieši. Es eju latviešu skolā. Man draugi ir latvieši daudz. Vienkārši tas viss kopā” [s17B] un **izjūtas** „Tā ir mana tāda iekšējā sajūta. Tā ir tāda iekšējā sajūta, kas man ir” [v58T], „Es domāju, ka latvietis ir tas, kas sevi jūt kā latvietis. Viņš jūtas kā latvietis. Teiksim, kur – mājās, ģimenē, varbūt tradīcijās kādās, kas no bērnu dienām jau ir iekšā” [s72D].*

Dzīvesstāstu autori un respondenti pievērsās arī latviešu kā „**zemnieku tautas**” tēlam, paužot trejādu attieksmi pret to:

1) apstiprinot – „*Īstie latvieši ir lauku cilvēki, kas turas pie savas zemītes, mīl savu zemīti un uzskata, ka tas ir ne tikai viņu dzīvesveids, bet arī dzīves saturs” [s75R], „pilsētnieks – latvietis, tas ir vairāk izveidojies tīri no vāciešu, no krievu ietekmes. Latvietis vairāk ir tas cilvēks, kas ir pie zemes, pie dabas” [s22R];*

2) norādot simbolisko nozīmi – „*tas tiek piesaukts bieži vien, nu lai pasvītrotu kaut kādu atšķirību, ar ko mēs atšķiramies no citām tautām” [v50R];*

3) noliedzot – „*zemniecības izpausme un vajadzība pēc zemes, un vajadzība pēc rušināšanās – pilnīgi man nesaistās ar latvietību. Drīzāk ar vecumu, drīzāk ar dzīvesveidu un izvēles iespējām, materiāli – tieši” [s43R].*

Atkal mēs risinām dialogu ar šo pašu pieņemto zīmolu, kas devis daudzas iezīmes mūsu pašizpratnei. Un pētījumā izmantotajos avotos respondentu minētais – **čaklums/strādīgums** ir viens no tām. Latviešu darba tikums palīdzējis viņiem gan izdzīvot Sibīrijā, gan iekarot savu vietu Rietumu pasaulē, kurp viņu aizvedušas trimdas gaitas („*Latvieši ir cilvēki, kas jebkur pasaulē ar savu darbu daudz panākuši.*” [v70C; NMV 112; OMF 2300/222], „*Un latvieši, ja iet kaut kur tur tālāk, tur viņi arī parāda to, ka viņi ir strādnieku tauta*” [v22T]). Bet pastāv arī atšķirīgs viedoklis, kas pauž, ka latvieši ir izdarīgi, viņi ir labi izpildītāji, bet viņiem trūkst iniciatīvas, kas ir citām etniskām grupām, piemēram, krieviem [s22T; v79C].

Dziedātājtauta – simbols, ko paši sev piedēvējam un vēlamies, lai tā mūs redz arī citi. „Latvija – zeme, kas dzied.” Dzīvesstāstos un respondentu atbildēs redzams, ka latvieši ir dziedātājtauta, jo:

1) pašiem un tuviniekiem vienkārši patīk dziedāt:

„*mana mamma, lai viņai diezgan grūti bija, bet bija daudz tādas reizes, kad viņa vienkārši ņēma viena pati un dziedāja. Viņai laba balss bija un viņa dziedāja*” [s79T]); „*Mamma ļoti mīlēja dziedāt. Pavasaros mēs gājām iegavilēt pavasari*” [NMV 76];

2) plaši izplatīta kora un folkloras grupu darbība, tiek atzīmēta arī skolās kādreiz obligāto kora stundu apmeklējumu nozīme:

„*Un teiksim.. Es arī neesmu veicis statistiku. Bet tik daudz cilvēku, cik dzied koros Latvijā... Maz vietu ir pasaulē. Un, ja vēl pieskaita tos, kas dzied kaut kādās folkloras kopās..*” [v50R];

3) mums ir Dziesmusvētki:

„*Dziesmu svētki mums kā tradīcija. Un būtībā jau arī visādi dažādi dziedāšanas pasākumi. (..) Tieši – mums dziedāt patīk*” [s66C].

Dziesmu svētki latviešiem rada kopības sajūtu:

„*Dziedoša tauta. To nevar atņemt. Un taisni tā dziesma arī vieno. Man pat liekas vairāk. Tas, ka mums ir Dziesmu svētki, nu it nevienā tautā nav tādi! Tieši tajā momentā, kad notiek tas viss – kad gatavojas tam visam, un tie svētki lielie – gaisā virmo kaut kas tāds, ka, liekas, esi gatavs sagāzt visu, apgāzt un uzvarēt, lai arī kas tur būtu*” [s63D]. Citi Latvijas iedzīvotāji, respondentuprāt, tajos reti piedalās kā dalībnieki, vēl retāk kā apmeklētāji.

Interviju un dzīvesstāstu analīze uzrāda **noslēgtību** kā īpašību, ko latvieši min, kā savai tautai raksturīgu iezīmi, lai gan ieliekot šajā jēdzienā nedaudz atšķirīgas nozīmes. Vieni ar to saprot stingru robežu – savs/svešs, atļauts/liegts u.tml. – izjūtu (*“Mums ir tā apziņa, ka tas nav mans. Apziņa tāda. Neaizskaramība, nevis visatļautība”* [s75R], [NMV56].) Otri – ar izvairīšanos no nevajadzīgiem kontaktiem (*„Man liekas, ka latvieši ir tādi auksti. Kad daudz ir jārunā, un tad pamazām, pamazām ar to cilvēku .. (..) Nu krievi ir tādi, kā saka, „ duševnīje”. Ir atvērti krievi. Momentā viņi sāk runāties, un viņiem ir ko runāt – stāsta par radiem, par draugiem, par visiem apkārt. A latviešiem ir jāizvelk ar knīpstangām, lai viņi par sevi kaut ko pastāstītu* [s43B].), un izpalīdzības trūkumu (*„Latvieši (..) vairāk savu. Ja vienam iet slikti, nu lai viņam iet slikti. Es kaut kā iztikšu”* [v79B], *“Ja mani neskar, palaiž garām. Īpaši laucinieki – viņiem sava dzīve”* [OMF 2300/9]. Trešie – citu viedokļu/zināšanu nepieņemšanu (*„latvietim, viņam ir savs un viss, un nedod Dievs, ja tur kāds lien ar saviem statūtiem”* [s43D]). Respondenti un dzīvesstāstu autori norāda, ka latvietim ir pietāte pret savu un citu cilvēku laiku, telpu un īpašumu. Savs un cita privātums ir sargājams un neaizskarams. Šo rakstura iezīmju esamību latvieša raksturā skaidro ar kādreizējo dzīvi viensētās – cits no cita dzīvoja patālu un darāmie darbi neļāva atstāt māju. Latgaliešu tradicionālais dzīvesveids ciemos – blīvi citam pie cita, arī atspoguļojas latgaliešu etnentalitātes iezīmēs, ko uzrādīja arī Daugavpilī intervētie cilvēki, minot sirsniību, viesmīlību un jautrību kā latviešus raksturojošu iezīmi [DU MVC 29].

Vecākās un vidējās, rets jaunākās paaudzes respondents minēja labas **adaptācijas spējas** politiskajām varām kā latviešu tautai raksturīgu, lai gan negatīvu iezīmi.

„Latvietis ir tāds – kāda vara, kāda valdība, tai viņš lokās līdzī” [s68B].

„(..) es piedalījos tajā akcijā “Es par mieru”, kas bija pirms Irākas kara. Vienkārši man tas bija nepieņemami, ka (..) Latvija tiek tur ievilkta. Viena lieta ir, ka cilvēki, pieņemsim, kā kaut kādi privāti algotņi, dodas kaut kur karot, tā ir viņu atbildība. Bet, ja Latvija kā valsts tagad pasaka – mēs tagad atbalstām Ameriku, un mēs tagad tur dodamies... Manuprāt, tas ir tieši tas moments, ka nav mugurkaula” [v50R].

Miermīlība, pieticība, arī skaudība un zināma savstarpēja nesaticība, kas latviešiem gan neesot raksturīga vairāk kā citiem – iezīmes, kas intervijās arī minētas kā latviešu tautas raksturam piemītošas.

Piederības apzināšanos veicina salīdzinājums, sevis nodalīšana no citiem. Lai gan Latvijas pamattautām izsenis līdzās dzīvojuši daudzu etnisko grupu pārstāvji, kas, dažādu motīvu (iekarojumi, brīvprātīga vai piespiedu migrācija u.c.) vadīti, te atraduši savu mājvietu, latviešu etniskā identitāte lielākoties veidojusies zināmā dialogā ar vāciešiem, poļiem (Latgalē) un krieviem. Ilgu laiku vietējos iedzīvotājus (latviešus un lībiešus) un minētās ienākušās etniskās grupas šķīra ne vien tautība un kultūra, bet arī sociālais stāvoklis un nodarbošanās, kas arī veidoja savstarpējās attiecības, attieksmes un etniskās robežas. Kā liecina preses materiāli un vecākās paaudzes respondentu stāstījumi (skat. turpm. tekstā) negatīvs vācu un poļu etniskās grupas vērtējums dominēja līdz pat 1940. gadam. Tikai daži piemēri no respondentu stāstījumiem – kāds 1919. gadā dzimis informants atzīst: *“Ziniet, mūs jau skolā mācīja, ka vācieši jau neder”* [NMV 82], vai arī 1919.g. dzimusī respondente stāsta: *“vecā mamma neieredzēja manu mammu tāpēc, ka mamma bija vāciete. Ļoti, ļoti neieredzēja”* [NMV92].

Šobrīd, raksturojot savu etnisko grupu, respondenti kā salīdzinājumu visbiežāk min krievus, kas esot *“pilnīgs pretstats latviešiem”* [s75R].

Gan izmantoto krātuvju materiāli, gan interviju dati norāda uz respondentu un dzīvesstāstu autoru veikto krievu etniskās grupas dalījumu – *“īstie krievi”* un *“laimes*

meklētāji". "Īstie krievi" ir tie, kas dzīvo savā etniskajā dzimtenē un līdz ar to izpelnās latviešu pozitīvu attieksmi. Par tiem tiek runāts mazāk. "Laires meklētāju" kategorijā ietilpst ne vien krievu cilmes, bet visi Latvijas iedzīvotāji, kuru sarunu valoda ir krievu. Un vēl, dzīvesstāstu un interviju fragmentos, kur tiek runāts par "krievu ienākšanu" 1940. gadā un 1944. gadā – jēdziens "krievs" šajā kontekstā saprotams kā Sarkanās / Padomju armijas karavīrs. Arī vēlāk šis jēdziens izmantots Padomju armijas karavīra nozīmē ("iet krievos" = iet armijā, no 19. gadsimta pārņemts izteiciens).

Šeit ievietotajā tabulā (skat. tab. nr.1) apkopoti respondentu viedokļi par savai tautai raksturīgajām iezīmēm un viņu sniegtais Latvijas krievu etnolingvistiskās grupas vērtējums to kontekstā.

1. tabula

Respondentu minētie nozīmīgākie latviešu etniskās identitātes elementi un krievu vērtējums to kontekstā.

Latvieši	Joma	Latviešuprāt, krievi...
Mātes valoda – viens no būtiskākajiem pašidentifikācijas elementiem	Latviešu valoda	Nemācās, nerunā un negrib runāt, tādējādi izrādot necieņu latviešu tautai un Latvijas valstij
Piederība zemei, kur dzimuši paši un senči, ir viena no pamatvērtībām	Teritorija	Kur labi, tur tēvija. Nedzīvo savā zemē. Ir laimes meklētāji
Ir sava kultūra, kuras redzamākā un demonstrējamākā izpausme ir Dziesmu svētki, tautas dziesmas	Kultūra	Uzskata, ka krievu kultūras sasniegumi ir daudz augstāki un viņi maz iesaistās latviešu kultūras pasākumos
Pieklājīgi un distancēti, miermīlīgi, toleranti Pielāgojas sarunu biedriem un apstākļiem pietāte pret otra cilvēka laiku, telpu un mantu noslēgti	Saskarsme un uzvedība	Nepieklājīgi: visu izcīna ar elkoņiem, rupji lamājas, skaļi uzvedas; uzskata, ka latvieši viņus "apspiež" Lielkrievu šovinisma ietekmē cenšas apstākļus pakļaut sev robežām kāpj ar lielu soli pāri atvērti, izpalīdzīgi, sirsnīgāki un viesmīlīgāki
zemnieku tauta Čakli, strādīgi Izpildīgi, bez iniciatīvas	Darbs	strādā pilsētās Slinki Iniciatīvas bagāti

Krievi ir citādi. No latviešiem viņus šķir gan valoda, gan kultūra, gan uzvedības veids un attieksme pret darbu. Arī stāsti par Latvijas vēsturi un savu lomu tajā katrai grupai ir savi.

Kopīgie stāsti par pagātņi

Būt latvietim „tā ir tāda zināma kopības sajūta. Tomēr vienu valodu runājam, vienā zemē kopā dzīvojam. Nu, un, kā lai vēl to pasaka.. Valoda, zeme un viss tas.. visi tie notikumi, kas gadsimtos ir notikuši mūsu zemē” [v79B]. Ilgu laiku Latvijas vēstures periodizācijā dominēja dalījums – “vācu laiki”, “poļu laiki”, “zviedru laiki”, “krievu laiki”, kur laikposma nosaukumā ietvertais etnonīms norāda uz tobrīd Latvijā politiskajā jomā dominējošās pozīcijās esošo etnisko grupu. Jēdziena “latviešu laiki” mums nav, toties ir “Latvijas laiks”, kad latviešiem bija sava valsts, kurai, pārfrāzējot Dž. Šopflinu, piemita latviešu kodī un simboli, latviešu uztvere un latviešu attieksmes, un tās noslēguma fāzē – “*ulmaņlaikos*” – bija sava “latviskuma un patiesības garā” rakstīta oficiālā vēsture. Šis laiks tautas vēsturiskajā atmiņā kopumā, bet ne absolūti visiem, saistās ar labāko, kas ar latviešiem noticis, neraugoties uz tam sekojošos “*padomju gados*” izstrādātās oficiālās vēstures centieniem atspoguļot LR neatkarības posmu citā gaismā. Bet savukārt Latvijas valstiskās neatkarības atgūšanas posmu pavadīja no “*padomju laika*” oficiālā uzstādījuma atšķirīgs, pārsvarā vecākās latviešu paaudzes atmiņās balstīts un jau pieejamo vēstures liecību publikācijās pamatots skats uz Latvijas 20. gadsimta vēsturi.

Ja mēs aplūkojam respondentu zināšanas par savas tautas vēsturi, tad jāsecina, ka intervētās personas un dzīvesstāstu autori latviešu likteņgaitās saskatīja *brīvības* un *nebrīves* posmus, kuru atšķirība ir latviešu pozīcijās – dominējošās vai pakļautās – administratīvajā un valsts pārvaldē, ekonomikā un kultūrā. Jāatzīst, ka respondentu priekšstati par latviešu vēsturi ir visai shematiski – 700 verdzības gadi (te ietilpst „vācu laiki”, „poļu laiki”, „zviedru laiki” un „cara laiks”), kam seko valstiskās neatkarības posms („Latvijas laiks”, „ulmaņlaiki”), kas mijas ar 1940./1941. gadu (“Baigo gadu”), Otro pasaules karu (“vācu laiks”) un 50 padomju okupācijas varas gadiem („krievu laiks”, „komunistu laiks”, „padomju laiks”), pēc kuriem nāk Atmodas notikumi un valstiskuma atjaunošana (“Atmodas laiks”, „neatkarības laiks”, „II Latvijas laiks”).

„Runājot par latviešiem kā par cilvēkiem, tad varētu būt, teiksim, tie laika sprīži, kamēr latvieši ir bijuši brīvi, kamēr varējuši veidot savu valsti. [citi ir] savukārt tie posmi, kad viņi ir bijuši iekaroti. Nu tā jau arī saka – tur „zviedru laiki”, „vāciešu laiki” teiksim 14. gs., nu, okupācijas laiks, tas jau arī ir atstājis savas pēdas, teiksim, kad tika ievesti vjetnamieši un citu sadraudzīgo valstu pārstāvji. Nu, pēdējais ir tas neatkarības laiks” [s31C]. Sniedzot vērtējumu latviešu tautas vēsturei, bieži sastopamas šādas pārdomas:

„Nu, latvieši jau būtībā ir pārcietuši ļoti smagus laikus” [s66C]. „Mēs esam bijuši apspiesti caur un cauri un atkarīgi no kaut kādas citas tautas, citas varas. Tas arī daudz ir ietekmējis mūs. Ietekmējis visu mūsu pagātņi, visu mūsu dzīvi, mūsu tautas dzīvi” [s68B]. „Nu, cittautieši ienāca Latvijā, pasludināja sevi par kaut kādiem varoņiem, karaļiem vai par ko tur un.. [Latviešus] nolika tā kā zemniekus, un lai strādā viņu labā” [v18R]. „Mīdīja kājām latviešu tautu” [v86D].

Dažādu paaudžu respondentu stāstījumos var konstatēt attieksmes maiņu pret kādreiz pār latviešiem politiski dominējošo etnisko grupu un konstatēt tās cēloņus. Intervijās un vecākās paaudzes respondentu dzīvesstāstos konstatējams pagātnes pārestībās (ļauņie muižkungu – apspiestie zemnieki) balstīts, negatīvs vāciešu etniskās grupas vērtējums („vācu baroni taču pēra manu vectēvu” [v86D]), ko nereti vainago secinājums – „ja nebūtu padomju iekārta nodibinājusies, un, ja nebūtu šitā ārdījusies

(..), tad ar ziediem jau nu vāciešus nebūtu sagaidījuši” [v79B]. Vai arī „Pirms tām zvēribām, kad 1940. gadā domāja, kas notiks? Visi labāk gribēja krievu lāci nekā Hitleru” un 1939. gadā, vāciešiem repatriējoties, tika saukts „lai brauc uz neatgriešanos” [s75R], „uz Vāciju vardītes dīrāt” [s79C]. Kāds respondents atzīst: “Te mūsu pasaules uzskats sašūpojās, jo ne vienmēr, kas skolā mācīts... viņus [vāciešus] sagaidīja kā atbrīvotājus” [OMF 2300/159]. Vidējās un jaunākās paaudzes intervētās personas bieži puda viedokli, ka „pēdējā laikā pret vāciešiem, poļiem, zviedriem tas ir sen aizmirsts.. un sen viss ir aizgājis, jo šobrīd aktuāla esot pēdējā „it kā uzkundzēšanās” ...” [s43D], kas izpausmi rod emocionālos krievu etnolingvistiskās grupas vērtējumos, no kuriem visbiežāk šajā kontekstā sastopamie ir:

1) zināmas šīs grupas daļas, īpaši politiķu, nelojalitāte pret Latvijas valsti

„Šobrīd, manuprāt, tā lielākā problēma ir tieši tajā, ka tieši šie te cilvēki [krievi] negrib atzīt Latviju un (..) viņi to tālāk nodod, to ieaudzina” [s22R].

„Tādas viņiem [krieviem] domas, ka vispār nevajag tādu brīvu Latviju.” [s66C]

2) krievu vēlme pēc padomju iekārtas un līdz ar to arī sava privilēģētā stāvokļa atgriešanās

„[krievi] nevar samierināties ar to, ka nu ir sairusi tā [Padomju Savienība] (..) Tagad te Latvijā ir slikti, jo viņiem te bija ļoti labi. Jā, kad viņi ienāca, tad ņēma, ko viņi gribēja” [s79T].

„Bišķīt mani kaitina tas, kad viņi [krievi] negrib pieņemt to, ka viņi atrodas Latvijā” [s43B].

Jāatzīst, ka šī shēma, mainoties tikai etnonīmiem un teritoriālajiem apzīmējumiem, konstatējama arī 20. gs. starpkaru perioda Latvijas publiskajā telpā, kurā savulaik ar līdzīgiem argumentiem vērsās pret „vācu melnajiem bruņiniekiem” vai „rasnajīm pūļu panīm”.

Latvijas valstiskās neatkarības zaudēšana 1940. gadā ir klātesoša gandrīz visos respondentu stāstījumos, kas liecina par šim notikumam atvēlēto nozīmīgo vietu kolektīvajā atmiņā. Intervētie cilvēki bieži vien kā labākos laikus latviešu tautas vēsturē minēja Latvijas valstiskās neatkarības posmu starpkaru periodā, kas asociējas ar labklājību, ekonomisko uzplaukumu, noteiktu saimniekošanas un vērtību sistēmu, patriotismu, latvisku audzināšanu, latvietības godā celšanu utt. Bet tad nāca 1940. gads un “Latvija ir pagalam!” [OMF 2300/129], „mēs vairs nebijām, mēs tikām nosvītroti” [s75R]. „Nāk ar ieročiem un to pārlicību, kas tev ir, pasludina par nepareizu.” [s22R] 1940./41. gadā, kā arī laikā pēc Otrā pasaules kara, kas stāstījumos apzīmēti kā „krievu laiki”, „komunistu laiki”, „padomju laiki”, „okupācijas laiks”, latviešus fiziski un morāli nīcināja, izsūtīja uz Sibīriju, atņēma īpašumus, padarīja par otrās šķiras pilsoņiem, kas veikts, nicinot latviešu valodu un piešķirot privilēģijas iebraucējiem. Ieskatam daži citāti no respondentu stāstījumiem.

„Es visvairāk pārdzīvoju to, kas notika 1941. gadā, kas notika ar latviešu cilvēkiem. (..) tā pāridarīšana tajos cietumos.. (..) es zinu, kad es arī pāris reizes savam tēvam dzīvību glābusi” [s79C].

„Daudzi latvieši tomēr tika aplaupīti, no mājām izdzīti. Nemaz nerunājot par nošaušanu un Sibīriju. (..) No Krievijas jāatsūta, protams, visa [iebraucēji no PSRS] ģimene. Labākie dzīvokļi. Sievai labākās darba vietas, vīrs priekšnieks un viss. Un latvieši, protams – ne latviešiem bija dzīvokļi, ne latviešiem bija tiesības. Latvieši tikai par kalpiem, faktiski” [s66C].

„Pirmkārt, jau bija jāpārdzīvo, ka atņēma visu to, nu... Es domāju – jūs saprotat, ja ar pūlēm ir sastrādāts tas.. ka tev ir govīs un lauki tīri izravēti, un visu paņēm.. Viss tikai ar rokām, mums nebija algots cilvēks. Ar bērnu un pašu rokām.. un, ja to visu paņēm..?” [s79T].

“Krievi priekšnieki. Sabrauca radi. Visi dzīvokļi viņiem” [OMF 2300 /9].

„Redz, ja tā ņem, ar šīs dienas skatījumu, tad tas bija ļoti pazemojoši. To krievu valodu mēs, teiksim, mācījāmies skolā. Cik nu labi vai slikti, bet es 1951. gadā iestājos institūtā. [Latvijas] Profesori lielākoties bija Rietumos, un no Krievijas bija profesori. Nu, un lekcijas notika krievu valodā. Lūdzu! Visas anatomijas un viss tikai krieviski! Visas histoloģijas. Vai ar to rēķinājās kāds?” [s75R].

„Padomju laikos krieviem visur kur bija teikšana. Latviski tu nevarēji daudz čivināt. Pēdējā laikā taču visi dokumenti nāca tikai krievu valodā, latviski vairs nebija” [v79B].

„Pirms tā latvietim tas brīvvalsts laiks deva to identitāti, viss pārējais tika ieaudzināts. Ka viņam ir tā patstāvība, ka viņš ir latvietis.. Un atkal okupācijas laikā tieši pretēji viņam pateica, ka viņš nav nekas, ka viņš reāli tiek nolīdzināts, viņam nevar piederēt nekas. Savā ziņā viņš ir kā vergs vienkārši. Viņam it kā tiek aizmālētas acis un tiek iestāstīts, ka it kā tas ir labi, normāli... Bet tajā pašā laikā no sākuma ir tā, ka tie pirmie cilvēki viņi pretojās, jo bija redzējuši savādāku dzīvi. Bet, ja tu neesi redzējis savādāku dzīvi? Tu nevari pateikt, kas ir labs, ja to neesi redzējis. Un līdz ar to viņš arī tālāk audzina tā savus bērnus, un tā principā mēs degradējamies. Viņš kļūst zemāks, nekā viņš pats par sevi ir” [s22R].

Padomju sistēmai sabrūkot, atmiņu stāsti par baisajiem notikumiem 1940./1941., 1949. un citos pēckara gados sasniedza paaudzes, kas šos laikus nebija pieredzējušas. “Bet tajā pašā laikā, es zinu, ka, īpaši pēdējā laikā, ir ļoti bieži tā, ka gribas daudz ko pierakstīt tiem “krievu laikiem”, bet pasniedzēji saka, ka tik traki arī jau, ka nu nebija. Bija ļoti daudz kas tāds, kas tagad it kā sāk pagriezts daudz traģiskāk nekā viņš bija patiesībā” [s21T].

Kolektīvās sāpes par valsts zaudējumu un tautai nodarītajām pārestībām, kas arī vienoja cilvēkus uz barikādēm, cīnoties par Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanu, šodien ir institucionalizētas kā valstiski nozīmīgas kalendārās sēru un atceres dienas (25. marts, 14. jūnijs, 17. jūnijs, 4. decembris) un reprezentētas piemiņas akmeņos represētajiem Latvijas iedzīvotājiem, 1993. gadā nodibinātajā Latvijas Okupācijas muzejā, dokumentālajās un kino filmās, preses publikācijās, mācību, zinātniskajā un memuārliteratūrā, uz ko stāstījumos respondenti nereti atsaucas. Lai gan vidējās un jaunākās paaudzes respondenti atzīst, ka ikreiz nespēj saistīt kalendārās sēru dienas datumu ar notikumu, viņi uzskata, ka sēru un piemiņas dienas ir nozīmīgas tieši vecākajai paaudzei, kas šos notikumus pieredzējušas, un pastāv uz to nepieciešamību. „No rīta pamostos, izeju ārā, redzu karogu, un tad es cenšos atcerēties, kas par dienu. (..) [to mērķis ir] Atgādināt par to, kas ir bijis. Atgādināt to, kas ir noticis” [v22T]. Vecākās paaudzes pārstāvji uzskata, ka tās nepieciešamas tieši jaunākās paaudzes dēļ, “lai neaizmirstu, kas ir bijis un kas un kāpēc ir bijis!” [s66C].

Kā situācijas upuri respondentu stāstījumos dominē – „latvieši”, „latviešu tauta”, „katra otrā latviešu ģimene”, „mēs”, „labākā latviešu daļa”. Daži piemēri:

„Latviešiem sāp tā netaisnība, kas viņiem bija nodarīta. Tas sāpēs visu laiku! Tas pats 1940. gads un tā valstiskā izjaukšana. Tās mierīgās, normālās dzīves izjaukšana. Ja karš, tad karš! Uzbrūk kāds un viss.. Bet šitāda okupācija, šitāda karaspēka ievēšana ar viltu, ar visiem šitiem slepenajiem dokumentiem.. Tas latvietim noteikti ļoti sāp. Man arī tas ir iekšā. To nevaru vēl līdz šim nekādi saprast, kā tas varēja notikt? Un man ļoti žēl Latvijas.. Vot, tajā brīdī man ļoti žēl Latvijas. Tieši kā valsts, kā cilvēku ielikta darba un veidojuma, kas bija tik brutāli samīdīts” [s72D].

Atbildība par latviešu tautai nodarīto, respondentuprāt, ir jāuzņemas „visai tai sistēmai”, “režīmam”, „komunistiem”, „iebraucējiem”, „krieviem”. Dzīvesstāstu autoriem padomju okupācijas varas laiks asociējas ar “krievu ienākšanu” [NMV 26, 56, 79], ar “bailēm no krieviem”, no “krievu otrreizējās ienākšanas” [NMV 56; 95;

1004; OMF 2300/165], ar “*krievu zvērībām*” [NMV100,112] u.tml. Zīmolu uzlikšana paredz arī noteiktas sekas un tas, ka stāstījumos jēdzieni “*krievi*”, “*okupanti*”, “*iebraucēji*”, “*komunisti*”, “*boļševiki*” nereti lietoti kā sinonīmi, iespējams, norāda arī uz analogu situāciju ar atbildības atribūciju. Lai gan krievu atbildību par notikušo uzsvēra tikai daži vecākās un jaunākās paaudzes respondenti. Lielākā daļa respondentu esot dzirdējuši par šībrīža atbildības uzvelšanu krieviem, bet tam nepiekrīt vai piekrīt tikai daļēji, akcentējot pašu latviešu lomu komunistiskā režīma atbalstīšanā. Atbildības uzvelšana krieviem pastāvot emociju līmenī, bet izglītoti cilvēki jau saprotot.

“*Visur, visur tevi pazemoja. Negribas domāt. Visur bija priekšnieki krievi, visur bija. Visur un tikai krieviski runāt*” [NMV 1004].

„*Un arī es pašreiz sāpīgi to uztveru, bet es to neuztveru tāpēc, ka man vajadzētu pret Daugavpils krieviem vai kādiem citiem krieviem just naidu par to, ko viņi ir izdarījuši. Vienīgais rodas pretdarbība, gribas teikt pretī tanī brīdī, kad sāk teikt, ka tagad latvieši nabaga krieviem dara pāri. Bet vai jūs mums neesat nodarījuši pāri? Vai jūs nevarat to saprast, ka jūs mums nodarījāt pāri? Jo mums bija sava valsts...*” [s65D].

“*Tā runā visur, ka pie visa vainīgi krievi un tad tā.. bet viņi jau nebija vienīgie. Es nezinu, es nevaru tā paskaidrot*” [v18R].

Intervētās personas un dzīvesstāstu autori pārstāvēja viedokli, ka padomju okupācija radījusi milzīgu triecienu latviešu tautas morālajai stājai:

1) izskaužot latviešu labās īpašības

„*tā kā algas bieži vien nebija atkarīgas no tā, cik labi strādāja, (..) ja tu biji vienkāršs strādnieks vai kaut kāds ierēdnis, tev tā alga būtiski nemainījās no tā, cik tu tur daudz vai cik labi tu to padarīji. Ja jau alga no tā nemainās, tad jau cilvēks noteikti juta. Tas droši vien cilvēkus ietekmēja un ja tas notika nevis vienu divus gadus, bet vairākus desmit gadus, tas atstāja iespaidu uz cilvēkiem*” [v50R].

“*[1940./1941. gadā] Mums bija lieli ābeļdarzi, mēs nedrīkstējām pat pie āboliem iet. Pa nakti, kad gribējās, vajadzēja iet zagāt savā mājā*” [NMV 1001].

2) ievazājot citu tautu netikumus (rupju lamāšanos, slinkumu)

“*Šitajos padomju laikos ir briesmīgi maitāti. Ārkārtīgi rupji*” [v79B].

“*tas, kas notika tūlītās, kad nāca nu .. padomju vara pirmo reizi ienāca, nu? Tad sākās tā tumsonība*” [s79C].

“*Komunisma gadi ir tik tālu sabojājuši, ka saproti .. uzvedībā, uzvešanās ir pavisam savādāka tiem latviešiem.. Komunistiskā audzināšana iztaisīja ļoti lielu robu tautā. Ļoti lielu robu. Iedomājies, ja pie mums vecajā Latvijas laikā uz durvīm nebija atslēgu*” [v86D].

Padomju okupācijas varas laiks ir radījis milzīgu triecienu valsts ekonomikai, atsviežot to atpakaļ par daudziem gadu desmitiem.

“*un tad tas veikals... Uzreiz, kad parādījās tie ar gumijas zolēm, tie padomju zābaki, tad mēs, bērni, gājām un brīnījāmies – kā tādi zābaki? Tāda gumijas zole nav redzēta! Pavisam tas līmenis bija kaut kas cits, un nekas tur vairs nebija*” [s79C].

“*Tas mūžīgais piemērs, kas ar Somiju notiek un kas ar mums varēja būt. To jau mēs nevaram aizmirst nekā*” [s43R].

“*Dziļi iekšā tas ir. Iedomāties, kā būtu, ja nekas tāds nebūtu, ja Latvija augtu, kā viņa tad auga, tad varbūt viņa būtu izaugusi kaut kas vairāk nekā tagad. Tā ir tā apakšā tāda iekšēja sajūta. Viss, kas ir noticis, tas ir tā. Varēja būt labāk.*” [v22T]

Latvijas atrašanās PSRS sastāvā ir ietekmējusi zemes un latviešu atpazīstamību Eiropā un pasaulē.

“Runājot ar cilvēkiem, intelligentiem cilvēkiem – nu kaut vai Vācijā. Nemaz tālāk nemeklēsim. Cilvēkiem ir tāds elementārs priekšstats, kas ir Latvija. – Lietuva! Nav Lietuva. – Kas tad ir? Rīga? Ā, skaidrs – Krievija. Ar to viss ir cauri. Tu esi krievs. Es saku – nē, es neesmu krievs!” [v70C].

Notikušā sekas ir jūtamas šodien un būs jūtamas vēl ilgu laiku.

„Kad Mozus izveda no Ēģiptes ebreju tautu, vadāja viņu pa tuksnesi. Vadāja tik ilgi, kamēr nomirs pēdējais vergs (..) Tā i pie mums, kamēr neizmirs pēdējais komunismā audzināts cilvēks, tolka [=jēgas] nebūs” [v80D]. “Es domāju, ka varbūt ar nākošajām paaudzēm laika ritējumā varbūt, ka tomēr kļūs savādāk” [v22T].

Tekstā ievietotajā tabulā (skat. tab. nr. 2) apkopotas respondentu domas par dažiem Latvijas 20. gs. vēstures posmiem un viņu viedoklis par to, kāds ir krievu skatījums uz Latvijas vēsturi.

2. tabula

Respondentu skatījums uz 20. gs. vēsturi un krievu vērtējums tā kontekstā

Latvieši	Posms	Latviešuprāt, krievi uzskata, ka
latvieši baudīja labākos laikus savā valstī – ekonomiskais un kultūras dzīves uzplaukums.	1918.–1940. gads	bija buržuāziskā Latvija, kur strādniekus un kalpus nežēlīgi ekspluatēja
padomju okupācija, kas pārtrauca valsts pēctecīgu attīstību. Latviešu fiziska iznīcināšana un deportācijas	1940./41. gads	atbrīvojuši un nevis okupējuši, atnesuši latviešiem kultūru, lai gan bija mazizglītoti, un “oficiermadāmas uz ballēm tērpās naktskreklos”
tikai 1940. gada iespaidā un cerībā atgūt savu valsti, latvieši, sākumā brīvprātīgi, iesaistījās leģionā, vēlāk nebija nekādas brīvprātības. nereti nācās cīnīties brālim pret brāli	Otrais pasaules karš	latvieši ir fašisti; un par tādiem latviešus sauca visus padomju gadus un saucot joprojām. uzvarot karā, nesuši mieru visām tautām
Otrreizēja okupācija; deportācijas un kolhozi, īpašuma atņemšana, krievu valoda; ideoloģiskais spiediens; preču deficīts; nebija bezdarbs; bija sociālās garantijas	1944.–1991. gads	ir „atbrīvotāji” un nevis okupanti un attiecīgi arī uzvedās; priekšnieki, privileģētā slāņa pārstāvji; nav atbildīgi par latviešu tautai nodarīto pārestību
Latvijas Republika – mērķis, kā atjaunošanas vārdā dzīvots un ciests visus 50 okupācijas gadus; vieta, kur latvieši nosaka lietu kārtību	1991.–...	Padomju Savienībā bija labāk, jo viņi bija dominējošā grupa.

Secinājumi

Latviešu respondentu etniskās identitātes līmenī integrācijas procesu ietekmējoši faktori:

1. latviešu valodas lietojums. Latviešu valoda vienmēr ir bijusi viena no būtiskākajām latviešu etniskās identitātes pazīmēm. Tās apzināta nelietošana un/vai nezināšana tiek uztverta kā necieņa pret tautu un zemi, kurā dzīvo. Tas rada diskomforta sajūtu latviešos un veicina noteiktas attieksmes un uzvedības izveidi. Dzīvojot svešā valstī, jāpieņem mītnes zemes valoda, tradīcijas un likumi (to skaitā Valodas likums un Izglītības likums). Latviešuprāt, krievi nemācās latviešu valodu, jo, zinot to, atzītu latviešu dominējošo stāvokli Latvijā. (*“Vienkārši es nezinu – viņi kādreiz varbūt jutušies ļoti vareni, un pēc tā Padomju Savienības sabrukuma viņi jau it kā cenšas savu varenību parādīt, vienkārši nerunājot”* [v22T]);

2. teritoriālā piederība. Intervijās akcentēta sakņu sajūta, **piederība zemei** un nosodījumu izpelnās ikviens, kas nedzīvo savā etniskajā dzimtenē – gan latvieši, kas šobrīd dodas labākas dzīves meklējumos uz citām ES valstīm, gan te ieceļojušie un uz dzīvi apmetušies cittautieši, kas tiek uzlūkoti kā konkurenti sociālajā, ekonomiskajā un politiskajā sfērā;

3. vēsturiskā atmiņa. Latviešu vēsturiskā atmiņa, kuras struktūrā nozīmīgu lomu ieņem „**kultūras trauma**”, kas šobrīd attiecas uz valstiskuma zaudēšanu 1940. gadā, pārrāvumu valsts attīstībā un dramatiskajiem notikumiem padomju okupācijas varas sākuma gados, atšķiras no pēckara gados Latvijā iebraukušo iedzīvotāju kolektīvās atmiņas. Vēsturiskā atmiņa nosaka latviešu īpašo **attieksmi pret valsti**. Intervijās un dzīvesstāstos ļoti pārliecinoši dominē viedoklis, ka mūsdienu valsts ir likumsakarīgs turpinājums 1940. gadā vardarbīgi iznīcinātajai valsts iekārtai (tas atspoguļojas arī Valsts likumdošanā), kas tautas kolektīvajā atmiņā saistās ar visu labāko, kas bijis. Bet noteikta daļa citu etnisko grupu pārstāvju nepiedalās šādā Latvijas valsts redzējumā, ko latviešu respondenti traktē kā nelojalitāti, necieņu pret pamattautas ciešanu pilno vēsturi un sava viedokļa uzspiešanu, kas rada zināmu spriedzi etnisko grupu attiecībās;

4. sociālā uzvedība. Viena no intervijās izceltajām latviešu tautas sociālās uzvedības iezīmēm ir **pielāgošanās spējas** valstī dominējošām varām un tautām, apgūstot to valodu un pieņemot “spēles noteikumus”. Mēs vienkārši sagaidām, ka cittautieši rīkosies tāpat kā mēs savulaik. Tas nenotiek, un tas rada zināmu neapmierinātību. Ja “mēs” varējām, kāpēc “viņi” nevar? Daļa krievu tā nedarot, un tur vainojams esot “*lielkrievu šovinisms*” un “*viņu lieluma mānija*”.

Vēsturiskās atmiņas un tai klātesošās kultūras traumas rosinātās negatīvās emocijas zināmā latviešu sabiedrības daļā, īpaši vecākajā paaudzē, rada noteiktu uzvedības modeli – **novēršanos un izvairīšanos no kontaktiem**. (*„Es nevienam ļaunu nedarīšu, es nedaru ļaunu, bet es vienkārši no šiem cilvēkiem novēršos”* [s77C]. *“Es necenšos runāt ar krieviem. Viņi saka, ka es lepna vai kā, bet es nerunā”* [NMV 1004]). Bet noslēgtība neveicina dialogu, tā mazina saprašanās iespējas.

Novēršanās un apslēptās emocijas (bailes? neuzticēšanās? dusmas?), kas saistās ar vēsturiskās netaisnības un pāridarījuma sajūtu, izpaužas pašvaldību un Saeimas vēlēšanās, kur partiju priekšvēlēšanu programmās vēlētāju balsu pievilināšanai manipulācija ar jēdzieniem “okupācija”, “okupācijas seku likvidēšana”, “deokupācija”, “repatriācija” u.tml., joprojām ir klātesoša un joprojām zināmā mērā sevi attaisno. Notiek acīmredzams **etniskais balsojums**, jo *„mēs jau bijām zem krievu valdīšanas un zinām, kā latviešiem tad gāja”* [v30B]. Nedrošība un bailes no situācijas atkārtotāšanās ir **vadījušas daudzas respondentu politiskās izšķiršanās** (piem, pretēji savai pārliecībai atbalstīta Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā, jo

nevēlējās saņemt apsveikuma telegrammu no V. Putina [s29R] u.tml.) un savukārt vēlme izpatikt vēlētājam veidojušas politiķu nostāju un lēmumus.

Nobeigums

Etniskās grupas nodalošās robežas to locekļu apziņā pastāv gandrīz jebkurā sabiedrībā. Bet publiskajā telpā, parādoties diskusijai par atšķirībām, kas šķir grupu „mēs” no grupas „viņi”, jau ir sniegta atbilde uz jautājumu, kāpēc tas tiek darīts – vai tā ir cīņa par resursiem, vai cīņa par atzīšanu, vai kas cits. Autoresprāt, cīņa par atzīšanu ir uzskatāmākais iemesls apzinātai konfrontācijas uzturēšanai starp etniskajām grupām Latvijā.

1980. gadu beigās un 1990. gadu sākumā, mainoties politiskajai situācijai, mainījās arī Latvijas sabiedrību veidojošo etnisko grupu lomu izkārtojums sabiedrībā: padomju varas gados faktiski dominējošā etniskā grupa zaudēja savas pozīcijas. Izveidojās situācija, kad etniskās grupas paštēls nesakrita ar to, ko par to domā *citi*, kas nesa sev līdzīgu diskomforta, aizvainojuma un vilšanās sajūtu. Latviešu mediju telpā krievi pēkšņi no „atbrīvotājiem” bija kļuvuši par „iekarotājiem”, „okupantiem” un „migrantiem”, kas nebūt nesaskanēja ar viņu autostereotipu. Latvieši savukārt kā apliecinājumu savam priekšstatam par sevi, savu vietu un lomu Latvijā no citām, te dzīvojošām, etniskām grupām sagaidīja galvenokārt adekvātu latviešu valodas lietojumu valstī un izpratni par Latvijas vēstures notikumiem, kas noteikuši daudzas latviešu turpmākās izvēles. Sagaidītais balstīts pašu uzvedības modelī, kad nācās atzīt citas grupas politisko dominanti.

Latviešu identitātei, kopīgajai „mēs” apziņai nozīmīgie stāsti par traģisko valstiskuma zaudēšanu 1940. gadā, cīņu pret abām lielvarām Otrā pasaules kara laikā, atkārtoto okupāciju un tautas dzīvā spēka zaudējumiem un ciešanām, kas publiskajā telpā nonāca 1980. gadu beigās, nesaskan ar atbilstošā krievu etnolingvistiskās grupas mītā esošo sižetu, izpratni par lietu kārtību, varoņiem un antivaroņiem. Nevēlēšanās iedziļināties un attiecīgi izturēties pret stāstu nozīmību otras grupas pašizpratnei publiskajā telpā radījusi daudzas klišejas un nesaskaņas starp tām. Vēsturiskās atmiņas izraisītās emocijas – no vienas puses, bailes par situācijas atkārtošanos, no otras – vilšanās par neatzīšanu un nepiedalīšanos tādā pagātnes redzējumā no Latvijas sabiedrības daļas un Krievijas valsts puses – ietekmējušas ne vienu vien latviešu politisko izšķiršanos un sociālo uzvedību – novēršanos un apzinātu izvairīšanos no kontaktiem.

Skola, ģimene un mediji (respondenti visbiežāk atsaucās uz TV redzēto un dzirdēto) veido un/vai apstiprina personas arsenālā esošās zināšanas/pieņēmumus par savu un citu etnisko grupu, tāpēc būtu jārunā par viņu atbildību klišeju un negatīvu stereotipu uzturēšanā un izplatīšanā. Sabiedrības integrācija ir abpusējs process – jāiegulda un jāgūst abām (visām) tajā iesaistītajām pusēm. Šajā sakarā varētu vēlēties abpusēju cīņu ar aizspriedumiem un pieņēmumiem par otru grupu, abpusēju prasmī sadzirdēt vienam otru un abpusēju izpratni un nevis sagaidīšanu, ka tas jādara tikai tiem otriem. Bet galvenais – abpusēju vēlmi to darīt.

Semiotikā pastāv uzskats, ka saprasties var cilvēki ar līdzīgiem tēzauriem (zināšanu kopums, kuras uzkrājis kāds cilvēks, kolektīvs vai sabiedrība kopumā) un, kā raksta M. Mamardašvili, pretējā gadījumā „labāk kopā izprast kaut ko citu” (Agejevs, 30), piemēram, pieņemot otra citādību un tiesības tādām būt, pievērsties citām sabiedrības integrācijas jomām.

Literatūra

Agejevs V. Semiotika. – Rīga, 2005.

Alexander J. C., Eyerman R., Giesen B., Smelser N.J., Sztompka P. Cultural Trauma and Collective Identity. – Berkeley, 2004.

Anttonen P.J. Introduction: Tradition and Political Identity // Making Europe in Nordic Contexts / Ed. by P. J. Anttonen. – Turku, 1996., P.7–40.

Barth F. Introduction // Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference / Ed. by F. Barth. – Boston, 1969., P.9–38.

Berger P.L., Luckmann T. The Social Construction of Reality: A Treatise on the Sociology of Knowledge. – London, 1966.

BSZI, Etniskā tolerance un Latvijas sabiedrības integrācija. – Rīga, 2004.

BSZI, Etnopolitiskā spriedze Latvijā: konflikta risinājuma meklējumi. – Rīga, 2005.

Cohen A. P. Introduction: Discriminating relations: identity, boundary and authenticity // Signifying Identities. Anthropological perspectives on boundaries and contested values / Ed. by Anthony P. Cohen. – London and New York, 2000., P.1–13.

Eyerman R. Cultural Trauma: Slavery and the Formation of African American Identity. – Cambridge, 2001.

Freeman M. Rewriting the Self. History, Memory, Narrative. – London, NY, 1993.

Friedman J. The Past in the Future: History and the Politics of Identity // American Anthropologist. – 1992. – No. 94 (4), P.837–859.

Giesen B. The Trauma of Perperators. The Holocaust as the Traumatic reference of German National Identity // Alexander J.C... Cultural Trauma and Collective Identity. – Berkeley, 2004., P.112–154.

Gundare I. Vēstures mācīšanas līdzekļi Latvijā 1991–2001 // Latvija divos laikposmos: 1918–1928 un 1991–2001. / sast. Ļ. Zīle. – Rīga, 2001., 244.–249.lpp.

Haller M. Europe and the Arab–Islamic World. A Sociological Perspective on the Socio–cultural Differences and Mutual (Mis)Perceptions between Two Neighbouring Cultural Areas // Innovation. – Vol. 16., № 3. – 2003., P. 227–252.

Honneth A. The Struggle for Recognition: the Moral Grammar of Social Conflicts/ translated by Joel Anderson. – Cambridge, 1995.

International Encyclopedia of the Social & Behavioural Sciences / Ed. by chief Neil J. Smelser, Paul B. Baltes. – Vol.7. – Elsevier, 2001.

LU FSI, Mainīgās identitātes: etnisko grupu mobilizēšanās un Latvijas sabiedrības integrācija. – Rīga, 2004.

Making Europe in Nordic Contexts / Ed. by P. J. Anttonen. – Turku, 1996.

Schöpflin G. Nations. Identity. Power. The New Politics of Europe. – London, 2000.

SKDS, Uzskati par starpetniskajām attiecībām Latvijā: Latvijas iedzīvotāju aptaujas rezultātu apkopojums. – Rīga, 2005.

Smelser N. J. Psychological and Cultural Trauma // Alexander J.C., Eyerman R., Giesen B., Smelser N.J., Sztompka P. Cultural Trauma and Collective Identity. – Berkeley, 2004., P.31–59.

Via Dolorosa: Staļinisma upuru liecības / sast. un atb. red. A. Līce. – 1. un 2. grāmata. – Rīga, 1990., 1993.

–

Via Dolorosa: Staļinisma upuru liecības / sast. un atb. red. A. Līce. – 3. un 4. grāmata. – Rīga, 1994., 1995.

Тихков В. С. Очерки теории и политики этничности в России. – Москва, 1997.

Nevalstisko organizāciju loma sabiedrības integrācijā

Ievads

Latvija šobrīd atrodas attīstības posmā, kurā viens no scenārijiem ir dažādu sociālo un etnisko grupu saliedēšanās vienotā sabiedrībā. Ja šis process noritēs veiksmīgi, tad rezultāts būs politiskā nācija, kurā par demokrātisko vērtību garantu kalpos stipra un vienota pilsoniskā sabiedrība.

Latvijas Universitātes aģentūras Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūta projekta *Pretestība sabiedrības integrācijai: cēloņi un pārvarēšanas iespējas* ietvaros tika pētīta etniskā dimensija un starpetniskās attiecības Latvijas nevalstisko organizāciju (NVO) sektorā.

Teorētiskais pamatojums

Pētījuma teorētisko pamatu veido vairāku filozofu, sociologu un politikas zinātnieku darbi, kas analizē pilsoniskās sabiedrības problemātiku un vērtīborientāciju, kā arī sabiedrības integrācijas un etnopolitikas teorētiskos un praktiskos aspektus. Pētījums balstīts uz šādiem teorētiskiem pieņēmumiem:

- 1) Individū iesaistīšanās formālajos un neformālajos sadarbības tīklos veicina piederības apziņu gan kopienai, gan valstij (Norris, 10; Putnam, 19). Piederības sajūta savukārt veicina konstruktīvu iesaistīšanos sociālos un sociāli politiskos procesos.
- 2) Individū iesaistīšanās formālajos un neformālajos sadarbības tīklos veicina savstarpēju uzticēšanos un toleranci. Saskaroties un sadarbojoties ar cilvēkiem, kuriem ir atšķirīga pieredze, uzskati un politiskā pārliecība, indivīds kļūst tolerantāks (Putnam, 288 – 290). Pētījumi pierāda, ka, jo augstāks ir sociālā kapitāla³ līmenis, jo augstāka ir tolerance pret dažādu rasu, reliģiju, etnisko grupu un seksuālo orientāciju pārstāvjiem (Norris, 13 – 15).
- 3) Pastāv arī atgriezeniskā saikne starp toleranci un sociālo kapitālu – tas ir augstāks sabiedrībās, kur dominē tādas vērtības kā tolerance un uzticēšanās.
- 4) Uzticēšanos kā būtisku vērtību min arī viens no pētījuma komandas dalībniekiem, vairāku ar etnopolitiku un etnisko identitāti saistītu grāmatu autors Džordžs Šopflins (*George Schopflin*), uzskatot, ka sabiedrības integrācijā būtiska ir ne tikai starppersonu uzticēšanās, bet arī pārvaldāmo un pārvaldītāju savstarpējā uzticēšanās. Ja starp politisko eliti un sabiedrību nav uzticēšanās, elite pārstāj reāli dalīties varā ar sabiedrību, jo baidās tikt *aizslaucīta* (Schopflin, 39).
- 5) Formālos un neformālos sadarbības tīklos iesaistītie indivīdi vienojas par noteiktu normu un vērtību kopumu. Tam savukārt ir ietekme gan uz indivīdu gan uz sabiedrību (Norris, 2). Tieši vienošanos par kopīgām vērtībām daži autori uzskata par visbūtiskāko faktoru sabiedrības vienotības un stabilitātes nodrošināšanā (Parsons, 46 -47).
- 6) Nevalstiskās organizācijas var kalpot arī kā tilts plaisu pārvarēšanai starp dažādām sabiedrības grupām.

³ Viens no pirmajiem, kas ieviesa sociālā kapitāla jēdzienu, bija Franču sociologs Pjērs Burdjē (*Pierre Bourdieu*). Ar sociālā kapitālā jēdzienu raksturo tos ieguvumus, ko indivīdi gūst no savstarpējās sadarbības. Sociālā kapitāla mērīšanai izmanto uzticēšanos un sadarbības jeb tīklošanās rādītājus. Fukujama (*Fukuyama*) ir izteicies, ka: “Sociālais kapitāls ir pilsoniskās sabiedrības pamatā un pilsoniskā sabiedrība savukārt ir nepieciešams modernās liberālās demokrātijas priekšnoteikums.”

- 7) Šopflins sabiedrības attīstības kontekstā uzsver trīs elementu – etnicitātes, pilsoniskās sabiedrības un valsts – attiecības. Šīm attiecībām, no vienas puses, ir jāatrodas zināmā līdzsvarā, bet, no otras puses, – visiem trim elementiem ir jābūt vienlīdzīgiem. Ja kāds no elementiem dominē, vai tieši pretēji, ir ļoti vājš, tad līdzsvars tiek izjaukts un attīstība kavēta (Schopflin, 39 – 41).

Pētījuma metodoloģijas kopsavilkums

Lai sasniegtu optimālus rezultātus un pētījuma ietvaros ne tikai fiksētu pastāvošo situāciju, bet arī meklētu procesu cēloņsakarības, pētījuma gaitā tika izmantotas gan kvalitatīvās, gan kvantitatīvās pētniecības metodes.

Tika apkopota informācija par Latvijā līdz šim veiktajiem nevalstiskā sektora pētījumiem, kā arī pētījumiem, kuros analizēti etnopolitikas un sabiedrības integrācijas jautājumi, kā arī intervēti nevalstisko organizāciju pārstāvji, bet otrajā posmā tika veikta NVO aptauja.

Daļēji strukturēto interviju primārais mērķis bija noskaidrot NVO sektorā iesaistīto respondentu priekšstatus par integrētu sabiedrību un sabiedrības integrācijas pakāpi, kā arī uzzināt viņu uzskatus un pieredzi par NVO lomu sabiedrības integrācijā.

Uz intervijās iegūto viedokļu pamata nav izdarāmi vispārināmi secinājumi, taču intervijās iegūtais materiāls atklāj noteiktai sabiedrības grupai piederīgo indivīdu subjektīvo skatījumu un sniedz ieskatu priekšstatu un rīcības motivāciju veidošanās mehānismā.

NVO aptaujas anketa tika izstrādāta, balstoties uz teorētisko bāzi, iepriekš veikto pētījumu atziņām un secinājumiem, kas radās pētījuma ietvaros veikto interviju rezultātā. NVO aptaujā tika izmantota telefonintervijas metode. Tika veikti aptuveni 465 zvani un 283 gadījumos (aptuveni 60% gadījumu) intervijas rezultātā tika iegūtas pilnībā izpildītas anketas. Lai gan iegūto datu apjomu var uzskatīt par reprezentatīvu NVO sektoram Latvijā, iegūto datu interpretācijas iespējas sašaurina neliels respondentu skaits atsevišķās grupās. Līdz ar to atsevišķos gadījumos rezultātus var klasificēt kā noteiktas tendences.

NVO aptaujas rezultātu apkopojums

Nevalstisko organizāciju un to pakalpojumu saņēmēju etniskais sastāvs un loma multietniskā sabiedrībā

Darba ietvaros atsevišķi netika analizēts Latvijas pilsoniskās sabiedrības attīstības līmenis. Analīze balstās uz pieņēmumu, ka Latvijā, lai gan vāji attīstīta, pilsoniskā sabiedrība tomēr pastāv.⁴

Pilsoniskajai sabiedrībai, tai skaitā nevalstiskajām organizācijām (NVO), kas ir pilsoniskās sabiedrības organizēta izpausme, ir īpaša loma demokrātiskā sabiedrībā, taču NVO sektors Latvijā attīstās samērā lēni. Tā kā, salīdzinot ar citām Rietumeiropas valstīm, Latvijā ir ne tikai mazāks organizāciju skaits, bet arī to cilvēku skaits, kas iesaistās nevalstiskajās organizācijās, politikas veidotāji vēl nav nonākuši pie visoptimālākajiem mehānismiem pilsoniskās sabiedrības iesaistīšanā politikas veidošanā. Tāpēc šis pētījums neskar jautājumus, kas saistīti ar NVO iesaistīšanu integrācijas politikas formulēšanā, bet koncentrēsies uz organizāciju

⁴ Par pilsoniskās sabiedrības vājumu liecina tāds formālas vērtēšanas kritērijs, kā neliels NVO sektors un neliela sabiedrības līdzdalība formālajos un neformālajos sadarbības tīklos. Saskaņā ar 2004. gadā veiktās iedzīvotāju aptaujas datiem tikai aptuveni 1% iedzīvotāju darbojas kādā NVO.

aktivitātēm un organizāciju pārstāvju attieksmēm pret integrācijas procesam svarīgiem jautājumiem.

Viens no būtiskākajiem jautājumiem, lai izprastu un novērtētu NVO lomu sabiedrības integrācijā, ir tas, vai vienās un tajās pašās organizācijās kopā darbojas dažādu etnisko grupu cilvēki. Citiem vārdiem sakot, vai NVO Latvijā kalpo par publiskajā telpā pieejamu tiltu dažādu sabiedrības grupu kontaktiem un sadarbībai. Ja jā, tad tas liecina par to, ka neatkarīgi no etniskās piederības vienas sabiedrības locekļiem rūp un interesē līdzīgi procesi un notikumi un viņi savā ikdienas dzīvē saskaras ar līdzīgām problēmām, kuru risināšanā izvēlas vienus un tos pašus līdzekļus un instrumentus, piemēram, līdzdalību nevalstiskajās organizācijās. Tādā situācijā var runāt par vienotu pilsonisko sabiedrību.

Jau interviju fāzē tika noskaidrots, ka liela daļa organizāciju, lai gan ir gatavas sadarboties ar visiem, kam svarīgi organizācijas mērķi, neatkarīgi no viņu etniskās piederības, ir monoetniskas.

Manā organizācijā nediskriminē ne pēc kā. Es, man liekas, esmu devis krieviem stipendiju. Man nav ne mazāko problēmu ar krieviem. (..) Bet tagad ir Nacionālās attīstības plāns. Man ir svarīgi ietekmēt, piemēram, lai būtu stratēģiskā izvēle par labu dzelzceļam, nevis autoceļam vai (..) piemēram, ietekmēt nodokļu politiku, lai zivis jūrā paliktu un zvejnieki gūtu labumu caur labākiem produktiem, labāk pagatavotu zivis, nevis taisītu lielākus tīklus. Tajā man nevajag ne krievu valodu, ne krievu iedzīvotāju atbalstu, lai cik ciniski tas arī nebūtu. [Minētā organizācija savu darbību balsta nevis uz plašu biedru skaitu, bet gan uz kvalitatīvu ekspertīzi noteiktā jomā – autora piezīme]

(vides organizācijas pārstāvis no Rīgas)

Analizējot aptaujas rezultātā iegūtos datus, ir skaidrs, ka, ja kopsakarībā apskata respondenta tautību un to, kādas tautības cilvēki pārsvarā darbojas respondenta pārstāvētajā organizācijā, tad korelācija ir ļoti izteikta.

1. tabula

Organizāciju etniskais sastāvs un respondenta tautība (%)

	Latvietis	Citas tautības pārstāvis	Kopā
Pārsvarā latvieši	77	0	77
Pārsvarā krievi	1	9	10
Pārsvarā citas tautības pārstāvji	0	1	1
Vairāku tautību, bet tautību sadalījums ir vienmērīgs	3	1	4
N/A (Nav atbildes)	0	9	9

Tikai vienā gadījumā tika intervēts respondents, kas nav latvietis, bet darbojas organizācijā, kurā pārsvarā ir latvieši. Vēl no tabulas redzams, ka ir ļoti neliels to organizāciju īpatsvars, kurās kopā darbojas dažādu tautību cilvēki, bet tautību sadalījums ir vienmērīgs.

Organizāciju darbības jomas un etniskais sastāvs (gadījumu skaits no tiem, kuri varēja sniegt atbildi uz šo jautājumu)

	Kultūras biedrība	Sporta organizācija	Pakalpojumu sniegšana	Interesešu aizstāvības organizācija	Vides organizācija	Brīvā laika pavadīšanas organizācija
Pārsvārā latvieši	33	6	16	79	24	34
Pārsvārā krievi	16		4	4		
Vairāku tautību pārstāvji, bet tautību sadalījums ir vienmērīgs	2		1	4	1	1

2. tabulā attēlotais organizāciju sadalījums pa darbības jomām un etniskais sastāvs uzskatāmi pierāda intervijās gūto priekšstatu par organizāciju etnisko sastāvu. Tā kā respondentu skaits atsevišķās grupās ir neliels, tad, balstoties uz aptaujas rezultātiem, droši var apgalvot, ka Latvijas NVO sektorā pastāv tendence, ka praktiski visās organizāciju darbības jomās dominē monoetniskas organizācijas.

Eksperti, kas tika lūgti komentēt to, ka lielākā daļa organizāciju ir monoetniskas, šo situāciju, no vienas puses, sasaistīja ar valodas zināšanu jautājumu:

Man liekas, ka vispār bija smags tas periods, kad sākās mērķtiecīga integrācija uz latviešu valodas pamata. (..) valodas zināšanas nav vēl tik lielā mērā nostiprinājušās ikdienas vidē, lai cilvēks labi justos latviskā vidē, lai tiešām uz latviešu valodas bāzes veiksmīgi varētu strādāt organizācijā.

un

Tur tiešām minoritāšu organizācijām bija tā, ka reti, kurā bija cilvēki, kas spēja sagatavot dokumentāciju latviešu valodā. Viņi ar bažām gaidīja mirkli, kad viņiem būs jāgatavo statūti latviešu valodā, tāpēc daļa no tām arī palika kā kultūras vai pašdarbības grupas, kuras pat īsti neiesaistījās kā NVO.

vai arī:

Daudzi nelatvieši neuzskata, ka viņi vispār šeit varētu kaut ko uzsākt. Daļu ierobežo valodas neprasme vai arī viņi domā, baidās, ka nevarēs normāli piedalīties latviskā organizācijā.

Bet, no otras puses, ar informācijas kustību publiskajā telpā, kur

(..) komunikācija nepārklājas, jo tad, kad mēs sludinām, ka mums vajag darbiniekus, krievu tautības jaunieši nepiesakās, un otrādi. Tas kaut kā nav izveidojies. Tie ir dažādi informācijas lauki.

Tai pašā laikā šāda situācija tiek saistīta ar atšķirīgu kultūrvēsturisku pieredzi:

Kaut vai par dabas aizsardzību — ja man ir kaut kādas atmiņas, kur es, piemēram, esmu bijis — ar savu opi laukos sēņojis un makšķerējis, vienam četrdesmitgadīgam krieviņam tādu atmiņu nevar būt, jo tādi krieviņi laukos nedzīvoja, viņam opis ir kaut kur citur, piemēram, izbijis karavīrs. Es braucu

gar Rūjienu ar mašīnu un galvā ir sajūta, ka te ir kaut kas mans. Tevi ar vietu asociē vēsture, pieredze.

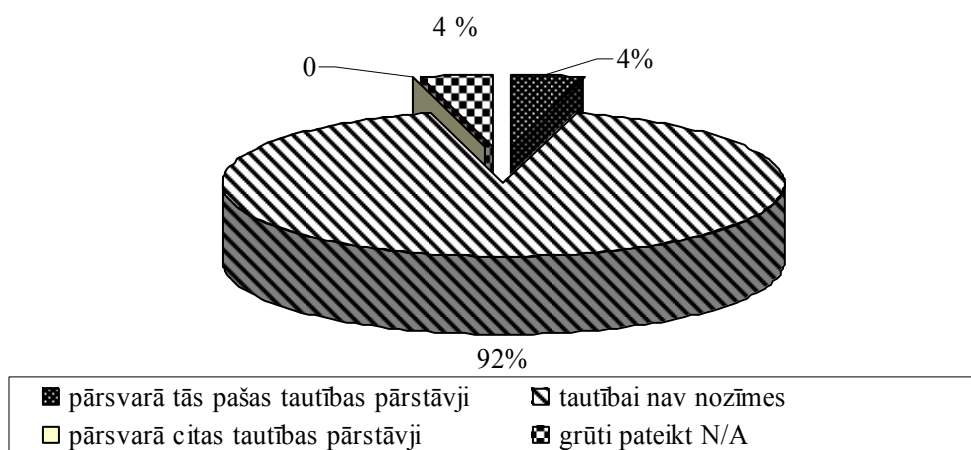
Pamatojoties uz šādu, kultūrvēsturiskā pieredzē balstītu izskaidrojumu, integrētas sabiedrības ideja dzīvē ir praktiski nerealizējama (skat. tālāk sadaļā *Jautājumu Kas ir Latvija*).

Balstoties uz intervijās iegūto materiālu, situācija nedaudz atšķiras sporta un pakalpojumu sniegšanas organizācijās, kuru biedri (pārsvarā sporta klubos) un pakalpojumu saņēmēji gan sporta klubu, gan pakalpojumu sniedzēju jomā ir dažādu etnisko grupu pārstāvji. Tai pašā laikā sporta klubos, kas piedāvā nodarbības noteiktos sporta veidos, lai izvairītos no valodas problēmām, ja iespējams, veido atsevišķas latviešu un krievu grupas.

Respondentiem, kas kā savas organizācijas galveno darbības jomu nosauca pakalpojumu sniegšanu, tika uzdots jautājums: *Vai jūsu pakalpojumu saņēmēju vidū ir pārsvarā tās pašas tautības pārstāvji, pārsvarā citas tautības pārstāvji vai tautībai nav nozīmes?*

1. zīmējums

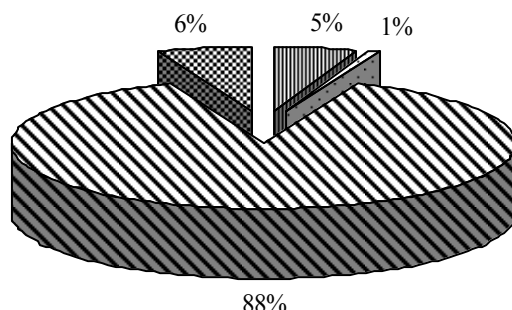
Pakalpojumu sniedzēju organizāciju pakalpojumu saņēmēju sadalījums pēc tautības

Tā kā respondentu skaits šajā atsevišķajā organizāciju kategorijā ir neliels, tad šo secinājumu nevar vispārināt, bet ir skaidra tendence, ka organizācijas, kas sniedz pakalpojumus, savus pakalpojumu saņēmējus pēc tautības nešķiro, jo lielākā daļa respondentu izvēlējās atbildi – *tautībai nav nozīmes*. Jāmin arī fakts, ka neviena no aptaujātajām organizācijām nesniedz pakalpojumus *pārsvarā citas tautības pārstāvjiem*.

Tautībai nav nozīmes arī tad, kad organizācijas izvēlas savus sadarbības partnerus no NVO sektora.

Nevalstisko organizāciju NVO sektora sadarbības partneru sadalījums pēc tautības

■ pārsvārā tās pašas tautības pārstāvji □ pārsvārā citas tautības pārstāvji
 ■ tautībai nav nozīmes ■ grūti pateikt N/A

Atbildot uz jautājumu: *Kopumā ņemot, vai Jūsu organizācijas sadarbības partneri no nevalstiskā sektora ir pārsvārā tās pašas tautības pārstāvji, pārsvārā citas tautības pārstāvji vai tautībai nav nozīmes?*, lielākā daļa respondentu sniedza atbildi – *tautībai nav nozīmes*, kas liecina par ļoti konstruktīvu un racionālu attieksmi pret etnisko jautājumu.

Šopflins sabiedrības attīstības kontekstā uzsver trīs elementu – etnicitātes, pilsoniskās sabiedrības un valsts attiecības (skat. 3. lpp.). Tā kā Latvijā valsts pārvalde ir dominējoši monoetniska (valsts pārvaldē un politiskajā elitē dominē latvieši), balstoties uz minēto pieeju, ir būtiski noskaidrot, vai monoetniska valsts pārvalde vienādi izturas pret pilsoniskajām iniciatīvām, ko organizētā veidā pauž dažādu etnisko grupu pārstāvētās nevalstiskās organizācijas.

Šī teorētiskā konteksta ietvarā respondentiem tika jautāts par viņu sadarbību ar valsti. Respondenti tika lūgti skalā no 1 līdz 5 novērtēt savas organizācijas iespējas sadarboties ar valsti.

3. tabula

Respondentu tautība un organizācijas jomas un etniskais sastāvs (%)

	Visi respondenti	Latvieši	Citu tautību pārstāvji
Iespējas sadarboties ar valsti ir ļoti sliktas	4	4	3
Iespējas sadarboties ar valsti ir sliktas	15	15	14
Iespējas sadarboties ar valsti ir vidējas	40	45	24
Iespējas sadarboties ar valsti ir labas	32	28	48
Iespējas sadarboties ar valsti ir ļoti labas	9	8	10

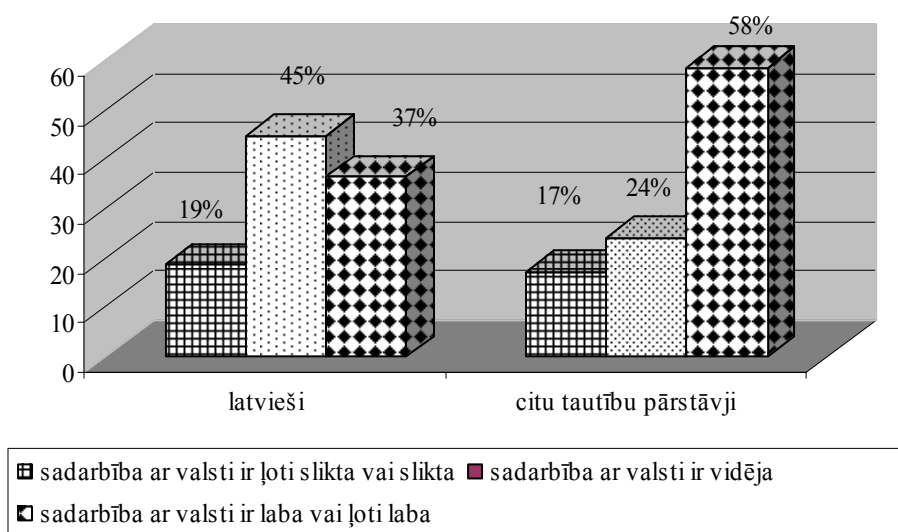
Apskatot respondentu vērtējumu, ir redzams, ka NVO sektors savas iespējas sadarboties ar valsti novērtē virs vidusmēra. Vidējais visu respondentu novērtējums savas organizācijas iespējām sadarboties ar valsti skalā no 1 – 5 ir 3,2.

Tikai neliels skaits respondentu savas iespējas sadarboties ar valsti novērtē kā *ļoti sliktas* un viszemāko vērtējumu skaits būtiski neatšķiras atkarībā no tā, vai respondents ir latvietis vai citas tautības pārstāvis.

Nedaudz būtiskākās atšķirības ir novērojamas tad, kad sadarbības iespējas ar valsti tiek vērtētas kā *labas* un *ļoti labas*. Šeit citu tautību respondentu vērtējums ir vidēji augstāks nekā latviešu vērtējums. Kā redzams 3. zīmējumā sadarbības iespējas ar valsti kā *labas* vai *ļoti labas* ir novērtējuši 59% citu tautību pārstāvju un 35% latviešu. Lielākā daļa latviešu savas organizācijas sadarbības iespējas ar valsti novērtē kā *vidējas*.

3.zīmējums

Organizācijas sadarbības iespējas ar valsti, respondentu novērtējums

No aptaujā iegūtajiem datiem nav iespējams izsecināt minētā sadarbības novērtējuma iemeslus, taču, balstoties uz intervijās dzirdēto, var pieņemt, ka:

- latviešu respondentu „viduvējo” vērtējumu nosaka politiskās elites neviennozīmīgā un brīžiem pat negatīvā attieksme pret NVO pieaugošo lomu politiskajos procesos;
- citu tautību pozitīvo vērtējumu savukārt var skaidrot ar to, ka kopš Īpašu uzdevumu ministra sabiedrības integrācijas lietās sekretariāta izveidošanas, minoritāšu organizācijām ir iespēja tikt uzklautām un saņemt valsts atbalstu.

Latvijas sabiedrības vienotība, plašu dziļums un NVO loma plašu mazināšanā

Lai uzzinātu, kāda ir NVO loma sabiedrības integrācijā, vispirms ir nepieciešams novērtēt esošo situāciju sabiedrības integrācijas jomā.

Pētījuma pirmajā posmā, intervējot gan NVO pārstāvjus, gan ekspertus, tika mēģināts aprakstīt un definēt integrētu sabiedrību.

Lielākā daļa respondentu, vai nu aprakstot integrētu sabiedrību, vai nosaucot tās pazīmes, nonāca līdz vienotības jēdzienam. Tika minēti dažādi vienotības aspekti, bet centrālais – vienotība kā vienošanās par noteiktām vērtībām.

(..) [Runājot par integrētu sabiedrību – autora piezīme] iedomājos sabiedrību ar ļoti izveidotu, attīstītu un plašu publisko sfēru, kura darbotos vienotu vērtību skalā un uzvedības skalā. Manuprāt, jo plašāka būs publiskā sfēra, jo

labāk mums būs. Aiz tās paliek personiskā sfēra – cilvēki vai ģimenes, kuras dzīvo tikai savu privāto dzīvi, un tur iekšā viņiem vēl ir kaut kādas savas vērtības — viena ģimene ēd boršču, otra soļanku un trešā skābputru. Slikti, ja ārpusē paliek veselās mazākuma grupas. Es gribētu, lai publiskā sfēra būtu plaša, lai tur būtu kultūra, informatīvais tēls, mediji, sociālā sfēra, valsts pārvald, un tur valdītu vienoti spēles noteikumi.

(interesu aizstāvības organizācijas pārstāve no Rīgas)

Integrēta sabiedrība ir sajūta, ka es šai sabiedrībai piederu un šī sabiedrība godā mani, un es cienu šo sabiedrību ar savu rīcību. Tā ir noteikta sajūta, sajūta, ka atverot durvis es saprotu, es esmu mājās (..) un lielākā daļa sabiedrības ir vienojusies par normām. (..) Integrācija kā, no vienas puses, sajūta un, no otras puses, vienošanās – mēs saprotam, kādi ir spēles noteikumi un mēs tos ievērojam.

(izglītības organizācijas pārstāve no Rīgas)

Integrēta sabiedrība varētu būt arī tāda, kas uzskata, ka zagļiem jānocērt roka. Ja mēs pieejam formāli, tad sabiedrība, kurā 95% uzskata, ka zagļiem ir jānocērt roka, arī ir integrēta sabiedrība. Viņiem tā ir kopīga vērtība.

(nodibinājuma pārstāvis no Rīgas)

(..) sabiedrība nav integrēta, ja cilvēks jūtas atsvešināts no citiem un no valsts pārvaldes tā iemesla dēļ, ka viņš ar kaut ko ir citāds, vai nu viņa izcelsme ir citādāka, vai viņš ir iebraucis citā laikā, vai ir cita ādas krāsa utt., savas atšķirības dēļ viņš nejūtas iederīgs.

(interesu aizstāvības organizācijas pārstāve no Rīgas)

Viens no darba mērķiem bija uzzināt noteiktas sabiedrības grupas, šajā gadījumā, nevalstiskajās organizācijās iesaistītu cilvēku viedokli par sabiedrības vienotību.

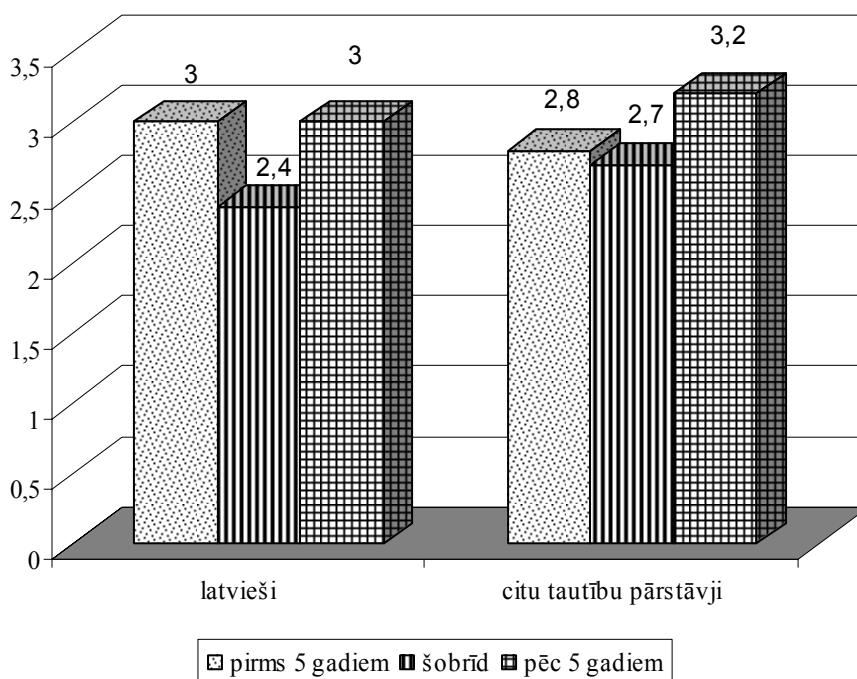
Novērtējot un analizējot NVO iesaistīto cilvēku atbildes, ir jāņem vērā tas, ka:

- šie cilvēki ir sociāli un visticamāk arī politiski aktīvi, līdz ar to viņiem piemīt potenciāls ietekmēt sociāli politiskos procesus sabiedrībā;
- viņi noteiktā grupā ir vai var kļūt par viedokļu līderiem, tādējādi ietekmējot vai veidojot grupas viedokli noteiktā jautājumā.

Pētījuma ietvaros tika veikti divi mēģinājumi novērtēt sabiedrības vienotību – lūdzot to darīt respondentiem, kas tika intervēti pirmajā pētījuma posmā, un NVO aptaujas ietvaros uzdodot respondentiem jautājumus: *Vai Latvijas sabiedrība šobrīd ir vienota? Cik vienota Latvijas sabiedrība, Jūsaprāt, bija pirms 5 gadiem? Un cik vienota Latvijas sabiedrība, Jūsaprāt, būs pēc 5 gadiem? Novērtējiet sabiedrības vienotību skalā no 1 līdz 5, kur 1 ir ļoti sašķelta, bet 5 pilnīgi vienota.*

Kopumā šobrīd sabiedrība tiek vērtēta kā sašķelta. Ja salīdzina latviešu un citu tautību pārstāvju vērtējumu, tad var redzēt, ka gan tagadni, gan nākotni sabiedrības vienotības jomā latvieši novērtē mazliet zemāk.

Sabiedrības vienotības vērtējums skalā no 1 - 5 pirms pieciem gadiem, šobrīd un pēc pieciem gadiem, latvieši un citu tautību pārstāvji (vidējās vērtības)

Citu tautību pārstāvji uzskata, ka sabiedrības vienotības līmenis šobrīd ir tikai mazliet zemāks kā pirms pieciem gadiem, bet latvieši uzskata, ka sabiedrība pēdējo piecu gadu laikā ir kļuvusi ievērojami sašķeltāka. Neskatoties uz to, abas grupas nākotnē raugās optimistiski un uzskata, ka sabiedrība kļūs vienotāka.

4. tabula

Atbildes uz jautājumu: Vai Latvijas sabiedrība šobrīd ir vienota? (%)

Atbilžu varianti skalā no 1 - 5	%
Sabiedrība ir ļoti sašķelta	6
Sabiedrība ir sašķelta	49
Ne sašķelta, ne vienota, pa vidu	41
Sabiedrība ir vienota	3
Sabiedrība ir ļoti vienota	1

Tikai 4% aptaujāto respondentu uzskata, ka sabiedrība šobrīd ir *vienota vai ļoti vienota*, turpretim lielākā daļa respondentu (55%) sabiedrības vienotības raksturošanai izvēlas apzīmējumus *sabiedrība ir ļoti sašķelta* vai *sašķelta*.

Jau pētījuma pirmajā posmā, intervējot nevalstisko organizāciju pārstāvjus, respondenti minēja, ka sabiedrībā pastāv dažādas plaisas.

Kāds respondents kā pirmo un svarīgāko minēja etnisko plaisu.

Etnolingvistiskā tomēr ir vislielākā plaisa. Sociālā? No krievu puses esmu novērojis pierādījumu tieši pretējam. Visās organizācijās, kas ir vai nu

nacionālistiskas, vai pusnacionālistiskas no krievu puses, piedalās pietiekoši daudz gan deklasēto elementu, gan biznesmeņu. Varbūt nevar runāt par pilnīgu deklasētību, bet tie, kuri labklājības skalā atrodas ļoti tālu no šiem biznesmeņiem. Tas bija redzamas arī pret skolu reformu vērstajos mītiņos, kad blakus stāvēja tie, kas mītiņā piebraukuši ar Mercedesu, varbūt ne vislepnāko, bet tomēr labu, un cilvēki, kuri bija nākuši kājām, jo viņiem nav pat par ko ar tramvaju atbraukt.

(interesešu aizstāvības organizācijas pārstāvis no Rīgas)

Kāds cits respondents uzsvēra, ka etniskās plaisas ilūzija tiek mākslīgi uzturēta.

Plaisa starp krieviem un latviešiem? Varbūt tā politiski tiek pavērsta kā problēma. Būtība ir tā, ka ikdienā cilvēkiem tā nav problēma, bet politiski tiek pagriezts, ka tā ir problēma.

(interesešu aizstāvības organizācijas pārstāve no Rīgas)

Daži citi, tieši pretēji, uzsvēra, ka etniskā plaisa nav tik būtiska, jo būtiskākas ir citas plaisas.

Es piedalījos ļoti daudzās apaļo galdu diskusijās, semināros utt. Visi tikai runā par etnisko sašķelšanos. Tikko mēs vaicājām, kas tieši jums traucē dzīvot, izrādījās, ka tie nav etniskie jautājumi, tā ir sociālā atstumtība un sociālās problēmas. Plaisa starp ļoti bagātiem cilvēkiem, kas faktiski būvē mūsu publisko sfēru, un starp nabagiem cilvēkiem, ir simtkārt lielāka, dziļāka un bīstamāka nekā, teiksim, starp latviešiem un krieviem. Kādreiz man kāds bērns vaicāja, vai reti ir, kad Pelnrušķīte apprecas ar princi. Es teicu: "Ļoti reti." Ja tā aizdomājas, tiešām tas notiek ļoti reti, bet laulības starp latviešiem un krieviem joprojām ir aptuveni 20% no noslēgtajām laulībām.

(interesešu aizstāvības organizācijas pārstāve no Rīgas)

Daugavpilī es vairāk saskaros ar mazākumtautībām, mēs ļoti labi satiekam un sadzīvojam, mēs bieži tiekamies un rīkojam kopīgus pasākumus. Mēs dzīvojam tāpat kā agrāk. Es vienā pasākumā reiz teicu: "Mums nav ko dalīt, mēs visi esam tādi paši pliki." Parasti sāk dalīt tad, kad ir ko dalīt.

(mazākumtautību kultūras biedrības pārstāve no Daugavpils)

Ja ņem sociālās plaisas, tad, jā. Tās ir milzīgas, bet kultūras, izglītības, etnokultūras līmenī nekādu plaisu, vismaz, Daugavpilī nav.

(interesešu aizstāvības organizācijas pārstāve no Daugavpils)

Pēc vairāku respondentu domām nedz etniskā plaisa, nedz sociāli ekonomiskā plaisa nebūt nav vienīgās. Daži no viņiem pat uzsvēra, ka Latvijas sabiedrībā ir citas, būtiskākas plaisas.

Manas plaisas ir etiķetes ievērošana, tas, ka tramvajā vispirms sēž visas sievietes, kaut arī viņām ir piecpadsmit gadu un tad sēž vīrieši. Mēģinot to nosaukt kaut kā vispārīgāti, tā ir plaisa starp uzskatiem par normālu uzvedību. Un tas nav atkarīgs no dzimuma, etniskās piederības.

(izglītības organizācijas pārstāve no Rīgas)

Noteikti: lauki — pilsētas.

(sociālo pakalpojumu organizācijas pārstāvis no Rīgas)

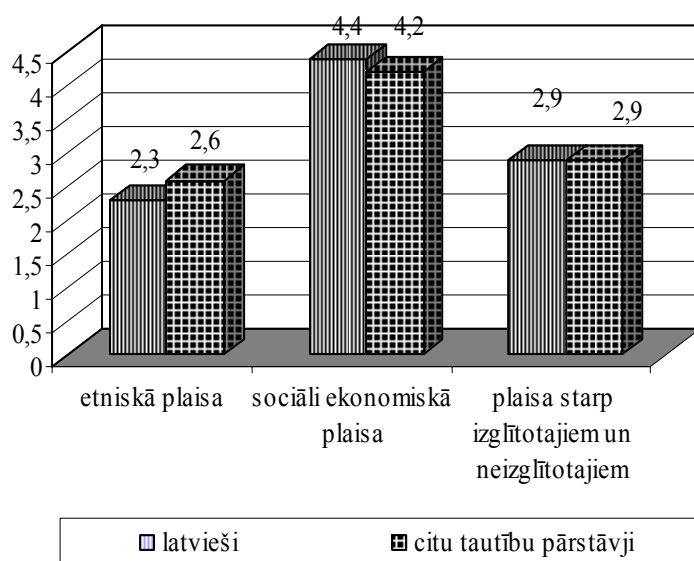
*Latvieši — krievi, bagātie — nabagie, bet galvenais izglītotie — neizglītotie.
Tās ir trīs galvenās plaisas.*

(nodibinājuma pārstāvis no Rīgas)

Tieši trīs pēdējā respondenta minētās plaisas tika mērītas NVO aptaujā.

5. zīmējums

Etniskā plaisa, sociāli ekonomiskā plaisa un plaisa starp izglītajiem un neizglītajiem (vidējās vērtības)

Aptaujā, novērtējot 3 minētās plaisas skalā no 1 – 5, kur 1 nozīmē *plaisas nemaz nav*, bet 5 – *ļoti liela plaisa*, izrādījās, ka neatkarīgi no respondenta tautības kā būtiskākā tiek novērtēta plaisa starp turīgajiem un mazturīgajiem jeb sociāli ekonomiskā plaisa Latvijas sabiedrībā. Latvieši šo plaisu novērtē mazliet augstāk nekā citu tautību respondenti.

Otra būtiskākā plaisa, kuru respondenti neatkarīgi no tautības novērtē vidēji 2,9 punktu līmenī, ir plaisa starp izglītajiem un neizglītajiem.

Tikai trešajā vietā no trim piedāvātajām ierindojas etniskā plaisa, kuru latvieši vērtē vidēji ar 2,3, bet citu tautību pārstāvji – ar vidēji 2,6 punktiem.

Tāds etniskās plaisas vērtējums saskan arī ar citu autoru veikto pētījumu galvenajiem secinājumiem – individuālā līmenī, ikdienas saskarsmē etniskā plaisa nav īpaši būtiska.

Tā kā pētījuma centrā ir jautājums par pilsoniskās sabiedrības lomu sabiedrības integrācijā, tad viens no veidiem, kā to tieši un nepastarpināti, kvantitatīvi izmērīt, ir reducēt pilsonisko sabiedrību līdz nevalstisko organizāciju līmenim un jautāt nevalstiskajās organizācijās iesaistītajiem, kā viņi saredz savu lomu sabiedrības integrācijā. NVO aptaujā respondenti tika lūgti novērtēt dažādu organizāciju un NVO sektora kopumā lomu sabiedrībā esošās etniskās plaisas mazināšanā.

NVO loma plaisas mazināšanā (%)

	Kultūras organizācijas	Etniskās kultūras organizācijas	Sporta organizācijas	Pakalpojumu sniedzēji	Interesu aizstāvības	NVO kopumā
Mazina etnisko plaisu	93	69	95	56	28	93
Neietekmē etnisko plaisu	6	20	5	35	15	6
Palielina etnisko plaisu	1	3	0	9	18	1
Grūti pateikt N/A	0	8	0	0	40	0

Kā redzams no 5. tabulas, tad, neskatoties uz to, ka visi aptaujātie ir iesaistīti nevalstiskajās organizācijās, viņu vērtējums par NVO sektora lomu etniskās plaisas mazināšanā nav vienāds. Lai gan lielākā daļa aptaujāto uzskata, ka NVO sektors kopumā samazina etnisko plaisu, gandrīz ¼ daļai respondentu ir *grūti pateikt* vai *nav atbildes* šajā jautājumā. Turklāt lielākā daļa no tiem, kas atzīst, ka NVO sektors kopumā samazina etnisko plaisu, uzskata, ka etniskās plaisas Latvijas sabiedrībā *gandrīz nemaz nav*; korelācija starp respondenta tautību un to, vai viņš uzskata, ka NVO sektors mazina etnisko plaisu, nav statistiski nozīmīga.

Saskaņā ar aptaujas datiem, lielākā loma plaisas mazināšanā ir sporta un kultūras organizācijām. Kultūras un sporta organizāciju gadījumā nav būtiska korelācija starp respondenta tautību un to, vai viņš uzskata, ka kultūras un sporta NVO sektors mazina etnisko plaisu.

69% aptaujāto uzskatīja, ka etniskās kultūras organizācijas mazina etnisko plaisu sabiedrībā, un šo organizāciju gadījumā pastāv statistiski nozīmīga korelācija starp organizācijas vērtējumu plaisas samazināšanā un respondenta tautību.

Etnisko kultūras organizāciju loma etniskās plaisas mazināšanā un respondentu tautība (%)

	Latvietis	Citas tautības pārstāvis	Kopā
Mazina etnisko plaisu	51	18	69
Neietekmē etnisko plaisu	19	1	20
Palielina etnisko plaisu	1	1	3
Grūti pateikt N/A	8	1	8

Ja latviešu vidū nav pilnīgas vienprātības, vai etniskās kultūras organizācijas etnisko plaisu neietekmē (19%) vai mazina (51%), tad citu tautību pārstāvji šīs organizācijas novērtē kā etnisko plaisu mazinošas.

Visneviennozīmīgākais ir interešu aizstāvības organizāciju vērtējums.

Interesešu aizstāvības organizāciju loma etniskās plaisas mazināšanā un respondentu tautība (%)

	Latvietis	Citas tautības pārstāvis	Kopā
Mazina etnisko plaisu	16	12	28
Neietekmē etnisko plaisu	15	0	15
Palielina etnisko plaisu	17	0	18
Grūti pateikt N/A	32	8	40

Ja citu tautību pārstāvju attieksme pret interesešu aizstāvības organizācijām svārstās starp pozitīvu novērtējumu (t.i., atbilde *mazina etnisko plaisu*) un nezināšanu, tad to latviešu, kuriem ir noteikta attieksme (32% latviešu nav noteiktas attieksmes šajā jautājumā), attieksme pret šīm organizācijām ir tāda, kas liek viņiem domāt, ka tās *palielina etnisko plaisu*.

Interesanti, ka no aptaujātajām interesešu aizstāvības organizācijām (respondents, atbildot uz jautājumu, kādā jomā darbojas viņa pārstāvētā organizācija, ir izvēlējis *interesešu aizstāvību*) ir vienāds skaits to, kas uzskata, ka interesešu aizstāvības organizācijas mazina etnisko plaisu, un to, kas uzskata, ka interesešu aizstāvības organizācijas etnisko plaisu palielina.

TOLERANCE UN UZTICĒŠANĀS

Pilsonisku sabiedrību, saskaņā ar sociālo zinātņu teorētiķu Patnama (*Putnam*), Pārsonsa (*Parsons*), Norisas (*Norris*) domām, raksturo noteikts vērtību kopums. Svarīgu lomu šajā sociālo vērtību sistēmā ieņem uzticēšanās un tolerance, kas ir būtiskas ne tikai pilsoniskas sabiedrības attīstībai un augsta sociālā kapitāla uzkrāšanai sabiedrībā, bet arī svarīgas ceļā uz vienotu un integrētu sabiedrību.

NVO aptaujā tika ietverti pēc kuriem iespējams noteikt gan uzticēšanās, gan tolerances līmeni

Uzticēšanās

Lai novērtētu uzticēšanās līmeni, tika izmantots tāds pats jautājums, kādu izmanto pasaules vērtību pētījumos: *Sakiet, lūdzu, kopumā ņemot, cik lielā mērā cilvēkiem var uzticēties?* Respondentiem tika piedāvāts savu uzticēšanās līmeni novērtēt 4 punktu skalā, kur 1 nozīmēja, *pilnīgi var uzticēties*, bet 4 – *pilnīgi nevar uzticēties*.

Pētot korelāciju starp respondenta etnisko piederību un uzticēšanās līmeni, kā arī korelāciju starp respondenta dzimumu un uzticēšanās līmeni, izrādījās, ka šīs korelācijas nav statistiski nozīmīgas.

Uzticēšanās līmenis (%)

Atbilžu varianti	%
Cilvēkiem, kopumā ņemot, pilnībā var uzticēties	1
Cilvēkiem, kopumā ņemot, drīzāk var uzticēties	60
Cilvēkiem, kopumā ņemot, drīzāk nevar uzticēties	18
Cilvēkiem, kopumā ņemot, pilnībā nevar uzticēties	1
Grūti pateikt/ N/A	19

Apskatot 8. tabulā minētos datus, pozitīvi vērtējams ir fakts, ka lielākā daļa respondentu, neatkarīgi no tautības un dzimuma, novērtējot iespējas uzticēties cilvēkiem, izvēlas pozitīvu atbildi – *pilnībā* vai *drīzāk var uzticēties*. Līdzīgu tendenci, norādot uz starpetnisko uzticēšanos uzrāda arī 2004. gadā veiktā sabiedriskās domas aptauja, kur 57,4% aptaujāto krievvalodīgo uzskata, ka Latvijā dzīvojošajiem latviešiem var uzticēties pilnībā vai vismaz drīzāk var uzticēties. Latvijā dzīvojošajiem krievvalodīgajiem uzticas pilnībā, vai vismaz drīzāk uzticas 93,9 % Latvijā dzīvojošo latviešu.⁵

Ļoti neliels ir arī to respondentu skaits, kas uzskata, ka cilvēkiem *pilnībā nevar uzticēties*. Fakts, kas nav tik viennozīmīgi interpretējams, ir tas, ka gandrīz katram piektajam respondentam nav atbildes uz šo jautājumu.

Tolerance

Lai mērītu toleranci, parasti tiek izvēlēti jautājumi, kas skar attieksmi pret sabiedrībā atšķirīgi vērtētiem procesiem vai parādībām. NVO aptaujas respondentiem tika lūgts novērtēt savu attieksmi skalā no 1 līdz 5, kur 1 ir pilnīgi pieņemamas, bet 5 ir pilnīgi nepieņemamas, pret šādām parādībām un procesiem:

- 1) etniski jauktās ģimenes;
- 2) viendzimuma laulības;
- 3) netradicionālās reliģijas;
- 4) krievvalodīgo skolēnu un viņu vecāku aktivitātes, lai nodrošinātu iespējas mācīties krievu valodā;
- 5) latviešu aktivitātes, lai nodrošinātu latviešu valodu kā vienīgo valsts valodu Latvijā;
- 6) dažādu Latvijā dzīvojošo etnisko grupu centieni saglabāt savu kultūru un nepakļauties asimilācijai.

⁵ *Sabiedrības zināšanas, attieksme un iesaistīšanās NVO sektorā*, Sorosa Fonda – Latvija veiktais pētījums, Rīga 2005. gads

Tolerance (%)

	Etniski jauktās ģimenes	Viendzimuma laulības;	Netradicionālās reliģijas	Krievvalodīgo skolēnu un viņu vecāku aktivitātes, lai nodrošinātu iespējas mācīties krievu valodā	Latviešu aktivitātes, lai nodrošinātu latviešu valodu kā vienīgo valsts valodu Latvijā	Dažādu Latvijā dzīvojošo etnisko grupu centieni saglabāt savu kultūru un nepakļauties asimilācijai
Pilnīgi pieņemams	72	4	6	16	45	77
Drīzāk pieņemams	18	4	4	17	32	11
Pa vidu	6	7	25	34	13	8
Drīzāk nepieņemams	3	20	34	13	3	1
Pilnīgi nepieņemams	0	63	19	10	1	1
Grūti pateikt	1	3	12	11	6	2

Kā redzams no 9. tabulas, tad vislielākā daļa respondentu, neatkarīgi no dzimuma un tautības, uzskata par pilnīgi pieņemamu *Dažādu Latvijā dzīvojošo etnisko grupu centienus saglabāt savu kultūru un nepakļauties asimilācijai*. Visu aptaujāto etnisko grupu pārstāvju pozitīvā attieksme pret visu grupu, tai skaitā etnisko minoritāšu centieniem savas kultūras saglabāšanā, ir īpaši pozitīvi novērtējams fakts, jo tādējādi:

- tiek veicināta minoritāšu grupu drošības sajūta; pastāvot šādai attieksmei, minoritātēm, racionāli izvērtējot savas pozīcijas Latvijā, nebūtu jāizjūt bažas par savas kultūras identitātes saglabāšanu, kā arī bailes no asimilācijas;
- tiek veicināta Latvijas kā multikulturālas valsts uztvere, kas ilgtermiņā noteikti paaugstinās sabiedrības vienotības un integrācijas līmeni;
- ar šādu atbildi latviešu respondenti dod signālu, ka paši jūtas droši Latvijā, nejūt savas kultūras apdraudējumu un tāpēc ir gatavi respektēt arī citu kultūru attīstību Latvijā.

Otrajā vietā pēc NVO pārstāvju attieksmes ir etniski jauktās ģimenes. Ja iepriekšējā gadījumā respondentu tautībai nebija nozīmes, tad etniski jaukto ģimeņu gadījumā pastāv neliela, bet statistiski nozīmīga korelācija starp attieksmi un respondenta tautību.

Tautība un attieksme pret etniski jauktām ģimenēm (%)

	Latvietis	Citas tautības pārstāvis
Pilnīgi pieņemami	68	84
Drīzāk pieņemami	20	11
Pa vidu	6	4

Drīzāk nepieņemami	3	2
Pilnīgi nepieņemami	0	0
Grūti pateikt	2	0

Kā redzams 10. tabulā, latviešu attieksme pret etniski jauktām ģimenēm, lai gan kopumā pieņemoša, ir nedaudz atturīgāka nekā aptaujātajiem citu tautību pārstāvjiem. 95 % citu tautību pārstāvju etniski jauktās ģimenes šķiet *pilnīgi pieņemamas* vai *drīzāk pieņemamas*.

Otrs jautājums, kurā respondenta tautībai ir statistiski nozīmīga korelācija ar attieksmi, ir jautājums – *Krievvalodīgo skolēnu un viņu vecāku aktivitātes, lai nodrošinātu iespējas mācīties krievu valodā;*

11. tabula

Tautība un attieksme pret krievu skolēnu aktivitātēm (%)

	Latvietis	Citas tautības pārstāvis
Pilnīgi pieņemams	10	40
Drīzāk pieņemams	16	19
Pa vidu	36	26
Drīzāk nepieņemams	15	5
Pilnīgi nepieņemams	11	4
Grūti pateikt	12	5

Kā redzams no 11. tabulas, tad latviešu respondentu attieksme pret krievu skolēnu aktivitātēm ir vairāk *pa vidu*, bet citu tautību respondentu attieksme liecina, ka šīs aktivitātes viņiem ir *drīzāk pieņemamas* vai *pilnīgi pieņemamas*. Tai pašā laikā to latviešu respondentu, kuru attieksme liecina, ka šīs aktivitātes viņiem ir *drīzāk pieņemamas* vai *pilnīgi pieņemamas*, ir tikpat daudz kā to, kuru attieksme liecina, ka šīs aktivitātes viņiem ir *drīzāk nepieņemams* vai *pilnīgi nepieņemams* (26 %).

Šādi rezultāti, no vienas puses, ir pretrunā ar to, ka lielākajai daļai latviešu respondentu bija pilnīgi pieņemami vai pieņemami *Dažādu Latvijā dzīvojošo etnisko grupu centieni saglabāt savu kultūru* (skat. iepriekš). Izglītības sistēmā iestrādātie mācību priekšmeti, tai skaitā valodas mācīšanās ir viens no savas kultūras saglabāšanas veidiem. Tai pašā laikā, visticamāk, ka latviešu respondentu neviennozīmīgā attieksme pret krievu skolēnu aktivitātēm ir tādēļ⁶, ka publiskajā telpā dominējošā informācija skolēnu aktivitātes pārlieku politizēja un saistīja vairāk ar

⁶ Laikā, kad notika krievu skolēnu aktivitātes, lielākā latviešu daļa tās dažādu iemeslu dēļ nosodīja. Līdz ar to fakts, ka šobrīd aptuveni 1/5 aptaujāto latviešu respondentu NVO aptaujā šīs aktivitātes novērtē kā *drīzāk pieņemamas* vai *pieņemamas* daļai konservatīvās latviešu sabiedrības var šķist nepieņemams un šāda viedokļa paudēji – nepietiekami lojāli vai patriotiski.

Latvijas un Krievijas attiecībām un nevis ar mazākumtautību iespējām apgūt un saglabāt savu kultūru.

Kā jau Latvijas iedzīvotāju aptaujās pierasts, visneiecietīgākā ir sabiedrības attieksme pret viendzimuma laulībām. Arī NVO pārstāvju aptauja nav izņēmums, jo 83% respondentu, neatkarīgi no dzimuma un tautības, šo parādību novērtē kā drīzāk nepieņemamu vai pilnīgi nepieņemamu.

Kas ir Latvija?

Lai pārbaudītu kādā intervijā dzirdēto hipotēzi, ka Latvija ir kultūras koncepts, aptaujā tika iekļauts jautājums, kas ļauj respondentiem raksturot pirmo nozīmi, kas tiem ienāk prātā, dzirdot vārdu Latvija.

Respondentiem tika piedāvāti trīs atbilžu varianti, no kuriem divi raksturo dažādus, tradicionāli pieņemtus valsts elementus – Satversme un valstiskums, teritorija un iedzīvotāji, bet trešais Latvijas jēdzienu reducē uz pamattautību – latviešiem – un viņu kultūras mantojumu.

12. tabula

Kas respondentiem saistās ar vārdu Latvija un respondentu tautība (%)

	Latvietis	Citas tautības pārstāvis	Vidējais rādītājs
Satversme un Latvijas valsts	9	12	10
Latviešu tauta un tās kultūras mantojums	66	62	65
Latvijas teritorija un iedzīvotāji	25	26	25

Lielākā daļa respondentu, neatkarīgi no tautības, izvēlējās tieši to atbildes variantu, kas Latviju saista ar latviešu (nevis Latvijas) tautu un tās kultūras mantojumu.

Aptaujas rezultāti šajā jautājumā ir pietiekami būtiski, lai tos komentēt tiktu aicināti vairāki eksperti.

Es domāju, ka tas veidojas no Latvijas tēla folklorizācijas. Tā ir vairāku vēsturisku procesu rezultāts. Tie aizsākās ar Pirmo atmodu, bet bija spēkā arī padomju laikā: senos mehānismus pārtaisīja par citas ideoloģijas un citas valsts instrumentu. «Labi, ir Dziesmu svētki, tie ilustrē tautu dažādību Padomju Savienībā» utt. Un šī folklorizācija turpinājās. Latvijas kultūra tiek asociēta ar folkloru un Latvijas teritorija saprasta bezpersoniski. Es domāju, ka pētījuma rezultāti atspoguļo šīs domāšanas paliekas: Latvija kā tradīciju, vēstures, folkloras rezultāts. Manuprāt, par to nav jāpriecejas. Tas ir tālu no normalitātes, kas raksturo jebkuru valsti.

Runājot par folklorizāciju, man liekas, ka liels paradokss ir tas, ka mums ir «kastīte», kas ir tradicionālā kultūra, bet tai nav satura: mums ir tautas dziesmas, tautas tērpi, — dažiem cilvēkiem. Bet kāda ir tradicionālā kultūra

kā saturs, nevis kā forma? Tā izglītības sistēmā nav ienākusi. Tā joprojām ir tikai forma, tikai čaula, un mums joprojām nav tradicionālo zināšanu, kuras ir veidojušās pirms etniskā dalījuma. Tur iekšā ir integratīvais aspekts, bet to neizmanto, jo bērni to nemācās.

Manuprāt, bez valodas un sociālekonomiskā statusa nelatviešu aprindās valda noskaņojums — mani nepieņems. Es protu latviski, runāt varu, bet viņi mani nepieņems. Tā var būt un var nebūt patiesībā, bet šī izjūta ir. Politiskais pamatkonflikts, plaša ir bijusi tieši etniska. Jo pie varas ir latvieši. Varbūt mani nepieņems tāpēc, ka šī valsts ir latviešu.

Secinājumi

Paturot prātā, ka iesaistīšanās formālos un neformālos sadarbības tīklos ir brīvprātīga un indivīdi apvienojas organizācijās kopīgu mērķu sasniegšanai, nevar runāt par to, ka NVO sektors Latvijā nepilda kādu noteiktu, piemēram, sabiedrības integrācijas funkciju, jo tādu funkciju sektoram neviens nevar uzlikt.

Apskatot to, kādas ir NVO un kā tās darbojas Latvijas multietniskajā vidē, vispirms var secināt, ka NVO sektors Latvijā, salīdzinot ar citām Rietumeiropas valstīm, vēl joprojām ir salīdzinoši vāji attīstīts un nevienmērīgs. **Līdz ar to pilsoniskā sabiedrība Latvijā pagaidām nevar kalpot par būtisku sabiedrības integrācijas faktoru.**

Balstoties uz aptaujas rezultātiem, droši var apgalvot, ka Latvijas NVO sektorā pastāv tendence, ka praktiski visās organizāciju darbības jomās dominē monoetniskas organizācijas. Tas, ka kultūras biedrības ir monoetniskas, ir diezgan pašsaprotama parādība. Tai pašā laikā monoetniskas interešu aizstāvības vai monoetniskas vides organizācijas tik multietniskā vidē, kāda tā ir Latvijā, tomēr liecina par to, ka Latvijā vēl nepastāv vienota multietniska pilsoniskā sabiedrība. Līdz ar to NVO, būdamas monoetniskas, nepilda iespējamo sabiedrības integrācijas funkciju un nekalpo par tiltu starp dažādām etniskajām grupām un dažādu etnisko grupu socializācijas platformu. Iegūto datu analīze pierāda, ka organizācijas savus sadarbības partnerus neizvēlas pēc etniskajām pazīmēm, bet pēc mērķu kopības un kompetences. Pakalpojumu sniedzēji savukārt, nešķiro savus pakalpojumu saņēmējus pēc etniskās piederības. Abas minētās parādības liecina racionālu un konstruktīvu attieksmi pret etniskajiem jautājumiem. Šī tendence var kalpot par pamatu multietniskas pilsoniskās sabiedrības virzienā.

Pozitīvi ir vērtējams fakts, ka respondenti, neatkarīgi no tā, kurās jomā strādā viņu pārstāvētās organizācijas un kādas tautības cilvēki šajās organizācijās ir apvienojušies, uzskata, ka viņu sadarbības iespējas ar valsti ir labas vai ļoti labas. Tas nozīmē, ka valsts neizmanto savus administratīvos un politiskos resursus, lai veicinātu tikai dominējošās etniskās grupas sociāli politisko un pilsonisko aktivitāti, bet vienlīdz kvalitatīvi sadarbojas ar visu NVO sektoru.

Lielākā respondentu daļa, neatkarīgi no etniskās piederības, uzrāda augstus tolerances rādītājus. Minētais fakts liecina, ka vismaz Latvijas NVO vidē esošie cilvēki ar savām vērtībām, ir tuvinājušies vienotas un integrētas sabiedrības modelim, jo lielākā daļa „risku grupu” bauda pieņemto sabiedrības attieksmi. Jo lielāks ir pieņemto un mazāks nepieņemto jeb izstumto grupu skaits, jo augstāka ir sabiedrības vienotības pakāpe.

Visu aptaujāto etnisko grupu pārstāvju pozitīvā attieksme pret minoritāšu centieniem savas kultūras saglabāšanā ir īpaši atzinīgi vērtējams fakts. Vienīgais jautājums etnisko jautājumu blokā, kurā latviešu iecietības rādītāji ir visai zemi, ir jautājums par *Krievvalodīgo skolēnu un viņu vecāku aktivitātēm, lai nodrošinātu*

iespējas mācīties krievu valodā. Aptuveni 1/3 respondentu attieksme ir *pa vidu* un ir vienāds skaits to latviešu, kuru attieksme liecina, ka šīs aktivitātes viņiem ir *drīzāk pieņemamas* vai *pilnīgi pieņemamas*, un to, kuru attieksme liecina, ka šīs aktivitātes viņiem ir *drīzāk nepieņemamas* vai *pilnīgi nepieņemamas* (attiecīgi 26%).

Šāda attieksme, no vienas puses, šķietami ir pretrunā ar to, ka lielākajai daļai latviešu respondentu bija *pilnīgi pieņemami* vai *pieņemami Dažādu Latvijā dzīvojošo etnisko grupu centieni saglabāt savu kultūru*, jo izglītības sistēmā iestrādātie mācību priekšmeti, tai skaitā valodas mācīšanās, ir viens no savas kultūras saglabāšanas veidiem. Taču visticamāk, ka latviešu respondentu neviennozīmīgo attieksmi pret krievu skolēnu aktivitātēm noteica to pārliedzīgā politizēšana.

Grupa, pret kuru aptaujas dalībnieki ir visneiecietīgākie ir seksuālās minoritātes. Tā kā tādu situāciju Latvijā sabiedriskās domas pētījumi uzrāda jau vairākus gadus, tas liecina par noteiktas valsts politikas trūkumu tolerances veicināšanā pret seksuālajām minoritātēm.

Analizējot aptaujas rezultātus, atklājas tendence, ka nākotnē par vienu no lielākajām etniskās integrācijas problēmām var kļūt tas, ka sabiedrības apziņā Latvijas valsts saistās nevis ar politiskās nācijas vai multikulturālas sociālās telpas simboliem, bet ar latviešu tautu un tās kultūras mantojumu. Šāds priekšstats par Latviju, zināmā mērā var liecināt par būtiskiem *zemūdens akmeņiem* sabiedrības integrācijas procesā. Citu tautību respondenti, kas izvēlas šo atbildes variantu, visticamāk, paši nejūtas piederīgi latviešu tautai un latviešu kultūras mantojums citu tautību respondentiem, visticamāk, nav sinonīms jēdzienam „manas tautas kultūras mantojums”, tātad konstatētajā priekšstatā ir redzama atsvešinātība. Atsvešinātība, kā pretstats piederības sajūtai ļauj neiesaistīties sociāli politiskajos procesos un distancēties no tiem. Tas savukārt ir pretstats integrācijai. Tas, ka minēto atbildi izvēlas latvieši, liecina par konservatīviem un nacionālistiskiem uzskatiem, kas nevar kalpot par pamatu multikulturālas sociālās telpas un valsts izveidei.

Turpinot var vilkt arī paralēles starp priekšstatu par Latviju kā latviešu kultūras mantojuma simbolu un Latvijas pilsoniskās sabiedrības struktūru. Kultūras jēdzienam sabiedrības apziņā ir pozitīva nozīme. Kultūras biedrību organizētie pasākumi ir izklaidējoši un estētiski baudāmi. Ne velti sabiedrība pozitīvi vērtē kultūras biedrības un valsts tās finansiāli atbalsta, tādējādi *veicinot sabiedrības integrāciju*. Salīdzinoši grūtāk būtu veidot Latvijā politisku nāciju, jo tas no indivīdiem, iespējams, prasītu vairāk nekā līdzdalība tautas deju ansamblī (kas ir vienkārša, patīkama un izklaidējoša), bet no valsts - plašu dažādu sabiedrības grupu interešu saskaņošanu, iespējams, ne viena vien nepopulāra un konservatīvajam vairākumam grūti izskaidrojama lēmuma pieņemšanu.

Literatūra

BOURDIEU PIERRE, NICE RICHARD. *DISTINCTION: A SOCIAL CRITIQUE OF THE JUDGEMENT OF TASTE*, HARWARD UNIVERASITY PRESS, 1987;
NORRIS PIPPA. *MAKING DEMOCRACIES WORK: SOCIAL CAPITAL AND CIVIC ENGAGEMENT IN 47 SOCIETIES*, HARWARD UNIVERSITY, JOHN F. KENNEDY SCHOOL OF GOVERNMENT, 2001;
PARSONS TALCOTT. *THE SOCIAL SYSTEM*, LONDON, ROTLEDGE, 1991;
PUTNAM ROBERT D. *BOWLING ALONE: THE COLLAPSE AND REVIVAL OF AMERICAN COMMUNITY*, NEW YORK:, SIMON&SHUSTER, 2000;
SCHOPFLIN GEORGE. *NATIONS IDENTITY AND POWER.*, LONDON, C. HURST & CO, 2000.

Latvijā veiktie pētījumi

ETNISKO ATTIEKSMJU TERMOMETRS, BIEDRĪBA DIALOGI.LV, RĪGA, 2005;
ETNOPOLITISKĀ SPRIEDZE LATVIJĀ: KONFLIKTA RISINĀJUMA MEKLĒJUMI, BALTIJAS SOCIĀLO ZINĀTŅU INSTITŪTS, RĪGA, 2005;
ŠŪLMANE ILZE, KRUKS SERGEJS, *NEIECIETĪBAS IZPAUSMES UN IECIETĪBAS VEICINĀŠANA LATVIJĀ, LAIKRAKSTU PUBLIKĀCIJU UN POLITISKĀ DISKURSA ANALĪZE 2004./ 2005. GADS*, RĪGA, 2005;
KULTŪRA KĀ SABIEDRĪBU INTEGRĒJOŠS FAKTORS, BALTIJAS DATU NAMS, RĪGA 2003;
LATVIJA. PĀRSKATS PAR TAUTAS ATTĪSTĪBU. 2002./2003. CILVĒKDRUŠĪBA, ANO ATTĪSTĪBAS PROGRAMMA, GALVENĀ REDAKTORE MĀRA SĪMANE, RĪGA, 2003;
NVO SEKTORS LATVIJĀ. 2000/ 2001, NEVALSTISKO ORGANIZĀCIJU CENTRS, RĪGA, 2002;
PĀRSKATS PAR NVO SEKTORU LATVIJĀ, SOROSA FONDS – LATVIJA, RĪGA, 2005;
SABIEDRĪBAS ZINĀŠANAS, ATTIEKSME UN IESAISTĪŠANĀS NVO SEKTORĀ, SOROSA FONDA – LATVIJA VEIKTAIS PĒTĪJUMS, RĪGA, 2005. GADS;
UZSKATI PAR STARPETNISKAJĀM ATTIECĪBĀM LATVIJĀ, 2005. GADA AUGUSTS, LATVIJAS IEDZĪVOTĀJU APTAUJAS REZULTĀTU APKOPOJUMS, TIRGUS UN SABIEDRISKĀS DOMAS PĒTĪJUMU CENTRS SKDS, RĪGA, 2005.

1. Pielikums

NVO sektors Latvijā – vispārīgs raksturojums

Nevalstisko organizāciju (NVO) skaits Latvijā ar katru gadu pieaug. 2000. gadā reģistrēto un nelikvidēto organizāciju skaits Latvijā bija 5415, bet 2004. gada oktobrī šis skaitlis bija jau 8296. 2005. gada janvārī Latvijā bija reģistrētas 8 567, bet tā paša gada. jūnijā jau 9016 nevalstiskās organizācijas. 2006. gada jūlijā 6 253 biedrības un vēl aptuveni 4000 dažādas cita veida nevalstiskās organizācijas.⁷

Lai gan NVO pieauguma tendence ir stabila jau kopš 1992. gada, nevar apgalvot, ka visas reģistrētās un nelikvidētās organizācijas reāli darbojas.⁸ Pārskatā par NVO sektoru Latvijā norādīts, ka „(..)lielākā daļa no aptaujātajiem ekspertiem sliecās piekrist apgalvojumam, ka reāli darbojas tās organizācijas, kas iesniedz gada pārskatus, līdz ar to strādājošo organizāciju skaits 2004. gadā Latvijā bija aptuveni 5000”.

Vidējais organizāciju blīvums, saskaņā ar datiem, kas publicēti pārskatā par NVO sektoru Latvijā,⁹ uz 1000 iedzīvotājiem Latvijā ir nevienmērīgs un kopumā salīdzinoši zemāks nekā citās Rietumeiropas valstīs. Tā Rīgā NVO blīvums ir 5,3 organizācijas uz 1000 iedzīvotājiem (kas ir arī visaugstākais rādītājs Latvijā), bet Ludzas rajonā – 0,8 organizācijas uz 1000 iedzīvotājiem. Salīdzinājumam Igaunijā ir vidēji 14,7 organizācijas uz 1000 iedzīvotājiem, Somijā – 13,3 organizācijas uz 1000 iedzīvotājiem, bet Polijā ir 1,7 organizācijas uz 1000 iedzīvotājiem.

⁷ Uzņēmumu reģistra dati, pieejami www.lursoft.lv

⁸ skat. Sorosa fonda – Latvija 2005. gada veikto pētījumu *Pārskats par NVO sektoru Latvijā*. Saskaņā ar to nevar apgalvot, ka visas reģistrētās NVO arī reāli darbojas, jo saskaņā ar Valsts ieņēmumu dienesta datiem 2003. gadā gada pārskatu ir iesniegušas tikai aptuveni 66% NVO. Līdzīga situācija bija arī 2000. gadā, kad VID pārskatus bija iesniegušas 57% no visām reģistrētajām un nelikvidētajām organizācijām.

⁹ *Pārskats par NVO sektoru Latvijā*, Sorosa fonds – Latvija, Rīga, 2005.

2. Pielikums

Pētījuma metodoloģija – izvērsts apraksts

Lai sasniegtu optimālus rezultātus un pētījuma ietvaros ne tikai fiksētu pastāvošo situāciju, bet arī meklētu procesu cēloņsakarības, pētījuma gaitā tika izmantotas gan kvalitatīvās, gan kvantitatīvās pētniecības metodes.

Informācijas apstrāde un analīze

Pētījumi

Tika apkopota informācija par Latvijā līdz šim veiktajiem nevalstiskā sektora pētījumiem, kā arī pētījumiem, kuros analizēti etnopolitikas un sabiedrības integrācijas jautājumi. Daļa no iepriekš veiktajiem pētījumiem izmantoti šī darba teorētiskās bāzes paplašināšanai, citi – kā informācijas avots kvalitatīvo, bet jo īpaši kvantitatīvo datu jomā. Iepriekš veikto pētījumu apkopotie dati un iegūtie rezultāti izmantoti gan interviju, gan anketas plāna sagatavošanā.

Intervijas un aptauja

Intervijas

Pētījuma pirmajā posmā tika intervēti nevalstisko organizāciju (NVO) pārstāvji. Daļēji strukturēto interviju primārais mērķis bija noskaidrot NVO sektorā iesaistīto respondentu priekšstatus par integrētu sabiedrību un sabiedrības integrācijas pakāpi Latvijā, (tai skaitā respondenti tika lūgti izvērtēt, vai Latvijas sabiedrībā pastāv plaisas un kādas plaisas Latvijas sabiedrībā ir būtiskākās, bet kādas – mazāk būtiskas), kā arī uzzināt viņu uzskatus un pieredzi par NVO lomu sabiedrības integrācijā. Intervijas sniedza ieskatu dažādās NVO iesaistīto respondentu viedokļos par sabiedrības integrācijas jautājumiem, viņu skatījumu uz lietām, tai skaitā arī viņu stereotipus un emocionālo noskaņojumu.

Uz intervijās iegūto viedokļu pamata nav izdarāmi vispārināmi secinājumi. Tai pašā laikā iegūtās informācijas izpēte ir svarīga ne tikai tāpēc, ka atklāj noteiktai sabiedrības grupai piederīgu indivīdu subjektīvo skatījumu un sniedz ieskatu priekšstatu un rīcības motivāciju veidošanās mehānismā, bet arī tāpēc, ka ir neaizvietoājams informācijas avots aptaujas anketas izstrādē.

Pētījuma pirmajā posmā, pēc NVO pārstāvju interviju rezultātu apkopošanas, notika arī dažas ekspertu intervijas, kurās ar šīs jomas ekspertiem tika pārrunāti iepriekšējo interviju rezultāti un testētas hipotēzes, kā arī meklēti optimāli jautājumi aptaujas anketai.

NVO aptauja

Anketa

NVO aptaujas anketa tika izstrādāta, balstoties uz teorētisko bāzi, iepriekš veikto pētījumu atziņām un secinājumiem, kas radās pētījumā veikto interviju rezultātā.

Aptaujas galvenie uzdevumi bija:

- pēc iespējas precīzi konstatēt esošo situāciju NVO sektorā pētījuma kontekstā, kā arī NVO vietu un lomu multietniskā sabiedrībā un valstī (jautājumi par organizāciju biedru un pakalpojumu saņēmēju etnisko sastāvu, jautājumi par sadarbības partneru etnisko piederību, jautājumi par sadarbību ar valsti);
- uzzināt noteiktas sabiedrības grupas (šajā gadījumā NVO sektorā iesaistītu, līdz ar to arī sabiedriski aktīvu cilvēku) viedokli par Latvijas sabiedrības

vienotību un dažādu plaisu dziļumu Latvijas sabiedrībā, kā arī NVO lomu plaisu mazināšanā (jautājumi par sabiedrības vienotību un etnisko, sociāli ekonomisko plaisu, kā arī plaisu starp izglītotajiem un neizglītotajiem, jautājums par atsevišķu NVO un NVO sektora kopumā lomu sabiedrībā esošo plaisu mazināšanā);

- izpētīt respondentu toleranci un uzticēšanos;
- uzzināt, kas respondentiem saistās ar vārdu *Latvija*.

Izlase

Pētījuma ietvaros tika izmantota telefonintervijas metode. Tika veikti aptuveni 465 zvani un 283 gadījumos (aptuveni 60% gadījumu) intervijas rezultātā tika iegūtas pilnībā izpildītas anketas.

Intervijas notika laika periodā no 2006. gada 10. aprīļa līdz 31. maijam.

Veicot NVO aptauju, pētnieki saskārās ar tām pašām NVO sektora kvantitatīvās pētniecības problēmām, ar ko saskārušies iepriekšējo kvantitatīvo NVO pētījumu veicēji:

- nevalstiskā sektora kvantitatīvās pētniecības problēma ir tā, ka ir praktiski neiespējami veikt stratificētu vairākpakāpju respondentu atlasu, jo reģistrēto organizāciju skaits ir vairāk nekā 10 000 vienību,¹⁰ bet organizāciju kontaktinformācija, kā arī informācija par to, vai organizācija joprojām reāli darbojas, publiskajā telpā ne vienmēr ir pieejama;
- respondentu (NVO) atsaucība šajā (60,9% sazvānīto nevalstisko organizāciju pārstāvju bija gatavi piedalīties aptaujā un atbildēt uz intervētāja jautājumiem) un līdzīgos pētījumos ir visai zema.

Aptaujas datu apstrāde tika veikta ar datu apstrādes programmu *SPSS for Windows*.

Lai gan iegūto datu apjomu var uzskatīt par reprezentatīvu NVO sektoram Latvijā,¹¹ iegūto datu interpretācijas iespējas sašaurina nelielais respondentu skaits atsevišķās grupās. Līdz ar to atsevišķos gadījumos rezultātus var klasificēt kā noteiktas tendences.

¹⁰ 2006. gada 15. jūlijā reģistrētas un nelikvidētas ir 10324 organizācijas. Dati pieejami www.lursoft.lv

¹¹ Ņemot vērā faktu, ka ne visas reģistrētās organizācijas reāli darbojas, ģenerālā kopa tādējādi samazinās.

Sabiedrības integrācijas procesa analīze un vērtējums

Lai spriestu par sabiedrības integrācijas procesu, pēc iespējas kompleksi jāvērtē izmaiņas, kas notiek sabiedrībā. Sabiedrības integrācija nav process, kas norisinās autonomi, jo nav tāda sabiedrību integrējoša segmenta, kas pastāvētu savrup un atdalīti no ekonomiskajiem, sociālajiem, sociālpsiholoģiskajiem, etniskajiem, demogrāfiskajiem, tiesiskajiem, veselības aizsardzības, kultūras, izglītības u. c. procesiem. Sabiedrības vienotības potenciāls veidojas no daudziem un dažādiem faktoriem, kura kopums labvēlīgos apstākļos var veidot augsni sekmīgai integrācijai, vai arī pretēji – sašaurināt integrācijas iespējas un ieraut sabiedrību dezintegrācijas pretrunās.

Dinamiska un līdzsvarota sabiedrības attīstība visdažādākajās dzīves jomās, kas sekmē katra cilvēka labklājību un dzīves drošību, neapšaubāmi rada arī pamatu sabiedrības integrācijai. Latviju raksturo strauja ekonomiskā izaugsme. Ja šādi izaugsmes tempi turpināsies, tad nepilnu divdesmit gadu laikā Latvija varētu sasniegt Rietumeiropas valstīm raksturīgo vidējo dzīves līmeni. Perspektīva šķiet uzmundrinoša. Taču cilvēkiem, kuru ikdiena ir skaudra un izdzīvošanas līdzekļi ir gaužām nepietiekami, tas liekas mazticams.

Mūsdienā Latvijā sabiedrības integrācijas procesu intensīvi ietekmē tendences, ko izraisa nesabalansēta attīstība, nelaimēm un apdraudējumiem pārsātināta ikdienas dzīve, cilvēku nespēja līdzsvarot savas iespējas ar savām vēlmēm un sapņiem. Mēs turpinām dzīvot sašķeltā sabiedrībā, kurai raksturīga:

1. Arvien pieaugoša sociālā diferenciacija – nemazinās maznodrošināto un trūcuma dzīvojošo skaits, toties pieaug skaitliski nelielas cilvēku grupas bagātība. Sociāli mazietekmīgs ir tā saucamais vidējais slānis. Latvijā joprojām ir viszemākā minimālā alga starp Eiropas dalībvalstīm. Pārāk daudz ģimeņu (it sevišķi ģimenes ar bērniem) dzīvo sociālekonomiskas depresijas apstākļos, neskatoties uz to, ka valstij raksturīga strauja makroekonomiskā izaugsme. Nespēdami nodrošināt sevi un savu ģimeni ar iztikas līdzekļiem, cilvēki atstāj Latviju cerībā atrast labākus dzīves apstākļus ārzemēs. Aizbraucēju īpatsvars no Latvijas ir lielāks nekā Igaunijā un Lietuvā.
2. Nav mazinājusies valsts un sabiedrības atsvešinātība. Valsts institūcijas nebauda sabiedrības uzticību un atbalstu. Politiskā elite ir saaugusi ar finansiāli ietekmīgo cilvēku slāni, tas cenšas, un ne bez sekmēm, ietekmēt politiskā procesa virzību. Cilvēki, kuri izvirzās valsts darbā, riskē kļūt sabiedrībā nesaprotami.
3. Politiskās partijas nav kļuvušas par sociāli stabilu spēku un nespēj ilgstoši saglabāt nozīmīgas sabiedrības daļas atbalstu. Joprojām tās ir skaitliski mazas, un, kļūstot politiski ietekmīgas, sasaistās ar “darījumu” cilvēkiem un to piedāvājumiem.
4. Nav mazinājusies neticība tiesu varai, tajā pašā laikā ieņemam vadošo vietu Eiropas Savienības dalībvalstu vidū pēc ieslodzīto skaita uz 100 000 cilvēkiem.
5. Joprojām nav sakārtota veselības aprūpes sistēma – zemo algu dēļ Latviju atstāj perspektīvi medicīnas darbinieki, savukārt pensionāri un cilvēki ar maziem ienākumiem nesaņem kvalitatīvu medicīnisko

palīdzību, jo nespēj samaksāt par medicīniskajiem pakalpojumiem, iegādāties nepieciešamās zāles u. tml. Tajā pašā laikā vidējais mūža ilgums Latvijā ir viens no mazākajiem Eiropā.

6. Pilsoniskā sabiedrība ir vāji attīstīta, mazs ir tajā iesaistīto cilvēku skaits. Tās veidošanās ir apgrūtināta arī tādēļ, ka saglabājas liels nepilsoņu īpatsvars. Nepilsoņi nepiedalās valsts un pašvaldības pārvaldē, līdz ar to viņiem nav pamata kļūt par šīs valsts patriotiem.
7. Psiholoģisko diskomfortu rada bezcerība, plaši izplatītā vardarbības atmosfēra, sadzīves drošības garantiju trūkums, bailes un nedrošība par rītdienu.
8. Mūsu sabiedrība ir iestigusī vērtību krīzē. To padziļina konfrontējošā informācijas telpa, neiecietība un naidis pret citādo – seksuālajām minoritātēm, cilvēkiem ar atšķirīgu ādas krāsu, atšķirīgiem politiskiem uzskatiem u. tml. Šķiet, ka sabiedrība ir zaudējusi morālos orientierus; izjukusi saikne starp rīcības pašvērtējumu un priekšstatu par to, kas ir morāli un sabiedriski nozīmīgs. Tā vietā ir stājusies alkatība, neiecietība, izmisīga tieksme vairot mantu.

Sabiedrības vienotību nevaici bagātību ieguvušo cilvēku cenšanās norobežot savu dzīves telpu no pārējās sabiedrības. Arvien pieaug to apdzīvoto teritoriju skaits un apmēri, kur apkārtējai sabiedrībai piekļūt nav iespējams. Videokameras, augsti žogi, slēgtas durvis un apsardze ir mūsu “atvērtās” sabiedrības vieni no pašiem laikmetīgākajiem zīmoliem. Protams, norobežošanās centieni ir labi saprotami, ja apkārtējā sabiedrība ir agresīva, zaglīga, uzbāzīga, nekulturāla. Tomēr nekad nebūs iespējams izveidot tādu kārtību, lai elitārā sabiedrība spētu principiāli norobežoties no pārējās sabiedrības daļas. Ik reizi, kad norobežotā sabiedrības daļa ir spiesta kontaktēties ar pārējo (ne tik elitāro) sabiedrības daļu, pastāv potenciāla (lokāla) konflikta varbūtība.

Arvien lielāku nozīmi sabiedrības integrācijas procesā iegūst psiholoģiskie faktori. Šīs problemātikas kontekstā visumā neatrisināma ir dilemma, ko ik reizes aktīvi apspriež, atgriežoties no Rietumeiropas valstu apceļošanas un salīdzinot dzīvi Latvijā ar dzīvi šajās valstīs. Ceļojuma laikā iegūtie priekšstati un uz to pamata izvirzītie dzīves kvalitātes uzlabošanas centieni visbiežāk izrādās nesamērojami ar reālajām iespējām Latvijā. Šī dilemma, proti, nespēja saistīt vēlamo ar reāli iespējamo, integrācijas potenciālu nevaici, jo mazina apņēmību savu dzīvi stabili saistīt ar Latviju.

Raksturīgi, ka šo problēmu kontekstā pēdējo gadu laikā ir mazinājusies interese par etnisko un nacionālo jautājumu. Etniskie principi saimnieciskā izdevīguma un sociālo problēmu priekšā kļūst mazāk aktuāli. Turklāt nostiprinājušās ir latviešu valodas pozīcijas. Arī neiecietīgo debašu par *Pilsonības likuma* un *Valodas likuma* normām, kā arī par minoritāšu tiesībām un izglītības reformu minoritāšu skolās radītais iespaids pamazām noplok.

Un tāpat, ko varam teikt par sabiedrības integrāciju? Vai sabiedrības vienotības virzienā ir sperti kādi nozīmīgi soļi? Vai integrācija norisinās vai tieši pretēji – mūsu sabiedrība kļūst arvien sašķeltāka un līdz ar to neprognozējamāka, nekā pirms sabiedrības integrācijas dokumentu izstrādes un ieviešanas mēģinājuma?

Sabiedrības integrācijas koncepcija

Ideja par Latvijas sabiedrības integrāciju neradās spontāni, katrā ziņā ne 1998. gadā, kad darbu uzsāka Sabiedrības integrācijas koncepcijas izstrādes darba grupa. Sabiedrības vienotības idejai ir sava priekšvēsture tepat Latvijas zemē un tai nav

jāmeklē ārējs apliecinājums, kā to cenšas uzsvērt tie politiķi, kuri uzskata, ka sabiedrības vienotības ideju mums uzspieda ārvalstis un starptautiskas organizācijas.

Sabiedrības integrācijas idejas priekšvēsturi veido vismaz trīs nozīmīgi mūsu sabiedrības attīstības sociālpolitiski virzieni, par kuriem ļoti aktīvi, un nereti asi, diskutēja jau kopš Latvijas neatkarības atjaunošanas pirmajiem gadiem. Tās bija aktivitātes, kuras sekmēja sabiedrības mobilitāti valodas politikas, pilsonības politikas un etnopolitikas izstrādes un īstenošanas virzienā.

Valodas likums stājās spēkā vēl 1989. gadā, un tā galvenais uzdevums bija stiprināt latviešu valodas pozīcijas Latvijā, nosakot latviešu valodas kā valsts valodas statusu. Turpmākajos gados, lai konkretizētu latviešu valodas statusu un valodas lietojumu visdažādākajās sabiedrības dzīves jomās, *Valodas likumu* vairākkārt grozīja. Vienlaicīgi veidoja institūcijas, kuru uzdevums bija uzraudzīt *Valodas likuma* ievērošanu: Valsts valodas centru, Valsts valodas inspekciju u. c. Plašumā vērsās pasākumi, kas veicina latviešu valodas apguvi, tostarp izglītības sistēmā. Īpaši nozīmīga bija Latviešu valodas apguves valsts programmas (pašlaik: Latviešu valodas apguves valsts aģentūra) izveide un darbības uzsākšana 1996. gadā. Lai precizētu lingvistisko situāciju un sekotu līdzī šīs situācijas izmaiņām valstī, ir veikti pētījumi, organizētas konferences, publicēti raksti un grāmatas. Valodas politika vienmēr ir bijusi politisko partiju uzmanības centrā. Tātad valodas politikas īstenošana izvērsās kā dinamiska un kompleksa rīcība, kurā iesaistījās daudzas valsts un pašvaldības institūcijas, dažādu profesiju speciālisti, politiskās partijas, kā arī ne viena vien sabiedriskā organizācija. Īpaša nozīme bija tam, ka šī politika īstenojas kā atklāts sociālpolitisks process, kurai neatslābstošu uzmanību veltīja sabiedrības saziņas līdzekļi un kuru aktīvi atbalstīja lielākā mūsu sabiedrības daļa. Arī cittautiešu apņēmība mācīties latviešu valodu ir bijusi samērā liela. Neapšaubāmi valodas politikas īstenošanas rezultātā palielinās sabiedrības integrācijas potenciāls, pieaug sabiedrības integrācijas kapacitāte, jo attīstītās un nostiprinās tā valodas vide, kurā ir iesaistījusies sabiedrība ar tai raksturīgu vienotu saziņas sistēmu.

Arī pilsonības jautājums ir aktuāls kopš Atmodas laikiem. Tomēr *Pilsonības likums* stājās spēkā tikai 1994. gadā. Šajā gadā izveidoja arī Latvijas Republikas Naturalizācijas pārvaldi. Arī *Pilsonības likumā* vairākkārt ir izdarīti grozījumi. Tie ir paplašinājuši to Latvijas iedzīvotāju skaitu, kuriem ir tiesības pretendēt uz uzņemšanu Latvijas pilsonībā naturalizācijas kārtībā. Būtiska Naturalizācijas pārvaldes iezīme ir tās reģionālās nodaļas un filiāles. Tas nozīmē, ka funkcionāli (institucionāli) pārvalde aptver visu Latvijas teritoriju, proti, tās pieejamība ir iespējama ne tikai Rīgā. Arī ar pilsonību un naturalizāciju saistītie procesi ir sistemātiski pētīti un to rezultāti ir bijuši plaši pieejami. Naturalizācijas pārvalde ir organizējusi daudzus seminārus un konferences, īpašu uzmanību pievēršot informācijas izplatīšanai un tās pieejamībai visdažādākajos sabiedrības slāņos. Arī pilsonības politikas izstrāde un tās īstenošanas gaita ir bijusi sabiedrības saziņas līdzekļu un politisko partiju uzmanības lokā, uzturot dedzīgu dialogu sabiedrībā par šo tematiku. Tātad ir daudz kopīgu pazīmju, kas raksturo valodas un pilsonības (naturalizācijas) politikas īstenošanu jau šīs politikas tapšanas sākuma periodā. Tajā pašā laikā bija (un ir vēl saglabājusies) kāda būtiska un principiāla atšķirības iezīme – latviešu attieksme pret naturalizāciju nav gluži tāda pati kā pret latviešu valodas izplatību cittautiešu vidū. Latvieši nepilsoņu naturalizāciju uztvert rezervēti, daudzos gadījumos noliedzoši. Arī liela daļa cittautiešu (nepilsoņu) visumā apzināti izvairās no naturalizācijas. Tas principiāli ietekmē naturalizācijas politikas īstenošanas apstākļus un pilsonības pretendentu noskaņojumu, kā arī viņu politisko orientāciju pēc pilsonības iegūšanas. Tomēr neapšaubāmi, ka naturalizācija

ir principiāls sabiedrības vienotības nosacījums, tiesa, tā nesniedz pozitīvu efektu īsā laikā.

Visbeidzot etnopolitika. Interese par tā saucamo nacionālo jautājumu Latvijā vienmēr ir bijusi sakāpināta. Atmosfērā laikā un it sevišķi pēc neatkarības atjaunošanas nacionālajai un etniskajai tematikai pievērsās vai visas politiskās partijas, mēģinot definēt savus politiskos uzdevumus nacionālā jautājuma risināšanā un tādā veidā piesaistīt vēlētāju uzmanību. Nacionālā jautājuma politizācijā aktīvi iesaistījās arī sabiedrības saziņas līdzekļi. Šīs aktivitātes visai būtiski ietekmēja valodas politikas, bet it sevišķi naturalizācijas politikas īstenošanu.

Etnopolitikas izstrādi un tās īstenošanu nekad nav uzņēmusās valsts institūcijas, tiesa, laikā, kad valsts prezidents bija G. Ulmanis, darbojās Valsts prezidenta Konsultatīvā padome, kuras darbībā iesaistījās nacionālo un etnisko minoritāšu organizāciju pārstāvji. 1991. gadā spēkā stājās deklaratīvais *Likums par Latvijas nacionālo un etnisko grupu brīvu attīstību un tiesībām uz kultūras autonomiju*. Šī likuma īstenošanai institucionālais mehānisms netika izveidots. Daudzas šajā likumā ietvertās normas, protams, arī nebija iespējams īstenot dzīvē. Visa tā rezultātā etnopolitika mūsu valstī attīstījās citādāk nekā valodas un pilsonības politika. Etnopolitikas izstrādē galvenā loma bija akadēmiskajiem spēkiem. Tajā laikā ar etnopolitikas jautājumiem aktīvi nodarbojās, piemēram, Latvijas Zinātņu akadēmijas Filozofijas un socioloģijas institūtā (vēlāk: Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts), veicot pētījumus, organizējot starptautiskas konferences, publicējot daudzus rakstus un grāmatas. Etnopolitikas kontekstā Filozofijas un socioloģijas institūts pievērsās nacionālas valsts teorētiskajām nostādnēm, nacionālo un etnisko minoritāšu vēsturei un tiesībām.

Šīs darbības rezultātā veidojas sabiedrības integrācijas teorētiskās un metodoloģiskās aprises, kas vēlākajos gados guva attīstību Sabiedrības integrācijas koncepcijā. Taču jau tolaik atklājās ne viena vien sakarība, kas turpmākajos gados apgrūtināja arī sabiedrības integrācijas procesa norisi. Raksturīgs piemērs ir pievēršanās politiskās nācijas idejai (kopš 1994. gada) un publikācijām par šo tēmu. Īsā laika periodā tā kļuva populāra. Arī sabiedrības saziņas līdzekļi izrādīja interesi par šo tēmu. Diemžēl latviešu publika nebija gatava šai idejai un uztvēra to tik negatīvi, tik sakāpināti neadekvāti, ka, lai netraucētu naturalizācijas procesu, pārtraucām pievērsties šai tēmai nespeciālistiem adresētos rakstos latviešu valodā. Tomēr tas nenozīmē, ka politiskās nācijas veidošanās process tādēļ būtu apstājies. Ja pilsoņu kopumu valstī veido dažādu tautību cilvēki un ja spēkā ir uzstādījums, lai pilsoņu kopums būtu vienots, tad no atbalsta politiskās nācijas pastāvēšanai nav iespējams izvairīties. Jo pastāv tikai viena alternatīva, kā izvairīties no politiskās nācijas: veicināt pilsoņu kopuma sašķeltību pēc etniskās pazīmes, kas savukārt nozīmētu divkopienai vai pat vēl vairāku kopienai valsts modeļa stiprināšanu. Taču šāda pieeja būtu pretrunā ar viselementārākajiem etnopolitikas principiem nacionālā valstī. Vēlākajos gados līdzīga robusta sabiedriskās domas reakcija latviskajā vidē bija vērojama diskusijās par Vispārējo konvenciju par nacionālo minoritāšu aizsardzību.

Pagājušā gadsimta deviņdesmito gadu vidū aktīvai kultūrpolitikas izstrādei pievērsās LR Kultūras ministrija, veicot pētījumus un izstrādājot vairākus ar kultūrpolitiku saistītus dokumentus. Arī LR Izglītības un zinātnes ministrijā tajā laikā notika izglītības attīstības stratēģisko dokumentu izstrāde, kuros ievērojama vieta bija paredzēta bilingvālās izglītības attīstībai. 1998. gadā Izglītības un zinātnes ministrija publicēja izstrādāto Izglītības attīstības stratēģisko programmu "Izglītība. 1998. – 2003.", kura paredzēja veicināt arī sabiedrības integrāciju.

Tās bija galvenās iestrādes, uz kura pamata veidoja Sabiedrības integrācijas koncepciju. Katra no šīm īstenojamajām politikām ietekmē būtisku sabiedrības dzīves segmentu, kas rezultātā ne mazāk būtiski ietekmē sabiedrību kopumā. Visas šīs politikas, ar atsevišķiem izņēmumiem, līdz Sabiedrības integrācijas koncepcijas izstrādei attīstījās savrupā režīmā, mērķtiecīgi cita citu visai maz ietekmēdamas.

Objektīvi šie procesi bija integrāciju stimulējoši, turklāt tādi, kas veicināja nepilsoņu piesaistīšanu Latvijai. Turklāt arī socioloģiskās aptaujas liecināja, ka viņu vairākums neplāno aizbraukt no Latvijas. Rezultātā sociālpolitisku nozīmi zaudēja tēze, ka pilsonības, izglītības un valodas politiku būtu iespējams īstenot, ignorējot nepilsoņu un cittautiešu klātbūtni Latvijā. Tomēr šajā laikā politisko telpu vēl turpina piepildīt lozungi, kas aicina cittautiešus aizbraukt no Latvijas. Tie ir pretrunā ar prasību apgūt latviešu valodu un naturalizēties, jo piedāvājums naturalizēties par pilsoņiem ir attiecināms tikai uz tiem nepilsoņiem, kuri ir izlēmuši savu dzīvi saistīt ar šo valsti.

Šajā ziņā sabiedrības integrācijas ideja nozīmē to, ka valsts piedāvā cittautiešiem kļūt piederīgiem un iekļauties Latvijas sabiedrībā, justies šeit kā mājās, kļūt par šīs valsts pilsoņiem un patriotiem, veidot kopīgu pilsonisko vērtību sistēmu ar latviešiem. (Latvieši šīs sabiedrības integrācijas konsekvences uztvēra vairāk nekā atturīgi.) Sabiedrības integrācijas ideja pavēra ceļu pilsoniskajai domāšanai cittautiešu vidū. It sevišķi svarīga tā bija mazākumtautību skolu darbā, lai audzinātu bērnus pilsoniskās uzvedības garā. Vienlaicīgi Sabiedrības integrācijas koncepcijas akceptēšana valdības līmenī nozīmētu arī to, ka ir noraidīta vīzija par divkopienu valsti, par “divām sabiedrībām vienā valstī”. (Savukārt pret šo konsekvenci sparīgi iebilda krievu valodas kā otras valsts valodas Latvijā aizstāvji.) Jāatzīst, ka koncepcijā ir samērā daudz tādu pozīciju, ko tolaik dažādi uztvēra un atšķirīgi vērtēja dažādu sociālo un etnisko grupu pārstāvji.

Koncepcijā uzsvēta latviešu valodas kā integrācijas līdzekļa loma. Tas nenozīmē, ka tiek noliegta citu valodu lietošanas iespēja cilvēku savstarpējās komunikācijās. Taču būtiski bija uzsvērt faktu, ka lielākas integrācijas iespējas ir tad, ja cilvēki, kuri pastāvīgi dzīvo Latvijā, prot latviešu valodu; savukārt tiem, kuri nav apguvuši latviešu valodu, integrēties sabiedrībā un izprast to ir visai sarežģīti.

Latvijas integrācijas koncepcija, atšķirībā no Igaunijā izstrādātās integrācijas programmas, kurā uzsvars likts uz neigauņu integrāciju Igaunijas sabiedrībā, paredz abpusēji aktīvu integrācijas procesu: ne tikai cittautiešu integrāciju sabiedrībā, bet arī latviešu gatavību aktīvi iesaistīties vienotas un saliedētas pilsoniskās sabiedrības tapšanas procesā, būt “atvērtiem” attieksmē pret nepilsoņiem un cittautiešiem.

Koncepcijas metodoloģija paredz, ka centrālā vieta integrācijas procesā ir ierādāma pilsoņu kopumam un tā vērtībām. Tas nozīmē, ka sabiedrības integrācijas kontekstā pilsoniskā identitāte ir prioritāra attiecībā pret etnisko. Citiem vārdiem sakot, pilsoņu patriotismam ir nozīmīgāka loma nekā etniskās ievirzes politizētam nacionālismam. Nacionālisms ir neaizstājams periodā, kad tauta cīnās par savu valstisko neatkarību, kā arī pirmajos neatkarīgas valsts pastāvēšanas gados. Taču tad, kad valsts ir izveidojusies un tai radīta sava tiesiskā bāze, ko izveidojuši šīs valsts pilsoņi, tostarp ir radīti likumi, kas regulē ar etniskajām attiecībām saistītos procesus valstī, tad etniskajam nacionālismam jāpārveidojas par pilsonisko patriotismu, atbrīvojot ceļu emocionālās piederības sajūtai ikvienam pilsonim, neatkarīgi no viņa etniskās piederības.

Īpaši jūtīga situācija bija izveidojusies sakarā ar notiekošajām un tuvākā nākotnē paredzamajām pārmaiņām izglītības sistēmā. No vienas puses, vispārīgās izglītības sistēma (satura un standartu nozīmē) jau tad bija vienota, no otras, – tā kopš padomju

varas gadiem bija sašķelta lietotās mācībvalodas nozīmē. Tolaik bija jau uzsākta bilingvālās izglītības ieviešana pamatizglītības līmenī, bet priekšā vēl bija izglītības reforma minoritāšu vidusskolās.

Lai pievērstu uzmanību sociālajai integrācijai, mazinātu sociālās atstumtības risku un radītu sabiedrību ar vienlīdzīgām iespējām visiem, Sabiedrības integrācijas koncepcijā ir iekļauta sadaļa par sociālo un reģionālo integrāciju. Protams, koncepcijas autori labi apzinājās, ka sociālās integrācijas problēmas ir sevišķi komplicētas un risināmas ilgstošā laika periodā sociālekonomiskiem līdzekļiem, tomēr šis integrācijas aspekts ir principiāli svarīgs sabiedrības saliedētības kontekstā un tā nozīme laika gaitā pieaug.

Nozīmīgi sabiedrības integrācijas indikatori ir kopīgas, sabiedrību vienojošās vērtības. Gatavojot integrācijas koncepciju, visai sarežģīti bija formulēt šīs vērtības. Rezultātā par tādām definētas:

- demokrātiska un tiesiska valsts,
- labvēlīga saskarsme starp dažādu tautību cilvēkiem,
- Latvijas dabas saglabāšana un aizsardzība,
- kopīga teritorija, kurā vēlamies dzīvot labklājībā, saticībā un drošībā,
- labas izglītības un audzināšanas nodrošināšana saviem bērniem u. c.

Veiksmīgas integrācijas gaitā šīs vērtības iegūtu stabilitāti un, iespējams, pieaugtu arī šādu vērtību daudzveidība.

Sabiedrības integrācijas koncepcija tapa apstākļos, kad Latvija atradās daudzu to pašu risināmo problēmu gūstā kā pašlaik. Tomēr bija arī vairākas atšķirības. Piemēram, ievērojami lielāka nozīme tolaik bija politiski aktivizētajam etniskajam komponentam. Latvieši bažījās par savas etniskās identitātes saglabāšanas drošumu. Šķita, ka to apdraud Latvijas krievi un nevis emigrācija un zemie dzimstības rādītāji. Vēl nebija uzsākta izglītības reforma, kaut arī diskusijas jau notika. Saeima nebija ratificējusi Eiropas Padomes Vispārējo nacionālo minoritāšu aizsardzības konvenciju. Latvija vēl negatavojās uzņemt viesstrādniekus un tūkstošiem latviešu vēl atstāj savu valsti labākas dzīves meklējumos. Arī mūsu sabiedrībā snaudošais rasisms un neiecietība pret seksuālajām minoritātēm vēl nebija sevi pieteikusi.

Ministru kabinets 1998. gada 29. septembrī pieņēma zināšanai izstrādāto koncepcijas projektu, apstiprināja valsts programmas “Sabiedrības integrācija Latvijā” sagatavošanas plānu un nolēma nodot koncepcijas projektu apspriešanai sabiedrībā. Šajā sēdē MK akceptēja un Ministru prezidents G. Krasts parakstīja šāda satura paziņojumu: “Valdības izveidotā ekspertu grupa, kurā ir zinātnieki, valsts institūciju un nacionālo minoritāšu pārstāvji, izstrādājuši valsts programmas “Sabiedrības integrācija Latvijā” koncepciju, tādējādi sagatavojot pamatu plašai nacionāla mēroga programmai. Valdība uzskata, ka pienācis laiks izstrādāt un īstenot vienotu ilgtermiņa stratēģiju, kas sekmētu saliedētas pilsoniskas sabiedrības veidošanos Latvijā. Valdība ir pārliecināta, ka tas ir būtiski svarīgi drošai un stabilai valsts attīstībai tuvākajā un, it īpaši, tālākajā nākotnē.

Izstrādātā koncepcija iezīmē galvenos virzienus, galvenos darbības laukus, kur būtu jākoncentrē pūliņi minētā mērķa sasniegšanai. Ļoti svarīgi, ka šie virzieni aplūkoti kopā. Tikai kompleksa, vienota pieeja ļauj cerēt uz efektīviem rezultātiem. Taču vienotas demokrātiskas Latvijas sabiedrības veidošanas politikas panākumus noteiks tas, vai tā gūs izpratni un atbalstu visplašākajā sabiedrībā. Tādēļ valdība aicina visus Latvijas iedzīvotājus, visas partijas, aicina nākamo valdību izprast šī mērķa nozīmīgumu un dot savu ieguldījumu tā sasniegšanā.”

Šajā paziņojumā ir daudz patiesu vārdu. Koncepcija nebija tikai teksts sabiedrības vienotības idejas apliecinājumam. Lai sagatavotu šādu tekstu, bija

izmantota sistēmiska pieeja, proti, darba grupa pulcēja kopā izglītības, valodas, pilsonības, kultūras, etniskās un sociālās politikas autorus un attiecīgo nozaru, kā arī pilsoniskās līdzdalības, sabiedrības saziņas līdzekļu ekspertus. Tas vien jau bija panākums, turklāt apliecināja, ka attiecīgajās nozarēs ir nepieciešamie speciālisti, kuri spēj, atbilstoši savai profesionalitātei, piedalīties integrācijas koncepcijas izstrādē. Tas savukārt nozīmē, ka pieprasījums sabiedrības integrācijai ir veidojies un attīstījies kā iekšēja sabiedrības vajadzība, ka ideja par sabiedrības integrāciju nav nākusi “no politiskajām augšām” vai ārvalstīm. Tiesa, izdevumus Sabiedrības integrācijas koncepcijas izstrādei, apspriešanai un dokumenta publicēšanai sedza Apvienoto Nāciju attīstības programma un Eiropas Savienības Eiropas Komisija.

Pēc intensīvas sabiedriskās apspriešanas, kas ilga vairākus mēnešus, un koncepcijas pilnveidošanas Ministru kabinets 1999. gada 7. decembrī akceptēja izstrādāto koncepciju bez principiāliem papildinājumiem un labojumiem. Līdz ar to sabiedrības integrācijas ideja bija guvusi valdības akceptu, ieguvusi oficiālu statusu. Citiem vārdiem runājot, integrācijas ideja bija ieguvusi neatgriezenisku raksturu. Grūti iedomāties, ka cilvēki, kuriem nav pieņemama integrācijas ideja, spētu jebkad iegūt tādu ietekmi valstī, ka Latvijas valdība pieņemtu lēmumu atcelt integrāciju apliecināšu koncepciju. Protams, ir iespējams izmainīt koncepcijas sadaļas, precizēt formulējumus, papildināt to, bet nav iespējams atteikties no sabiedrību vienojošas idejas. Ja integrācijas koncepcija tiek principā atcelta, tad jāpasludina, ka integrācijas vērtības ir zaudējušas nozīmi un integrācijas vietā ir stājusies virzība uz dezintegrāciju, proti, par politiski prioritāru ir kļuvis sabiedrības šķelšanas virziens.

Vērtējot aizvadīto periodu, jāatzīst, ka koncepcijas, kā atsevišķa dokumenta, izstrāde ir attaisnojusi (bija iespējams sagatavot tikai programmu, ietverot tajā konceptuālās nostādnes), jo tas, atšķirībā no Sabiedrības integrācijas programmas, kā teorētisks dokuments, saglabā patstāvīgu nozīmi ilgā laika periodā.

Koncepcijā paustā sabiedrības integrācijas ideja ir būtiski ietekmējusi garīgo atmosfēru Latvijā, tā ir pievērsusi latviešu un krievu, pilsoņu un nepilsoņu prātus vērtībām un konsekvencēm, par kurām līdz tam nemēdza domāt, spriest un publiski diskutēt.

Sabiedrības integrācijas programma un tās (ne)īstenošana

Sabiedrības integrācijas programmas (turpmāk – Programma) struktūra un teorētiskā daļa salīdzinājumā ar koncepciju netika mainīta. Programmu papildināja projektu saraksts, kurus attiecīgajā nozarē bija uzsākuši vai nākotnē plānoja uzsākt ministrijas, sabiedriskās organizācijas, citas institūcijas. Programmas teksta sagatavošana neprasa daudz laika, tomēr Programmas akceptēšana Ministru kabinetā ieilga, jo izvērsās plašas diskusijas par Programmas vadību. Tas arī nebija vienkāršs uzdevums, ņemot vērā Programmas īstenošanas komplicēto raksturu. Tā kā programmas īstenošanā varētu būt iesaistītas vai visas ministrijas, kā arī daudzas citas institūcijas, tad izšķiroši nozīmīgs bija vadības mehānisma statuss, jo galvenā funkcija bija koordinēt valsts institūciju darbību, saglabājoties nosacījumam, ka valsts programmas īstenošanā savu kompetenču līmenī piedalās visas attiecīgās ministrijas.

Laikā no 2000. gada marta līdz 2000. gada jūlijam Ministru kabinets vairākkārt skatīja Programmas projektu, bet nespēja vienoties par programmas īstenošanu un vadības mehānismu. Pēc ilgstošām debatēm vairāku mēnešu garumā 2000. gada 6. jūlijā Ministru kabinets apstiprināja noteikumus nr. 191 “Grozījumi Ministru kabineta 1998. gada 28. jūlija noteikumos nr. 271 “Tieslietu ministrijas nolikums””, nosakot, ka viena no Tieslietu ministrijas funkcijām ir “noteiktā kārtībā risināt jautājumus, kas

saistīti ar sabiedrības integrāciju”. Līdz ar to par Programmas īstenošanas atbildīgo institūciju bija kļuvusi Tieslietu ministrija.

Pagāja vēl gandrīz pieci mēneši un 2000. gada 15. decembrī Tieslietu ministrija izveidoja struktūrvienību trīs cilvēku sastāvā – Sabiedrības integrācijas departamentu, kura uzdevums bija Valsts programmas “Sabiedrības integrācija Latvijā” izpildes koordinācija. Tomēr divu gadu pastāvēšanas laikā departaments nespēja šī uzdevuma izpildi uzsākt un līdz ar to ministriju koordinētai līdzdalībai programmas īstenošanā un tāpat arī sabiedrības vienotības veicināšanai ar valsts institūciju starpniecību bija pielikts punkts. Iemesli bija vairāki: nepietiekams darbinieku skaits, nepietiekama darbinieku atpazīstamība un autoritāte, kļūdaina darbības virziena izvēle.

2002. gada novembrī izveidoja īpašu uzdevumu ministra sabiedrības integrācijas lietās sekretariātu (ĪUMSILS), kura sastāvā iekļāva arī iepriekš minēto departamentu. Arī šī departamenta reglaments nosaka, ka tā uzdevums ir īstenot un koordinēt Valsts programmu “Sabiedrības integrācija Latvijā”. Diemžēl informācija par šīs koordinācijas rezultātiem nav pieejama.

ĪUMSILS izveides lietderība ir visai problemātiska, ja saglabājas nosacījums, ka Programmu īsteno nevis viena valsts institūcija, bet tās īstenošanā piedalās ministrijas, kuru kompetencē ir jomas, kas sekmē sabiedrības konsolidāciju. Izglītības, kultūras, pilsonības, valodas, etniskās, sociālās, finanšu u. c. politiku speciālisti pārstāv daudzas valsts (un ne tikai) institūcijas un to darbību dublēt nav ne iespējams, ne arī vēlams. Izveidojot atsevišķu valsts institūciju ĪUMSILS, uzsvars likts uz autonomām darbībām un aktivitātēm, kas ir šīs institūcijas kompetencē. Protams, integrācijas process ir izteikti daudzšķautņains un jauni darbības virzieni ir iespējami, it sevišķi veidojot sadarbību ar nacionālo minoritāšu organizācijām, tomēr jautājums par valsts institūciju līdzdalību ir joprojām atklāts un, ja neizdodas to sekmīgi risināt, tad šo institūciju koordinēta līdzdalība integrācijas procesā nav iespējama.

Tāpat kā nav iespējams atsevišķi nodalīt sabiedrību integrējošu segmentu, kas pastāvētu atdalīti no ekonomiskajiem, tiesiskajiem, sociālajiem, kultūras, izglītības utt. procesiem, tā arī nav iespējams kādai atsevišķai valsts institūcijai autonomi pildīt komplekso sabiedrības integrācijas funkciju. Integrācijas politika savā dziļākajā būtībā ir dažādu aktivitāšu koordinācijas un sabiedrības informēšanas politika. Šādas integrāciju koordinējošas funkcijas īstenošanai ir nepieciešama institūcija, kas spētu nodrošināt sadarbību starp ministrijām (turklāt ne tikai ministrijām). Šajā institūcijā jābūt atbilstoši sagatavotiem darbiniekiem, kas spētu profesionāli orientēties un piedalīties valodas politikas, pilsonības politikas, kultūrpolitikas, izglītības politikas, sociālās politikas, etnopolitikas u. tml. veidošanā un īstenošanā.

Viens no atbildīgās institūcijas uzdevumiem, saskaņā ar darba grupas un ekspertu ieteikumiem, bija Programmas aktualizācija. Ministru kabineta apstiprinātajā Programmā bija noteikts, ka tās aktualizācija tiek veikta katru gadu un ka aktualizēto Programmu apstiprina Ministru kabinets. Nekas tāds aizvadīto gadu laikā nav izdarīts un līdz ar to Programma ir novecojusi. Izveidojot Sabiedrības integrācijas fondu un uzsākot tam savu darbību, Programma tās pašreizējā veidolā zaudēja savu nozīmi. 2001. gada 1. septembrī spēkā stājās *Likums par sabiedrības integrācijas fondu*. Tas pavēra ceļu Sabiedrības integrācijas fonda izveidošanai un darbības uzsākšanai (turpmāk – fonds). Fonda mērķis ir finansiāli atbalstīt un veicināt sabiedrības integrācijas procesu atbilstoši Valsts programmas “Sabiedrības integrācija Latvijā” pamatnostādņem.

Fonds ir apliecinājis sevi kā pašlaik nozīmīgāko un darbīgāko institūciju, kura izveidota sabiedrības integrācijas procesa veicināšanai. Nepilnu piecu gadu

pastāvēšanas laikā fonda finansējumu ir saņēmuši projekti visā Latvijā vairāku miljonu latu apmērā.

Šo projektu īstenošana neapšaubāmi ietekmē sabiedrības integrācijas procesu. Tomēr šī finansējuma atdeve integrācijas mērķu sasniegšanai nav analizēta un vērtēta un finansēto projektu ietekme uz sabiedrības integrācijas procesu līdz ar to paliek neskaidra. Acīmredzot kopumā fonds vairāk vai mazāk veiksmīgi paveic to, ko ar naudu integrācijas procesā var panākt, īstenojot dažnedažādus samērā nelielus projektus.

Sabiedrības integrācijas fonda darbībai nav nepieciešama detalizēti izstrādāta sabiedrības integrācijas programma. Katrā ziņā šādā programmā nav jāiekļauj īstenojamo projektu saraksts, jo fonds rīko projektu konkursus un par iesniegto projektu finansēšanas lietderību lemj attiecīgā komiteja. Šāda pieeja nodrošina finansējuma saņemšanu tām organizācijām, kuras izrāda iniciatīvu un ir ieinteresētas sasniegt izvirzītos mērķus. Tomēr, pastāvot šādai finansēšanas kārtībai, ārpus uzmanības paliek to integrācijas problēmu risinājums:

- kuras nav ietilpināmas atsevišķā projektā un prasa ilgstošu un sistemātisku darbību,
- kurām tajā laikā, kad izsludina projektu konkursu, neviena organizācija (kapacitātes, nepiemērota pieteikšanās laika vai cita iemesla dēļ) nav gatava pievērst uzmanību, iesniegt projekta pieteikumu un uzņemties atbildību par tā īstenošanu, kaut arī problēma integrācijas procesa kontekstā ir aktuāla un nozīmīga.

Fondu pārvalda fonda padome. Tās sastāvā ir sešu ministriju ministri, valsts prezidenta un pieci pašvaldību pārstāvji, kā arī pieci nevalstisko organizāciju deleģēti pārstāvji. Fonda padome lemj par fonda darbības iekšējiem jautājumiem un plašakai publikai tās lēmumi nav zināmi.

Te vietā atgādināt, ka Konceptijas un Programmas izstrādes darba grupa piedāvāja citu integrācijas sabiedriskās padomes darbības modeli. Šādai padomei būtu bijis jābūt saistītai ne tikai ar Sabiedrības integrācijas fondu, bet arī ar atbildīgās institūcijas darbību, pārraugot ministriju sadarbības koordināciju un lemjot par sabiedrības integrācijas veicināšanas vispārēja rakstura jautājumiem. Tāpēc šīs padomes darbā ir vēlams piedalīties ministriem vai vismaz atbildīgo ministriju galvenajām amatpersonām.

Taču, tā kā ministru līdzdalība padomes darbā ir epizodiska (piemēram, fonda padomi paredzēts sasaukt ne retāk kā reizi trijos mēnešos, proti, četras reizes gadā dažu stundu kopējam darbam), nebūtu pareizi aprobežoties tikai ar vienas augstu amatpersonu pārstāvētas padomes izveidi.

Tāpēc bija iecerēta vēl viena padome, kurai būtu jāveic reālais (profesionālais ikdienas) darbs, kas saistīts ar attiecīgo ministriju un citu institūciju sadarbības veicināšanu. Šādas struktūras izveidošana nozīmētu tā darba turpināšanu, iespējams, tiem pašiem cilvēkiem, kuri izstrādāja koncepciju un programmu), pārstāvot attiecīgo ministriju (institūciju) darba grupā. Šo speciālistu iesaistīšana Programmas īstenošanā būtu bijis neatsverams ieguvums, jo nodrošinātu pēctecību, Programmas īstenošanas nepārtrauktību, ministriju sadarbības turpināšanu. Bez šādas padomes līdzdalības nav iespējams aktualizēt Programmu.

Šīs padomes darbā bija iecerēts uzaicināt sabiedrībā pazīstamas personības (nevis pēc nezināmiem kritērijiem deleģētus, sabiedrības integrācijā mazieinteresētus pārstāvjus), tostarp aktīvus minoritāšu pārstāvjus, kuri, iesaistoties padomes darbā, spētu rosināt publiskas diskusijas un aktīvi piedalīties, ja sabiedrības integrācijas kontekstā aktualizējas kāda konfliktsituācija, tajās ar savu argumentētu viedokli. Kā

zināms, šādas diskusijas netiek rosinātas pat tad, ja to nepieciešamība ir acīmredzama, piemēram, par izglītības reformu minoritāšu skolās, LR pilsoņu aizbraukšanu uz ārzemēm darba meklējumos, Rīgas praidu 2006 u. tml. Nereti aktīvi protestētāji ir gatavi savu pārliecību aizstāvēt ar fiziskas konfrontācijas līdzekļiem, notiek ielu sadursmes un tiesu prāvas, taču nav tādas sabiedriskās iniciatīvas, kas rosinātu publiskas debātes par kotroversālām tēmām un spētu veicināt viedokļu tuvināšanos gadījumos, ja tas ir iespējams.

Ja sabiedrības integrācijas kontekstā šādas diskusijas nenotiek, tas nozīmē, ka sabiedrības integrācijas veicinošo institūciju un organizāciju (tostarp – nevalstisko organizāciju) darbībā pietrūkst publicitātes, iniciatīvas aktuālu un sabiedrības integrāciju traucējošu problēmu risināšanā, atvērtības sarunai par sarežģītām tēmām, kas satrauc sabiedrību.

Šādā veidā organizēta sabiedrības līdzdalība veicinātu pilsoniskās sabiedrības veidošanos sabiedrības integrācijas gaitā un sekmētu to, ka Programmas īstenošanas instrumentārijs ir ne tikai valstisks, bet arī sabiedrisks. Integrācija ir atklāts sabiedrisks process un tas nozīmē, ka tas nav un nevar būt anonīms process. To personāliju loks, ar kuriem sabiedrībā asociējas integrācijas procesa virzība, kopš Konceptijas izstrādes laika ir sašaurinājies.

Programmā bija paredzēts izveidot arī integrācijas atbalsta institūciju – zinātniskās pētniecības centru. Tās uzdevums būtu veikt regulāru sabiedrības integrācijas procesa izpēti un veicināt sabiedrības integrācijas procesu saskaņā ar zinātniskajos pētījumos iegūtajām atziņām. Par galveno instrumentu šādu ieteikumu sniegšanai vajadzēja kļūt pārskatiem, kas sagatavoti, balstoties uz pētījumos iegūto datu analīzi par noteiktā laika periodā integrācijas procesā paveikto. Šos pārskatus būtu ieteicams iesniegt sabiedrības integrāciju koordinējošajai institūcijai, kā arī publicēt un izplatīt tām institūcijām, kuras piedalās sabiedrības integrācijas procesā un popularizē to, tā nodrošinot netraucētu informācijas pieejamību un atgriezenisko saikni starp visām procesā iesaistītajām institūcijām un organizācijām. Diemžēl šāda centra izveidei finansiāls atbalsts netika saņemts.

Rezumējot visu iepriekš minēto, ir pamats apgalvojumam, ka Programmas īstenošana tā arī netika uzsākta, jo tās nostādņēm atbilstošs īstenošanas mehānisms netika (un vēl joprojām nav) izveidots. Vilcināšanās, nenoteiktība, nepārliecinoša rīcība ir izrādījusies provocējoša, tā paver ceļu pretestībai. Neveiksmīgo sabiedrības integrācijas īstenošanas instrumentārija veidošanu var skaidrot subjektīvi, kā nespēju izdarīt pareizu izvēli un pieņemt optimālu lēmumu, taču, objektīvi vērtējot, tas drīzāk atgādina pretestību racionālai un sabalansētai Programmas īstenošanas mehānisma izveidei, iespējams, tādēļ, ka paši lēmuma pieņēmēji nebija pārliecināti, ka sabiedrības integrācijas process varētu būt veiksmīgs.

Pašlaik, atšķirībā no Konceptijas izstrādes laika, pretestība sabiedrības integrācijai ir kļuvusi izteiktāka – vispirms jau tādēļ, ka pieaudzis pretnoskaņojums pret visu, kas valstī notiek (pieaudzis beznosacījuma neapmierināto skaits), tostarp arī pret sabiedrības integrāciju.

Arī neaktualizētā Programma tās pašreizējā redakcijā rada negatīvu efektu, tā maldina, dezorientē un līdz ar to rada pretestību ikvienam, kurš ar to iepazīstas un vēlas saprast, kādi integrācijas pasākumi ir veikti un kādi nav. Turklāt jāatzīst, ka Programma ir ieguvusi lielāku atpazīstamību sabiedrībā (to biežāk citē un par to biežāk diskutē) nekā Konceptija.

Galvenos stihiskās un individuālās (bieži vien neapzinātās) pretestības cēloņus saliedētas un vienotas sabiedrības tapšanai varētu sagrupēt šādi:

- psiholoģiska rakstura cēloņi saistās galvenokārt ar plaši izplatīto bezcerības un naida atmosfēru. Pēc neatkarības atjaunošanas daļai Latvijas sabiedrības pretnostāja pret visu, kas notiek, ir šķitusi labākā savas dzīves pozicionēšanas iespēja. Būt “pret” šķiet demokrātiski pat tad, ja īsti nav pat skaidrs, kādi iemesli varētu būt šādam it visa noliegumam. Iespējams, ka šādu noskaņojumu provocē negācijām piesātinātā informatīvā telpa. Iespējams arī, ka tie ir dzīves skaudruma un iespēju daudzveidības apmulsināti un tāpēc dziļi nelaimīgi cilvēki. Nepiepildītās cerības ir pārvērtušās neapmierinātībā, bezcerībā un naidā. Savukārt mūsu kopīgā nelaime ir tā, ka šie cilvēki ir atstāti savas iekšējās neapmierinātības un agresijas varā. Viena no retajām iespējām, kur izpausties un apliecināt sevi, ir anonīmās replikas virtuālajā pasaulē – piemēram, portālā *Delfi* u. tml;
- sociāla rakstura cēloņi ir saistīti ar kraso sociālo stratifikāciju. Noslāņošanās un nabadzība neveicina sabiedrības saliedētību. Cilvēki, kuri ierauti izdzīvošanas stihijā, par kopējo sabiedrības attīstību neinteresējas, arī tad, ja viņi aktīvi nenostājas pret tiem, kuri tikuši “uz zaļā zara”. Saliedēta sabiedrība nav vajadzīga arī tiem, kuri īsā laikā ir kļuvuši bagāti. Viņi ir pārāk aizņemti ar savas bagātības vairošanu, pārņemti ar tās sagādāto valdzinājumu un nevēlas nesavtīgi un no brīvas gribas pievērsties kopējam labumam;
- politiska rakstura cēloņus izraisa vāja izpratne par sabiedrībā notiekošajiem procesiem, atsvešinātība no valsts. Šādos gadījumos valsts aktivitātes, veicinot integrāciju, nereti uztver kā parādību, pret kuru jāvērsas. Sabiedrības integrācija ir apgrūtināta, ja nav attīstīts pilsoniskais patriotisms.

Arī organizētā un kolektīvā, tātad apzinātā pretestība atgādina sevi itin bieži. Tās galvenās izpausmes:

- organizēti sabiedrības vienotībai pretojas radikālais nacionālisms, kas pārstāv kādas vienas grupas intereses un neiecietīgi vērsas pret kādu citu grupu,
- pēdējos gados pieaug ekstrēmi domājošo un uz ekstrēmu rīcību noskaņotu cilvēku skaits. Ekstrēmisms nav savienojams ar sabiedrības saliedētības veicināšanu un tāpēc, jo plašāk sabiedrībā ir pārstāvēts ekstrēmisms, jo lielāka ir pretestība integrācijai.
- politiskā līmenī pretestība uzskatāmi izpaužas, ja politiķi, kuri ieņem vadošu amatu partijā, cenšoties pievērst sev uzmanību, publiski paziņo, ka integrācija ir nevēlama un neiespējama. Šāda veida politiskā retorika kļūst arvien populārāka, un tas liecina par nopietniem šķēršļiem sabiedrības integrācijai. Turklāt šādai retorikai Latvijā ir arī zināms pamats, jo partijas cenšas orientēties vispirms uz savu elektorātu un tāpēc katrai partijai, runājot V. Avotiņa vārdiem, ir sava “tauta” (NRA, 04. 03. 2006.).

Sabiedrības integrācijas veiksmes stāsti

Sabiedrības integrācijas procesu ietekmē daudzveidīgi spēki, starp tiem arī tādi, kuri daudzu gadu garumā visai veiksmīgi īsteno izvirzītos mērķus.

Latviešu valodas pozīcijas turpina nostiprināties. Tas panākts mērķtiecīgas valodas politikas īstenošanas rezultātā, veicinot latviešu valodas apguvi gan pieaugušo

cittautiešu, gan skolēnu vidū. Kā jau iepriekš minēts, izveidota valodas lietošanas tiesiskā bāze, radītas institūcijas, kuras rūpējas par likumu izpildi, panāks sabiedriskās domas un pilsoniskās uzraudzības atbalsts. Ievērojamu ieguldījumu latviešu valodas apgūvē dod *Latviešu valodas apguves valsts aģentūra* un krievu mācībvalodas skolas.

Raksturīgi, ka virzība šajā integrācijas virzienā bija uzsākta jau pirms Sabiedrības integrācijas departamenta un IUMSILS izveides. Arī pēc to izveides valodas politikas īstenošana ir pastāvējusi autonomi no iepriekš minēto institūciju darbības. Tajā pašā laikā tieši valodas politikas īstenošanas modelis un tās ietvaros izvērstā darbība ir atdarināšanas cienīgs piemērs visas sabiedrības integrācijas programmas īstenošanas mehānisma izveidei.

Turpinās naturalizācijas process un par Latvijas pilsoņiem var kļūt pēc 1991. gada 21. augusta Latvijā dzimušie nepilsoņu un bezvalstnieku bērni. Naturalizācijas pārvaldes intensīvās darbības rezultātā nepilsoņu īpatsvars līdz 2006. gada 31. jūlijam ir samazinājies par 119 337 personām, t. i., nedaudz vairāk kā par vienu piekto daļu no nepilsoņu skaita Latvijā, kad savu darbību uzsāka Naturalizācijas pārvalde.

Kopumā naturalizācija notiek pieņemamā tempā un Naturalizācijas pārvaldes darbība ir vērtējama atzinīgi.

Taču naturalizācija nenotiek bez pretestības gan no nepilsoņu, gan arī no latviešu politiķu puses. Pēdējie ir nobažījušies par to, ka jaunpilsoņu skaita palielināšanās varētu izmainīt politisko spēku samēru. Tomēr jautājums par jaunpilsoņu politisko vērtību sistēmu ir ne tik daudz Naturalizācijas pārvaldes, cik sabiedrības integrācijas kopīgs uzdevums, kas saistīts ar pilsoniskās audzināšanas sistēmu valstī, ar Latvijas pilsonības prestižu u. tml. Pilsoņu kopuma vienojošām vērtībām ir izšķiroša nozīme sabiedrības saliedētības līmeņa vērtējumā. Nav pamata prasīt, lai jaunpilsoņi ir lielāki patrioti par pārējiem pilsoņiem. Nevarētu taču būt tā, ka jaunpilsoņi ar savu pilsonisko stāju un vērtību sistēmu kļūtu par paraugu un atdarināšanas piemēru pārējiem pilsoņiem.

Laikā kopš pieņemta Konceptija uzmanības vērtas ir arī pārmaiņas, kas notiek izglītības jomā. Visumā sekmīgi tiek īstenota izglītības reforma mazākumtautību skolās, latviešu valodai kļūstot par mācībvalodu šajās skolās blakus krievu valodai. Šīs reformas pirmais posms noslēgsies 2006./2007. mācību gada beigās, kad vidusskolu pabeigs skolēni, kuri 2004. gada 1. septembrī uzsāka mācības 10. klasē.

Kā zināms, padomju laikā bija izveidota sadalīta skolu sistēma – latvieši pamatā mācījās latviešu skolās, bet cittautieši – galvenokārt “krievu” skolās. Šādi sadalīta skolu sistēma ir saglabājusies arī pašlaik, un tā nav veidota pēc etniskā, bet gan – valodas principa. Šāda izglītības sistēmas īpatnība ir visai netipiska valstī ar vienu valsts valodu.

Sadalīta izglītības sistēma neveicina sabiedrības konsolidāciju. Patiesībā, ja izglītības sistēma būtu vienota ne tikai satura, bet arī mācībvalodas nozīmē, tad speciāla integrācijas programma pat nebūtu nepieciešama. Vienotas sabiedrības veidošana ir izglītības sistēmas uzdevums, un šo uzdevumu ikvienā valstī tā parasti veiksmīgi arī izpilda, ja vien tai ir radīti atbilstoši priekšnoteikumi. Latvijā vispārīglītojošajai izglītībai šādi priekšnoteikumi nav radīti jau iepriekš minētās lingvistiskās orientācijas dēļ.

Šo apstākļu kontekstā īpašu nozīmi ir ieguvuši izglītības reformā paredzētie pasākumi, kas veicina to, ka skolēni, kuri ir ieguvuši vidējo izglītību, latviešu valodu apgūst tādā līmenī, lai spētu to izmantot ikvienā dzīves situācijā.

Sakarā ar to, ka izglītības reformas sākotnējie mērķi un uzdevumi bija neskaidri, reformas sagatavošanas posms nebija visai veiksmīgs un tās uzsākšanu pavadīja

politiski sakāpinātas kaislības, kuru rezultātā skolēni iesaistījās protesta akcijās. Tomēr, neilgi pēc reformas uzsākšanas, politiskās akcijas drīz vien mitējās. Rodas jautājums, kāpēc skolēni pārstāja iziet ielās? Neapšaubāmi būtiska nozīme bija tam, ka veiksmīgi sadarbojās daudzas valsts un pašvaldības institūcijas, notika regulāri pasākumi, kuros, lai saskaņotu viedokļus un turpmāko rīcību, piedalījās gan protesta virzītāji, gan tie, kuri bija atbildīgi par reformas īstenošanu. Rīgas pašvaldības līmenī notika daudzas tikšanās un diskusijas ar skolu direktoriem, skolotājiem un vecāku pārstāvjiem. Reformas būtības izskaidrošana notika ar sabiedrības informācijas līdzekļu starpniecību. Taču visā šajā pasākumu kompleksā izšķiroša nozīme bija diviem faktoriem. Pirmkārt, krievu mācībvalodu skolu direktoru un skolotāju atbalstam (galu galā lielākā daļa direktoru un skolotāju reformu atbalsta), jo spēja novērtēt patiesās priekšrocības un ieguvumus, ko reformas īstenošana sniedz skolēniem. Otrkārt, faktam, ka Rīgas domes Izglītības, jaunatnes un sporta departaments apkopoja un izanalizēja informāciju par to, kāda bija mācību stundu apmeklētība skolēnu akciju laikā katrā skolā. Atklājās, ka Rīgā ir krievu mācībvalodas skolas, kuru skolēni aktīvi piedalās protesta akcijās, un skolas, kuras nodrošina netraucētu mācību procesu. Turklāt arī skolās, kuras bija aktīvi iesaistītas protestā, ne visas klases vienādi aktīvi iesaistījās politiskajās akcijās. Tātad nebija vairs noslēpums, kuru skolu direktori, klašu audzinātāji vai citas personas aktīvi atbalstīja protesta akcijas. Tikko skolu līmenī protesta atbalstītāji vairs nebija anonīmas personas, tā strauji noplaka arī protesta kapacitāte.

Tādas ir galvenās integrāciju sekmējošās tendences mūsu sabiedrībā. Tas notiek, pateicoties daudzu cilvēku regulāram un neatlaidīgam ikdienas darbam, uzturot sadarbību starp daudzām institūcijām un organizācijām. Tomēr, kā jau minēts iepriekš, arī šie procesi nenotiek bez pretestības. Iespējams, ka vismazāk izteikta pretestība joprojām ir pret latviešu valodas apguvi. No latviešu puses nav iebildumu, ka cittautieši mācās un runā latviski. Jāatceras gan, ka šādi iebildumi pagājušā gadsimta deviņdesmito gadu sākumā nebija nemaz tik reti. Lielāka pretestība ir pret latviešu valodas izplatību vispārējās un profesionālās izglītības sistēmā – par to liecina publikācijas krievu valodā izdotajos preses izdevumos, kā arī epizodiskas dažādu organizāciju aktivitātes. Visbeidzot pretestība pret naturalizāciju ir gan no latviešu, gan cittautiešu puses. Pretestību naturalizācijai pauž viena otra latviešu politiskā partija, baidīdamās par savas politiskās ietekmes iespējamo samazināšanos. Savukārt cittautieši mēdz noraidīt naturalizāciju tādēļ, ka augsti nevērtē Latvijas pilsonību. Tomēr tās nav dominējošās ietekmes.

Sabiedrības integrācija mūsdienu Latvijā notiek galvenokārt valodas, izglītības un pilsonības politikas īstenošanas rezultātā. Tā kā aktīvas politiskās debates par iepriekš minētajiem izglītības, valodas un pilsonības jautājumiem pašreizējā laika posmā nenotiek, šīm darbībām nav pievērsta publiski sakāpināta uzmanība. Tas, protams, nenozīmē, ka tāpēc šo pārmaiņu ietekme uz sabiedrības integrāciju ir mazāk nozīmīga. Iespējams, ka tieši otrādi, jo politizētās debates Latvijā valdošās politiskās kultūras kontekstā bieži vien izraisa papildsarežģījumus un cilvēku, ar atšķirīgiem politiskiem uzskatiem, savstarpēju distancēšanos, kas rezultātā apgrūtina imanenti notiekošo sabiedrības integrācijas procesu.

Protams, iepriekš minētās sabiedrības integrācijas jomas neaptver sabiedrības integrācijas procesu kopumā ne ekstensīvā, ne intensīvā nozīmē. Sabiedrības integrācija nav aktivizējusies, piemēram, kultūras un sociālās integrācijas virzienā (ekstensīvais aspekts), ne arī pilsoniskās izglītības, iecietības, kopīgo vērtību apliecinājuma virzienā (intensīvais aspekts). Lai piekļūtu sabiedrību vienojošo vērtību slāņiem, ar pilsonības iegūšanu un latviešu valodas apguvi vien ir par maz. Latviešu

valodas prasme ir tikai viens no soļiem sabiedrības integrācijas virzienā. Ja valodas lietošana nav nostiprināta ar latviešu valodas videi un Latvijas valsts pilsoniskumam raksturīgajām vērtībām, tad latviešu valoda kalpo vienīgi par operacionāli pielietojamu instrumentu, par līdzekli informācijas nodošanai un saņemšanai. Valoda, izrauta no savas vēsturiskās apertes, proti, no vērtību slāņa, ar kuru tā ir bijusi funkcionāli saistīta, riskē kļūt par sociālu spēku ar tā pielietojuma gluži negaidītām iespējām un ietekmes rezultātiem. Valoda kā lietošanas rīks un valoda kā vērtība plašākā kultūras vērtību sistēmā ir gluži atšķirīgas parādības.

Turklāt atklāts ir jautājums, vai sekmīgi īstenota izglītības, valodas un pilsonības politika spēj kompensēt plaši izplatīto pretestības un ignorances ietekmi uz integrācijas procesu? Tā kā kompleksi, sistemātiski un salīdzinoši pētījumi par sabiedrības integrācijas procesu netiek veikti, uzdotais jautājums paliek bez atbildes.

Integrācija kā pašregulējošas sabiedrības pazīme

Ne viss iespējamais sabiedrības integrācijas jomā notiek tikai tad, ja procesu apzināti vada un virza. Katrā sabiedrībā pastāv arī notikumu pašregulējoša virzība. Cilvēku sabiedrībā darbojas kompensējoši mehānismi, kas izpaužas kā pašregulējošas un pašorganizējošas ietekmes. Tie ir centrīces spēki, kas palīdz izdzīvot ne tikai indivīdam, bet arī uzturēt sociālā organisma veselumu. Šīs ietekmes var dēvēt arī par sabiedriskās imunitātes (sabiedriskās veselības) normām, kas stihiski pretojas destruktīvai dezintegrācijai. Šīs sabiedrības veseluma tendences ir vērā ņemams spēks, kas stimulē sabiedrības virzību pretī ilgstošai pastāvēšanai. Integrācija šo objektīvo ietekmju rezultātā notiek, bet tas ir lēns, izplūdis, daudzslāņains un iekšēji pretrunīgs process, kas mainās līdz ar dzīves apstākļu izmaiņām kā paaudžu dzīveslaika produkts.

Pašorganizējošā integrācija ir sabiedriskās dzīves izpausmes reāla iezīme, it sevišķi, ja valsts ir unitāra. Ikdienas dzīves kontakti veicina kopēja dzīvesveida pastāvēšanu, kas savukārt veido konkrētai sabiedrībai raksturīgo vērtību skalu.

Galvenie imanentie sabiedrību konsolidējošie faktori varētu būt šādi:

- dzīve uz kopīgas zemes (teritorijas). Cilvēkiem ir raksturīgi, ka viņi ar īpašu cieņu izturas pret to vietu, kur ir dzimuši un aizvadījuši sava mūža laiku. Jūtas pret dzimto vietu ir sabiedrību konsolidējošs impulss;
- dzīve visiem kopīgā dabasvidē. Arī vide ir cilvēkus piesaistošs nosacījums. Sakoptā vidē cilvēki jūtas vienādi labi, tāpat kā piesārņotā vidē aptuveni vienādi slikti. Tiesa, Latvijā cilvēku attieksme pret savu kopīgo dabasvidi nav saudzējoša, cilvēku ekoloģiskā kultūra ir visai primitīva;
- dzīve kopīgā ekonomiskā un sociālā telpā. Tiesa, no šīs telpas izdalās bagāto slānis, kuri pārsvarā patērē līmenī ir orientēti individuālistiski. Tomēr kopumā cilvēki ekonomisko labumu sadales līmenī ir atkarīgi cits no cita. Pielāgošanās (adaptācija) nav tikai imanenti etniskas, bet arī vispārsociālas iedabas fenomēns. Pielāgošanās ir socializācijas pamatā. Arī pieaugušo vidū: pielāgošanās svētku tradīcijām, kapu kultūrai, fanu kustībai, bērnu audzināšanas un izglītošanas principiem, attieksmei pret dabasvidi u. tml.
- līdzīgi arī izglītības jomā, kultūras dzīvē, informācijas telpā u. tml. Tas gribot negribot veido sociālo organismu un no tā izrauties principā nav iespējams. Ikviens esam saistīts ar to sociālo vidi, kurā dzīvojam. Iesaistītība sociālajā vidē nosaka to minimālo saskaņas pakāpi, kāds

nepieciešams, lai sabiedrība spētu pastāvēt un neizjuku nebeidzamos konfliktos un neiecietības sadursmēs. Ievērojama loma šī stāvokļa uzturēšanā ir sabiedrībā iedibinātajām morālajām un tiesiskajām normām. Tomēr vislielākā mērā šādu mērķi sasniedz sabiedrība, kurā cilvēki jūtas droši un apmierināti ar savu dzīvi.

- dzīve vienā valstī, kurā valda kopīgi likumi, kopīgas krīzes un uzplaukumi, kopīgi svētki un kopīgas bēdas, rada to notikumu plūsmu, kurā sevi piesaka arī visu sabiedrību vienojošās vērtībās.

Dažreiz sabiedrību vieno negaidīti piedāvājumi, piemēram, portāls “Draugiem” vai arī panākumi sporta sacensības, Eirovīzija u. tml.

Citreiz kādas sabiedrības daļas konsolidāciju veicina visai apšaubāms, bet spēcīgs pretdarbības motīvs. Tā notika, vērsoties pret “Rīgas praidu 2006”, kad kopīgam protestam konsolidējās heteroseksuālie latvieši un krievi.

Neizsīkstošs sabiedrību konsolidējošs (stabilizējošs) resurss ir pilsoniskā sabiedrība, ja vien tā ir izveidojusies. Kā zināms, Latvijā pilsoniskā sabiedrība atrodas tapšanas stadijā.

Ar pilsonisko sabiedrību tradicionāli saprot to sabiedrības daļu, kuru tieši nepārvalda valsts (institūcijas) un kuru ar savu dzīvi un darbību veido brīvi cilvēki un šo cilvēku izveidotās brīvprātīgas apvienības (organizācijas). Protams, pilsoniskās sabiedrības un valsts atdalīšana ir visai nosacīta, it sevišķi indivīda līmenī. Piemēram, tā kā valsts darbā strādājošajiem ir jāievēro likumos noteiktās iestādes darbību regulējošās juridiskās normas un jāpilda savi darba pienākumi saskaņā ar iestādes reglamentu un savu amata aprakstu, viņiem nav atļauts rīkoties brīvi saskaņā ar saviem uzskatiem un privātajām interesēm. Tomēr arī šie darbinieki ir pilsoniskās sabiedrības subjekti, piemēram, piedaloties vēlēšanās, piedaloties nevalstisko organizāciju darbā, ja tas nav pretrunā ar amata pienākumiem, u. tml.

Nevalstisko organizāciju sistēma ir galvenā pilsoniskās sabiedrības atpazīstamības pazīme. Šo organizāciju darbībā iesaistās indivīdi, lai asociatīvi darbotos savu kopīgo interešu un mērķu vārdā. Nevalstiskās organizācijas ir tās, kuras spēj iestāties par vietējās sabiedrības interesēm, ja pašvaldība vai valsts institūcijas nav spējušas pietiekamā mērā tās ievērot. Nevalstisko organizāciju daudzveidība Latvijā pēdējo gadu laikā ir palielinājusies. Šīs organizācijas darbojas galvenokārt kultūras, sporta, dabas aizsardzības, izglītības, cilvēktiesību, demokrātijas, atklātības u. tml. atbalsta virzienā. Daudzas nevalstiskās organizācijas piedalās sabiedrības integrācijas darbā. Par to liecina saņemtais finansējums Sabiedrības integrācijas fonda iesniegtajos projektos. Kaut arī kopējais nevalstisko organizāciju ieguldījums sabiedrības integrācijas procesā nav vispusīgi izvērtēts, tomēr ir pamats apgalvot, ka nevalstiskajām organizācijām pašlaik nav noteicoša ietekme uz sabiedrības integrāciju. Jāpatur arī prātā, ka ne jau visas nevalstiskās organizācijas ir ieinteresētas saliedēt sabiedrību, izturēties iecietīgi pret citādo.

Turpmākās iespējas

Tā kā komplekss Programmas īstenošanas instrumentārijs netika savlaicīgi izveidots, rodas jautājums, vai prasību šāda instrumentārija izveidei vēl joprojām ir nepieciešams saglabāt. No vienas puses, iespēja ir palaista garām un pašlaik nav tādu apstākļu, kādi bija pirms sešiem gadiem, lai izveidotu koordinējošu īstenošanas mehānismu. Lai spriestu par mūsdienām piemērotāko institucionālo modeli, būtu nepieciešams aktualizēt arī Programmu, tomēr nekas neliecina, ka sabiedrības

apspriešanai tāda tiktu piedāvāta. No otras, atteikšanās no valsts institūciju koordinētas iesaistīšanās integrācijas veicināšanā nozīmē, ka turpmākais integrācijas process kopumā būs fragmentārs un stihisks. Pašlaik integrācijai ir jāpiemēro tieši šīs pazīmes.

Pašlaik integrācijas procesu ietekmē divas speciāli izveidotas valsts institūcijas: Sabiedrības integrācijas fonds un ĪUMSILS ar savu jau iestrādātu darbības modeli. Ar integrāciju, kā jau vairākkārt minēts iepriekš, cieši saistīts ir institūciju un organizāciju komplekss, kas īsteno valodas politiku valstī. To pašu var teikt arī par izglītības un pilsonības politikas īstenošanu. Arī kultūrpolitikas un sociālās politikas īstenošanā ir iesaistītas institūcijas, kuras funkcionāli ietekmē integrācijas procesu. Šo institūciju un organizāciju kompleksi darbojas neatkarīgi cits no cita bez ciešākas savstarpējas saistības. Epizodiski integrācijas procesam piesaistās nevalstiskās organizācijas, pašvaldības, aģentūras, nodibinājumi u. tml. ar atsevišķiem projektiem noteiktu uzdevumu izpildei, ko finansē Sabiedrības integrācijas fonds. Tāds kopumā ir integrāciju ietekmējošo struktūru modelis.

Attīstoties pilsoniskajai sabiedrībai, tā arvien būtiskāk ietekmēs arī sabiedrības integrāciju. Pašlaik šī ietekme nav noteicošā.

Secinājumi

Uz jautājumu, vai sabiedrības integrācija ir cietusi neveiksmi, ir jāatbild apstiprinoši, ja ar sabiedrības integrāciju saprot koordinētu, valsts institūciju atbalstītu kompleksu sabiedrības integrācijas procesu, kurā šīs institūcijas cenšas sasniegt programmiski izvirzītos mērķus un mērķtiecīgi pildīt iepriekš formulētos uzdevumus. Savukārt, ja ar sabiedrības integrāciju saprot epizodisku, savstarpēji nesaistītu pasākumu un notikumu virzību, tad, iespējams, pamatots ir apgalvojums, ka sabiedrības integrācija notiek.

Tā kā šī procesa sistemātiska izpēte, procesa kompleksa analīze un izvērtēšana nenotiek, nav iespējams argumentēti pateikt, kā segmentārie integrācijas pasākumi ietekmē sabiedrības integrāciju kopumā. Iespējams, ka mūsu sabiedrība ir kļuvusi vienotāka nekā tā bija pirms astoņiem gadiem. Taču iespējams, ka ir noticis gluži pretējais, jo intensīvāka ir kļuvusi pretdarbība. Ja sabiedrības integrācija kopumā ir objektīvs (stihisks), bet ne apzināti virzīts process, tad tam ir raksturīgi pacēlumi un kritumi, proti, nevienmērīga attīstība. Jādomā, ka mēs pašlaik atrodamies visai kritiskā integrācijas procesa posmā.

Tomēr vienu secinājumu var izdarīt samērā droši – pēdējā laikā ir mazinājusies etniskā komponenta radītās spriedzes ietekme uz sabiedrības integrāciju. Ja tā turpināsies, tad etnisko kā galveno problemātiku sabiedrības integrācijas kontekstā pakāpeniski nomainīs cita, visticamāk, ka tā varētu būt sociāli un psiholoģiski centrēta tematika. Arī pētījumi liecina, ka iedzīvotāji sabiedrības saliedētības iespēju saista galvenokārt ar sabiedrības labklājības uzlabošanos. Citiem vārdiem sakot, etniskā tramīguma vietā varētu stāties psiholoģisko un sociālo faktoru izraisītās problēmas. Sabiedrības sociālās sašķeltības un psiholoģiskās atsvešinātības apstākļos arvien izteiktāka kļūst nepieciešamība pievērsties tieši šai sabiedrības integrācijas veicināšanas jomai.

Literatūra

Sabiedrības integrācija Latvijā. Valsts programmas koncepcija. - Rīga, 1999.

Sabiedrības integrācija Latvijā. Valsts programma. – Rīga, 2001.

- Personība un demokrātija. Metodisks līdzeklis Latvijas vēsturē. – Rīga, 2005.
- Jauniešu identitātes veidošanās un līdzdalība. Pētījuma pārskats 2005. – Rīga: FSI, 2005.
- Indāns I., Kalniņš V.* Sabiedrības integrācijas institucionālās politikas analīze.- Rīga: Latvijas Ārpolitikas institūts, 2001.
- Ernstsona V., Joma D.* Latviski runājošo Latvijas iedzīvotāju lingvistiskā attieksme un valodu lietojums 2004. – Rīga, 2005.
- Šūlmane I., Kruks S.* Neiecietības izpausmes un iecietības veicināšana Latvijā. Laikrakstu publikāciju un politiskā diskursa analīze 2004./2005.gads.
- Austers I., Golubeva M., Kovaļenko M., Strode I.* - Daudzveidība ienāk latviešu skolās. Mazākumtautību bērnu integrācija latviešu skolu vidusskolas klasēs. - Rīga, 2006.
- Avotiņš V.* Katrai partijai sava tauta //NRA. -2006. – 4. martā.
- Zepa B., Šūpule I. u. c.* Etnopolitiskā spriedze Latvijā: konflikta risinājuma meklējumi. – Rīga, 2005.
- Golubeva M.* Dažādības integrācija valsts vispārējās izglītības sistēmā. – Rīga:Providus, 2006.
- Valodas politikas īstenošana Latvijā: valsts valodas centrs 1992-2002. Rīga: Valsts valodas centrs, 2002.
- Latviešu valoda: no politikas uz sadzīvi. – Rīga: Konfernces materiāli, 1999.
Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2000./2001. - Rīga, 2001.
- Pētījums: “Jaunpilsoņu aptauja.”. – Rīga: Baltijas Sociālo zinātņu institūts, 2001.
Ventspils iedzīvotāju aptauja: “Sabiedrības integrācija – 2001.” – Rīga: Baltijas Sociālo zinātņu institūts, 2001.
- Brands-Kehre I., Kučs A., Zankovska Odiņa S.* Nacionālo minoritāšu konvencija – Eiropas pieredze Latvijai. – Rīga: Eiropas Padomes Informācijas birojs, 2006.
Valsts programma “Pilsoniskās sabiedrības stiprināšana. 2005. – 2009. gads”. – Rīga, 2005.
- Sabiedrības integrācijas aktuālākie aspekti. 2006.gada marts-maijs. – Rīga: SKDS, 2006.
- Pirmsiestāšanās procesa ES monitorings: Mazākumtautību aizsardzība. Ziņojums: Latvija. 2002.
- Estonia’s integration landscape: from apathy to harmony. - Tallinn, 2000.
Ziemele I., Mežs I., Muižnieks N. u. c. Mazākumgrupu (minoritāšu) integrācijas aspekti Latvijā. – Rīga, 2001.

Nobeiguma secinājumi un rekomendācijas

Pētījuma rezultāti liecina, ka etnicitātes atšķirības nerada nepārvaramus šķēršļus sabiedrības integrācijai. Galvenās grūtības nerodas no etnisko un etnopolitisko interešu nesakrītības, tās ir pārejošas un šajā jomā ļoti ietekmīgs ir Eiropas Savienības parauga spēks. Galvenās barjeras mūsu dienās nosacīti veido trīs negatīvi faktori:

1. Pieaugošā sociālā nevienlīdzība, kas polarizē Latvijas iedzīvotāju attieksmi pret sabiedrības integrāciju, jo iedzīvotāju vairums neredz sev pieņemamu sociālā stāvokļa kopsaucēju.
2. Valsts pārvaldes un tautas pārstāvniecības institūciju autoritātes samērā zemais līmenis, vairākuma kritiskā attieksme pret valsts spēju apvienot visu sabiedrību vienā multietniskā un multikulturālā kopumā.
3. Būtiskas atšķirības Latvijas vēstures svarīgāko un dramatiskāko periodu vērtējumā. Savējo un pretinieku subjektīvais dalījums. Sīksta turēšanās pie pagātnes konfrontāciju radīto pretrunu nesamierināmībām. Kopīga nākotnes redzējuma vājā vīzija.

Šo šķēršļu pārvarēšana iespējama, tikai intensificējot visu valsts politiku, sevišķi spēcīgi veidojot jaunu sociālo politiku pēc Eiropas Savienības valstu „sociālās valsts” modeļa pieredzes.

Tāpat nepieciešamas demokrātiskas pārmaiņas kultūras un izglītības politikā, tai jāklūst pārliecinošāka, atbilstoši visu etnisko kopumu interešu lokam. Daudz lielāks darbs jāiegulda dažādas etniskas izcelsmes jauniešu kopīgu pasākumu organizēšanā. Jāsagatavo Latvijas vēstures jaunas grāmatas, kuras plaši atspoguļotu etnosu kopsatiksmi un sadarbību, atklātu ksenofobijas negatīvo pretdarbību postošās sekas.

Projekta galvenās rekomendācijas iesaka:

- 1) Izveidot sabiedrības integrācijas Valsts programmas īstenošanas koordinācijas centru, kurā būtu visu Republikas valdības ministriju pārstāvji.
- 2) Izglītības procesā jāveido noteikts priekšstats par Latviju kā multikulturālu un atvērtu valsti, kas kalpo visai Latvijas tautai.
- 3) Izveidot Rīgā nacionālo minoritāšu apvienotu sabiedrisku kultūras centru, kas veicinātu visu tautību ciešāku sadarbību kultūras dzīvē.
- 4) Iesaistīt nepilsoņus pašvaldību darbībā, veidot sabiedriskas komisijas ar nepilsoņu konsultatīvu un organizatorisku līdzdalību.
- 5) Veicināt teritoriālu nevalstisko organizāciju kopienu veidošanos un attīstību.
- 6) Izdot žurnālu „Etnosu dzīve Latvijā”. (Latviešu un krievu valodā.)
- 7) Vispārējās izglītības pārvaldes sistēmā izveidot jaunu integrācijas veicināšanas sabiedrisko komisiju. Rīkot latviešu un krievu, arī citu etnisko minoritāšu skolu kopīgus atpūtas pasākumus un ekskursijas.
- 8) Ieteikt Latvijas televīzijai nodibināt jaunu pārraidi – „Esam dažādi, bet vienoti”, kurā ļoti aktuālus integrācijas jautājumus apspriestu dažādu etnisku kopumu pārstāvji. Izveidot LTV multietnisku jauno vēsturnieku klubu, kas varētu rosināt dažādu priekšstatu salīdzināšanu un kopīgas izpratnes meklēšanu.
- 9) Vēlams, lai katru gadu ĪUMSILS publicētu plašāku pārskatu par sabiedrības integrācijas norisi iepriekšējā gadā.
- 10) Latvijas vēstures skolotāju asociācijai izveidot pedagogu diskusiju semināru par strīdīgo vēstures jautājumu atspoguļošanu mācību procesā.

- 11) Ieteikt LR Naturalizācijas pārvaldei pasūtīt jaunus pētījumus par nepilsoņu attieksmi sabiedrības integrācijas jautājumos un tās ietekmi uz naturalizācijas procesu.
- 12) Latvijas Zinātņu Akadēmijas Zinātnes padomei rast līdzekļus salīdzinošiem pētījumiem par sabiedrības integrāciju, nodrošinot attiecīgus ES fondu sponsorētus projektus ar nepieciešamo līdzfinansējumu.